

І.О. ПАРУБЧАК, Н.Б. РАДУХ, Г.М. ГРИНИШИН,
М.П. МАТВЄЄВА, Д.О. ХАРЕЧКО, Д.Л. ДЕМИДКО

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

навчальний посібник

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
ІМЕНІ С. З. ГЖИЦЬКОГО

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ
У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ**

Навчальний посібник

ОЛДІПІУС

2022

УДК 351.86(477)
Д36

Автори-укладачі:

І. О. Парубчак, Н. Б. Радух, Г. М. Гринишин, М. П. Матвеева, Д. О. Харечко,
Д. А. Демидко

Рецензенти:

Н. Й. Черниш – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені І. Франка, Заслужений діяч науки і техніки України;

П. С. Покатаєв – доктор наук із державного управління, доктор юридичних наук, професор, перший проректор Класичного приватного університету;

Д. В. Неліпа – доктор політичних наук, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького
(протокол № 1 від 27.01.2022 р.)
для здобувачів за другим (магістерським) рівнем вищої освіти
спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»*

Д36 **Державна політика гуманітарної безпеки у контексті становлення громадянського суспільства в Україні** : навч. посіб. / І. О. Парубчак, Н. Б. Радух, Г. М. Гринишин та ін. – Херсон : Одді+, 2022. – 190 с.

ISBN 978-966-289-618-3

У навчальному посібнику розглянуто теоретичні аспекти формування державної гуманітарної політики національної безпеки у контексті становлення громадянського суспільства в Україні. Розкрито сутність державної гуманітарної політики національної безпеки з позиції науки публічного управління та міждисциплінарних підходів, визначено роль громадської безпеки та впливу зовнішньополітичних викликів і глобалізаційних факторів на становлення громадянського суспільства при формуванні та реалізації державної політики гуманітарної безпеки через модель комунікації з громадянським суспільством в Україні.

УДК 351.86(477)

© Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, 2022

ISBN 978-966-289-618-3

© Одді+, 2022

ВСТУП	5
1. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	7
Тема 1.1. Державна гуманітарна політика національної безпеки з позиції науки публічного управління та міждисциплінарних підходів (<i>Парубчак І. О., Радух Н. Б.</i>)	7
Тема 1.2. Значення громадської безпеки у становленні громадянського суспільства при формуванні державної гуманітарної політики України (<i>Гринишин Г. М., Матвеева М. П.</i>)	25
Тема 1.3. Зовнішньополітичні виклики та глобалізаційні фактори впливу на громадянське суспільство в контексті національної безпеки (<i>Харечко Д. О., Демидко Д. А.</i>)	40
Запитання для самоконтролю	56
Перелік тем для самостійної роботи	57
Список рекомендованої літератури	58
2. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ МОДЕЛЬ КОМУНІКАЦІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ	69
Тема 2.1. Аналіз рівня кібернетичних загроз та інформаційної захищеності суспільства у протидії посяганням на гуманітарну безпеку (<i>Матвеева М. П., Харечко Д. О.</i>)	69

Тема 2.2. Особливості публічного впливу на державну гуманітарну політику в становленні громадянського суспільства в Україні (<i>Парубчак І. О., Гринишин Г. М.</i>)	83
Тема 2.3. Державна гуманітарна політика сучасної трансформації політико-ідеологічних векторів національних інтересів України (<i>Радух Н. Б., Демидко Д. Л.</i>)	100
Запитання для самоконтролю	113
Перелік тем для самостійної роботи	114
Список рекомендованої літератури	115
3. УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА ОСНОВІ СУСПІЛЬНО-ВЛАДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	126
Тема 3.1. Імплементация зарубіжного досвіду з координації діяльності органів публічної влади і громадянського суспільства у сфері безпеки (<i>Гринишин Г. М., Радух Н. Б.</i>)	126
Тема 3.2. Суспільно-владна взаємодія в національних інтересах України з питань демографічної політики та безпеки міграційних процесів (<i>Парубчак І. О., Матвеева М. П.</i>)	144
Тема 3.3. Удосконалення державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства та національної ідентифікації України (<i>Парубчак І. О., Демидко Д. Л.</i>)	158
Запитання для самоконтролю	173
Перелік тем для самостійної роботи	174
Список рекомендованої літератури	175
ВИСНОВКИ	185
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	189

Державну гуманітарну політику формують не лише органи публічної влади, але й велика кількість громадських організацій, переважно дотичних до гуманітарної сфери. Інституції громадянського суспільства не є, як правило, авторами наукових теоретико-методологічних напрацювань (за деякими виключеннями), однак є їх провідниками у реаліях суспільного життя. Правильні резонанси публічного впливу можуть вивільнити потужні внутрішні сили і можливості соціуму для вироблення єдиної державної гуманітарної політики.

Уже тривалий час у науці публічного управління стверджується, що єдиної моделі суспільно-владної взаємодії не існує, адже неможливо використовувати сталі підходи в умовах трансформації соціуму. У період становлення громадянського суспільства великого значення набуває утвердження цих атрибутів, їх стабільне функціонування та підтримка соціумом, що створює на сучасному етапі фундаментальний базис національної безпеки в гуманітарній сфері.

Водночас громадянське суспільство здатне спонукати реалізацію ефективних заходів публічного управління, що забезпечують національну безпеку в гуманітарній сфері. Функціонування соціально-політичної системи держави в умовах збройної агресії та окупації частини території України зумовлює актуалізацію проблематики національної безпеки держави, зокрема в гуманітарній сфері. Це також стосується ймовірності функціонування певних формувань, що організаційно існують завдяки підтримці політико-фінансових груп, що пов'язані з країною-агресором.

До важливих питань гуманітарної проблематики, які також детермінують національну безпеку, належить функціонування суверенної нації, державної ідеології, прогнозованої демографічної політики. Сьогодні одним із ключових завдань державної

гуманітарної політики є обґрунтування національної ідентичності та імплементації її традиційних форм до умов сучасності. Передусім це стосується гуманітарних факторів національної безпеки держави.

Серед інституцій громадянського суспільства більшість складають такі, діяльність яких безпосередньо спрямована на вирішення проблем забезпечення гуманітарних аспектів національної безпеки. Тому перед органами публічної влади через реалізацію суспільно-владних взаємин постає питання формування державних та громадських інтересів і пошуку ефективних засобів та заходів для забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері. Найважливішою умовою і ресурсом гуманітарного виміру розвитку України є національна ідентичність із зобов'язаннями щодо інших членів спільноти і держави, що дає змогу громадянину співвідносити себе з ними.

Сьогодні більшість досліджень присвячено проблемам взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інституціями громадянського суспільства. Однак вони не розглядають публічне управління як комплексний механізм взаємодії органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства у сфері дотримання національних інтересів. З'ясування всієї сутності зазначеної проблематики, дослідження механізмів та визначення напрямів удосконалення суспільно-владної взаємодії у становленні громадянського суспільства є одним із нагальних завдань, вирішення якого сприятиме реалізації державної гуманітарної політики в контексті національної безпеки України.

Аналіз сучасних доробків дає підстави констатувати відсутність системного дослідження вітчизняними авторами проблем державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства в контексті національної безпеки України, і, як наслідок, функціонування неефективної системи публічного управління без реалізації комплексного механізму взаємодії органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства на сучасному етапі.

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1

Тема 1.1. Державна гуманітарна політика національної безпеки з позиції науки публічного управління та міждисциплінарних підходів

Сьогодні одним із завдань науки публічного управління є обґрунтування становлення громадянського суспільства та адаптації його традиційних форм до умов сучасності, передусім тих, що стосуються гуманітарних чинників національної безпеки держави. Якість гуманітарного розвитку визначається сукупними об'єктивними та суб'єктивними характеристиками. Поряд із соціально-економічними факторами державної політики вплив на якість гуманітарного розвитку має комплекс мотивацій, уявлень та національна свідомість на рівні великих соціальних груп.

Найважливішою умовою та невичерпним ресурсом гуманітарного розвитку є громадянська ідентичність національно-державного співтовариства. У її основі лежить комплекс уявлень, що асоціюються з національно-державною ідеологією, зобов'язаннями і правами щодо інших членів цієї спільноти до держави, що дає змогу громадянину співвідносити себе з ними [40, с. 32].

Вирішення цих завдань забезпечить подальший прогресивний розвиток держави, досягнення масштабних цілей національного розвитку.

Завдання щодо забезпечення безпеки суспільства і держави мають всеосяжний характер і вимагають для свого вирішення проведення комплексу заходів у гуманітарній сфері. Це поставило на порядок денний завдання переосмислення всього комплексу питань, пов'язаних із принципами забезпечення громадської безпеки. У цих умовах оптимізація безпеки країни викликає необхідність ідентифікації та класифікації інтересів елітних утворень, виявлення політичних, економічних та інших структур, сформованих і використовуваних елітами для їх ефективної реалізації, визначення механізмів і технологій прямого та прихованого лобізму в органах публічної влади і управління держави [75, с. 22]. Національні інтереси привертають увагу в Україні та за кордоном, тому що розгляд безпеки і формування системи її забезпечення в державі треба починати саме з цієї категорії.

Відповідно, під національною безпекою розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в основних сферах життєдіяльності: політичній, економічній, військовій, екологічній, інформаційній та гуманітарній. Під життєво важливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави [12, с. 152].

Це формулювання має загальний зміст для всіх сфер забезпечення національної безпеки, але вимагає своєї конкретизації щодо кожної з них. У цьому контексті проблема життєво важливих інтересів полягає в їх визначенні для кожної сфери життєдіяльності з урахуванням особливостей і специфіки розвитку країни. Водночас треба враховувати, що національна безпека це не статичне, а динамічне явище, за якого постійно досягається стан стабільного, рівноважного, незмінного під впливом внутрішніх або зовнішніх загроз, розвитку [17, с. 125]. Це означає, що досягнення балансу інтересів може бути забезпечено тільки за умови динамічного розвитку економіки, реалізації державної

політики, спрямованої саме на задоволення життєво важливих інтересів і підкріпленої правовими нормами.

Проблема життєво важливих інтересів вимагає вирішення питання про співвідношення інтересів різних сфер життєдіяльності – їх пріоритетності стосовно один одного. Не менш важливим є і такий аспект проблеми, як наявність істотних відмінностей та навіть суперечностей між інтересами особистості, суспільства і держави. Законодавче закріплення пріоритетності інтересів особистості щодо інтересів суспільства і держави відображає демократичну спрямованість розвитку України, але часто вступає в протиріччя з потребами перетворень у різних сферах життєдіяльності.

Водночас світова практика ринкових перетворень в аналогічних умовах свідчить, що найчастіше інтереси особистості можна забезпечити тільки через громадські або державні. Головним у цьому плані стає питання про стратегічний напрям розвитку держави, концептуальні підходи до моделі перетворення суспільства [16, с. 78]. Організація, втілення і контроль за реалізацією життєво важливих інтересів можливі або за їх збігу, коли і особистість, і суспільство, і держава діють в одному напрямку, або якщо держава через свої можливості забезпечує єдину скерованість інтересів. І в цьому разі одним із найважливіших важелів впливу є законодавче визначення важливих інтересів та їх співпідпорядкованості, що підкріплюється економічними та адміністративними важелями.

Вироблення концепції та стратегії національної безпеки завжди базується на найважливіших довготривалих національно-державних інтересах, визначення яких відноситься до компетенції вищого керівництва держави. Саме на базі національних інтересів мають формуватися інтереси держави, які визначають мотиви поведінки суб'єктів і поділяються на дві великі групи інтересів: внутрішні і зовнішні. Внутрішні інтереси спрямовані на забезпечення політичної стабільності, стійкості соціального розвитку, підтримки відповідного науково-технічного потенціалу, зростання національного багатства і підвищення добробуту населення [15; 91, с. 310].

Формування системи життєво важливих інтересів є актуальною проблемою системи національної безпеки. Передусім її актуальність визначається тим, що без чіткого уявлення про життєво важливі інтереси особистості неможливе формування блоку цих важливих інтересів суспільства і держави. Невраховані інтереси особистості будуть вступати в протиріччя з державними і національними інтересами, що може призвести до виникнення внутрішніх загроз національній безпеці.

А. Л. Помаза-Пономаренко підкреслює, що в системі внутрішньодержавної політики регіонів особливе місце посідає соціальна політика. Її метою та змістом є державне регулювання всього комплексу соціальних процесів, форм спілкування між людьми. Такий різновид політики – концентроване втілення потреб, інтересів людей у сфері соціальних відносин та умов життєдіяльності [74, с. 102].

Ю. М. Уманців зазначає, що державні органи управління (включно з регіональними та місцевими інституціональними структурами) використовують свою владу для узгодження економічних інтересів різних груп виробників і населення країни, спрямування їх трудової активності на досягнення певної загальної мети [97].

Гуманітарна політика є поняттям значно ширшим за соціальну політику і поряд зі специфічними економіко-фінансовими заходами містить у собі заходи управлінські, політико-правові, міжнародне співробітництво, ставлячи за мету досягнення високого духовного та інтелектуального рівня особистості, збереження та розвиток фундаментальних загальнолюдських та національних цінностей.

В. В. Дерєга вважає, що поняття гуманітарної політики тісно пов'язане з поняттям соціальної політики та часто не відокремлюється від нього. Різниця полягає в такому: якщо соціальна політика спрямована переважно на забезпечення гідного рівня матеріального добробуту в суспільстві, то гуманітарна політика ставить за мету досягнення високого духовного та інтелектуального рівня особистості, збереження та розвиток

фундаментальних загальнолюдських та національних цінностей. Водночас вони мають спільне підґрунтя [25, с. 103].

Публічне управління гуманітарною сферою є запорукою спроможності цивільного суспільства захищати інтереси громадян, підтримувати стабільний соціальний порядок, сприяючи розбудові інституції управління, що вимагає від держави наявності розвиненої адміністративної структури та спеціальних установ, які здатні реагувати на вимоги ринкових сил. В. П. Горбулін, О. Ф. Белов та О. В. Литвиненко сформулювали перелік найбільш небезпечних загроз пріоритетним національним інтересам на основі базового розмежування внутрішніх і зовнішніх загроз та з використанням системного аналізу зв'язків між різними видами загроз та їх групами [21, с. 32].

А. Л. Баланда, О. А. Корнієвський та Г. В. Новицький визначають соціальну безпеку як складову частину суспільної безпеки, а останню – як окремий вид національної. До сфери соціальної безпеки відповідно до цього підходу належить захист особи, групи та спільноти від бідності, порушення основних прав людини та соціальних гарантій, кримінальних злочинів та насильства, поширення наркоманії, алкоголізму, інфекційних захворювань, інших загроз здоров'ю, тобто йдеться про захищеність від чинників руйнування чи деградації особливої сфери суспільного та приватного життя громадян – соціальної [3; 46; 61].

І. В. Каріх доводить, що політика національної безпеки в гуманітарній сфері в Україні є одним із важливих напрямків діяльності держави і суспільства, тобто має власне концептуальне підґрунтя, нормативно-правове забезпечення та інституційно-управлінський інструментарій реалізації. Своїми основними формами вона спирається на традицію державної гуманітарної політики, що пройшла складний еволюційний шлях як у загальному цивілізаційному контексті, так і в межах вітчизняних державотворчих процесів [38, с. 46–47].

Зміст державної гуманітарної політики та результати її практичної реалізації істотно впливають на стан національної безпеки, а також стосуються широкого кола життєвих інтересів людини – соціального та екологічного захисту, охорони здоров'я,

можливості виховання і освіти дітей, забезпечення культурних та інтелектуальних потреб, можливостей творчої самореалізації та ін. [38, с. 23].

С. В. Майстро вважає, що реалізацію гуманітарної політики можна розглядати як комплекс дій різних державних структур, пов'язаних із адаптацією всіх учасників (насамперед вищих керівників) протягом усього здійснення політики до умов і завдань, які доводиться розв'язувати, з умінням узгоджувати свої інтереси і формувати партнерські відносини. У цьому разі велике значення відіграють інформаційні системи і канали зворотного зв'язку, що дають можливість дізнаватися про нові події і про результати діяльності та на цій основі регулювати свою роботу з огляду на місію та мету організації або індивіда [54, с. 6–7].

В. Є. Воротін зазначає, що оновлення інструментарію публічного управління та адміністрування і форм реалізації економічної політики в умовах глобалізації та багаторівневої інтеграції має спиратися на принципово нові форми взаємодії, за можливості ініціативно трансформуючи слабкі місця, свідомо мобілізуючи власний потенціал до розвитку, формуючи систему публічних і громадських інститутів залучення інвестицій та поширення інновацій [18, с. 150].

О. В. Радченко та О. В. Єлізаров під час дослідження стратегічних пріоритетів і доктринальних положень у сфері забезпечення соціально-економічної безпеки України зазначають, що потребує вдосконалення відповідне її правове підґрунтя, яке передбачає врахування положень фундаментальної науки, зокрема застосування процесного та системного підходів. У їх межах обґрунтована необхідність прийняття спеціального законодавства та стратегії забезпечення соціально-економічної безпеки України, яка має окреслити відповідні стратегічні орієнтири її гарантування та зміцнення у довгостроковій перспективі [83, с. 152–153].

Сутність гуманітарної політики ґрунтується на розгляді людини як своєрідного центру суспільної гармонії та розвитку. Термін «гуманітарний» походить від поняття «гуманізм» (лат. *humanus* – людський, людяний) – принципу світогляду,

пов'язаного з уявленням про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства [89].

І. В. Розпутенко та С. О. Москаленко вважають, що важливою складовою основних функцій державного управління є належне функціонування та розвиток освіти, науки і культури, завдяки яким реалізується конституційне право кожного громадянина на здобуття певного рівня освіти і залучення до культурних надбань. У зв'язку з формуванням основних засад постіндустріального суспільства та гуманізацією суспільного життя всебічний розвиток гуманітарної сфери, примноження наукового та інтелектуального потенціалу суспільства належать до найвищих національних пріоритетів усіх високорозвинених країн світу [86, с. 7–8].

Основними принципами гуманітарного розвитку України в сьогоdnішніх умовах мають бути взаємодія між державою і громадянським суспільством, бізнесом і владою для створення необхідних соціально-економічних умов для підвищення якості життя населення на сучасному етапі створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, захисту її прав і свобод.

О. Б. Кіреєва, Т. В. Хміль та Г. Д. Голубчик вважають, що управління в соціально-гуманітарній сфері є гуманістичним за своєю сутністю. Але жодна з країн світу не розглядала гуманізм як найбільш вагомий критерій формування і реалізації державної соціальної і гуманітарної політики. Перетворення гуманізму в інструмент визначення стратегії і тактики розвитку суспільства потребує якісних змін організації та функціонування інститутів влади і освіти, науки і виробництва, політики і релігії, культури та мистецтва. Особлива роль належить концепції управління, яку потрібно розробити і надати їй гуманістичного змісту [41, с. 4].

У системі публічного управління у сфері гуманітарного розвитку необхідно розрізняти окремі і взаємозалежні проблеми пізнання соціальної сутності людини, а також законів, принципів і механізмів розвитку людини, зокрема в процесах життя і розвитку суспільства. Роль особистості в цьому аспекті має розкриватися на глобальному, загальному, особливому та окремому

рівнях. Послідовне впровадження державної гуманітарної політики, яка у своїй основі спиратиметься на національно-культурні, історичні традиції українського народу, сучасні соціально-економічні, політичні й соціокультурні реалії, сприятиме формуванню консолідації суспільства [41, с. 5].

Державна гуманітарна політика – це системна і послідовна діяльність держави у відносинах з людиною зокрема і суспільства в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадськості та з урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня особистості як у її власних інтересах, так і в інтересах держави в цілому [47, с. 15].

С. І. Здіорук та М. Т. Степико вважають, що гуманітарна політика держави проявляється в послідовному житті заходів, спрямованих на підтримку й інтенсифікацію цих процесів згідно з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами, а її сутністю має стати створення умов для виявлення, формування й розвитку творчого потенціалу особи та суспільства в цілому [33, с. 13]. Гуманітарна політика держави ставить за мету гуманізацію всіх сфер та галузей суспільного буття, створення умов для максимальної самореалізації кожної особистості, спрямована на формування, розвиток і збереження фундаментальних загальноцивілізованих цінностей, які виступають базою і стержнем злагоди та співробітництва в суспільстві.

Гуманітарна складова державної політики спрямована на формування умов для реалізації соціальних та культурних прав людини, її творчих, інтелектуальних та культурних можливостей, втілення принципів соціальної справедливості, підтримку соціальної солідарності на основі демократичних цінностей та громадянських прав і свобод, протидію проявам ксенофобії, шовінізму, расизму, будь-яких форм дискримінації за релігійною, мовною чи національно-етнічною ознаками, забезпечення доступу до національного культурного продукту на українському та світовому ринках.

Із змістовного боку державна гуманітарна політика є сукупністю цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [63, с. 11].

На думку В. І. Малімона, головною метою сучасної гуманітарної політики України є максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації усіх її інтелектуальних і творчих можливостей. Вона має спрямовуватися передусім на підвищення освітнього, наукового та інформаційно-комунікативного потенціалу країни, поліпшення здоров'я громадян, формування здорового способу життя, створення умов для підвищення трудової та творчої активності населення, подолання бідності і формування на цій основі нової якості життя. Важливою складовою такою політики є узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами всіх громадян, що проживають на теренах України, розвиток їх культурної, мовної та релігійної самобутності, формування української загальнонаціональної ідентичності [55, с. 91].

С. О. Зубченко описує мультиплікаційний ефект від здійснення гуманітарної політики і той факт, що органам публічної влади необхідно приділяти більшу увагу організаційному, нормотворчому, фінансовому забезпеченню вже існуючих гуманітарних проєктів, а також виробленню та подальшій реалізації нових ініціатив у цій сфері. Водночас варто враховувати світовий та європейський досвід, який за умови відповідної адаптації цілком може бути використаний в Україні [36, с. 15].

На думку Г. І. Луцишин, громадянське суспільство є одним із ключових чинників у розвитку політичної нації та національної консолідації, зокрема тоді, коли йдеться про формування громадянина з національною свідомістю та політичною і національною культурою. Практика показує, що консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною належністю,

нерівним соціальним і культурним станом, а сам процес консолідації виникає між групами однодумців, навколо національних цінностей та ідей, політичних й етнічних громадських лідерів чи проти них [52, с. 23].

На важливій проблемі наголошує О. М. Майборода, розглядаючи основи громадянської відповідальності та патріотизму. Він підкреслює, що причини розмитості сучасного українського патріотизму потрібно шукати насамперед у діяльності владних структур. Маніпуляція суспільною свідомістю за допомогою засобів масової інформації, майже всі з яких прибрані до рук зв'язаними з владою олігархічними кланами, а також переслідування за допомогою силових структур представників опозиції, нав'язування думки про те, що критика недоліків є виявом непатріотичності, недотримання чиновництвом чинного законодавства – все це в супроводі різкого соціального розшарування та збідніння переважної більшості населення деморалізує громадян, робить їх пасивними і безвольними [53, с. 51].

В. Циганов акцентує увагу на надто великій присутності в національному психологічному, інформаційному, політичному просторі поняття «ворога». Через це гуманітарна політика як складник національної безпеки зводиться тільки до наших суперників, непримиримих опонентів, хоча загрози гуманітарній сфері України надходять з усіх боків [14, с. 80].

С. Пахлова зазначає, що саме інерція діяльності влади перешкоджає культурному розвитку, який відбувається в недержавному секторі. Вона наголошує, що невідкладно потрібно запроваджувати програми державно-приватного партнерства, а в питаннях стратегування розвитку культури, розроблення та втілення базових програмних документів необхідним є максимальне залучення фахового експертного кола [14, с. 80].

С. І. Здіорук відводить важливу роль гуманітарних чинників в архітектоніці національної системи безпеки, оскільки безпека держави залежить ще й від стану згуртованості суспільства, поширюваних у його середовищі ідейних уподобань, ціннісних орієнтацій, вболівання громадян за долю власної країни, способів самопрезентації відповідної національної спільноти

у світовому просторі і, нарешті, від її піддатливості впливам суміжних духовно-культурних ландшафтів.

Науковець вважає, що сьогодні ключовим завданням порядку денного для України є розроблення та провадження кардинальної нової гуманітарної політики. Вкрай важливо переглянути статус гуманітарної сфери, перетворивши її на ресурс інноваційного розвитку, невіддільний елемент національної безпекової системи, а не продовжувати розглядати як дотаційну, другорядну нішу суспільного життя [34, с. 50].

Ю. П. Бітяк та Ю. В. Байдін виділяють три рівні основних об'єктів безпеки: громадянин (людина) та його права і свободи; суспільство та його духовні і матеріальні цінності; держава та її суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність і недоторканність кордонів. Безумовно, вказані рівні є динамічними, бо їх місце та роль визначаються багатьма чинниками: характером суспільних відносин, видом політичного режиму, сукупністю внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці в конкретний історичний період розвитку держави [9, с. 82–83].

І. А. Зелінський наголошує на тому, що саме поняття безпеки є комплексним за своєю природою та соціально обумовленим, а отже, вимагає постійної специфікації в конкретних випадках, а питання національної безпеки з'являється за умов унеможливлення політичного процесу в державі, вичерпання раціональних ресурсів подолання перешкод на шляху налагодження ефективних механізмів розв'язання суспільних проблем [35, с. 12].

В. М. Співак відводить визначальну роль політичного інституту держави в умовах глобальних трансформацій, яка генерує та забезпечує утвердження принципів моральності, гуманізму, соціальної справедливості в суспільному житті, гарантує дотримання прав людини і громадянина; динамізму інституту прав людини, який в умовах глобальних трансформаційних процесів залишається інструментом їх гуманітарного виміру, виступає показником зрілості й цивілізованості суспільства і держави та є найважливішою характеристикою умов життєдіяльності, які мають забезпечити свободу, справедливість, гідність, ідентичність громадянина і нації, об'єднати країни і народи [92, с. 22].

На думку М. Т. Степико, саме держава має бути гарантом єдності прав і свобод усіх громадян країни, незалежно від їхнього етнічного походження, статі, віку, віросповідання тощо; захисту їх від будь-яких форм дискримінації та злочинності; їхньої безпеки (воєнної, екологічної, економічної, соціальної). Національна держава гарантує справедливе (а не вибіркове) судочинство, а також реалізацію головної засади політичної нації – реальної участі громадян у формуванні органів влади, гарантом розвитку громадянського суспільства [93, с. 104].

Гуманітарна сфера є об'єктом гуманітарної політики держави. Це система, що містить у собі єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну реалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури [101, с. 34].

Державна гуманітарна політика трансформаційних суспільств хоч і набула деяких ознак, характерних для країн західної демократії, однак ще не цілком задовольняє життєві потреби громадян. Не існує також умов для адекватного вибору та реалізації пріоритетів цієї політики. Концептуальними засадами державної гуманітарної політики мають бути науковість, комплексність, реалізм, відсутність популізму, врахування етнонаціональних, соціально-економічних особливостей. Прийнятна модель державної гуманітарної політики має поєднувати аспекти цілісності та різноманітності з певним зміщенням акцентів на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Децентралізація не лише не зменшить ефективності програм державної гуманітарної політики, але й підвищить її, оскільки дасть змогу конкретним місцевим суб'єктам ефективніше реалізувати свої функції [73, с. 82]. Координаційна роль держави при цьому має бути зосереджена саме на кардинальних і глобальних проблемах регулювання загальнонаціональних та регіональних програм, а також на забезпеченні соціальних гарантій. Динамізм у реалізації завдань державної гуманітарної політики мусить

бути забезпечений оптимальним співвідношенням централізованого та децентралізованого компонентів.

Публічне управління є складною системою, що призначена для досягнення поставлених цілей. Воно має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби, інструменти державного впливу на об'єкт управління та скероване для реалізації відповідної політики у визначеній сфері суспільного розвитку, що дає можливість визначити основні напрями управлінських впливів при проведенні реформування галузі [6, с. 48]. Державна гуманітарна політика є тим своєрідним механізмом, завдяки якому держава, а також політичні партії, громадські об'єднання, організації, рухи, соціальні інститути сприяють задоволенню інтересів, запитів та потреб членів спільноти.

Грунтуючись на методологічних і теоретичних положеннях аналізу категорій безпеки, національної безпеки та гарантування безпеки, можна сформулювати вихідні позиції для побудови концепції забезпечення безпеки. Одним із основоположних питань аналізу та побудови концепції безпеки, що мають загальне значення, є проблема виокремлення об'єкта національної безпеки. На перший погляд може здатися, що відповідь лежить на поверхні, адже оскільки йдеться про національну безпеку, то її об'єктом її є політична, економічна, інформаційна, соціальна та інші сфери діяльності суспільства.

На жаль, видима частина айсберга спочатку вплинула на підходи до визначення безпеки так, що останню стали розглядати як здатність соціальної, громадської структури забезпечувати добробут нації та стабільність політики, економіки та інше незалежно від дії зовнішніх чинників. Відповідно, досягнення національної безпеки пов'язувалося з таким станом, коли негативний вплив ззовні нейтралізується компенсаційними резервами країни, досягненням політичної, економічної, соціальної стабільності [102, с. 46]. Із такого формулювання випливало, що забезпечення національної безпеки реалізується як процес розробки системи заходів щодо стабілізації політичного, економічного, соціального становища.

Однак при такому підході вуалюється відмінність національної безпеки і національної політики. Треба звернути увагу на те, що на всіх рівнях держави, політичних партій, підприємств, інших суб'єктів суспільних відносин підходи до забезпечення безпеки практично базуються на виокремленні як об'єкта безпеки тих чи інших проблем, вирішення яких є життєво важливим інтересом. Фактично реалізується спільний методологічний підхід до побудови концепції національної безпеки на основі аналізу реально існуючих життєво важливих інтересів і відносин як об'єкта безпеки [4, с. 70; 72, с. 20].

У загальному контексті інтереси визначаються як сукупність потреб, що формуються в індивідів, соціальних спільнот та інших суб'єктів суспільних відносин під впливом системи відносин і спонукають їх до активної громадської діяльності. Задоволення важливих, значимих потреб обумовлює процес функціонування і розвитку як окремих країн та їх спілок, так і життєдіяльності окремого індивіда-виробника. Не менш важливе методологічне значення для побудови концепції національної безпеки поряд із її об'єктом має питання про реальні та потенційні загрози життєво важливим інтересам, умови і можливості їх реалізації.

Виокремлення процесів і чинників суспільного розвитку, що становлять загрозу національній безпеці держави або її суб'єктів, має базуватися на оцінці ступеня їх впливу на умови і можливості реалізації життєво важливих інтересів. У зв'язку із цим доцільно проводити більш детальну класифікацію факторів безпеки, що дозволить підійти до проблеми її забезпечення з урахуванням ситуації в державі. Однією з підстав такої класифікації може стати кристалізація чинників, що впливають на реалізацію національних інтересів у різних сферах життєдіяльності. До однієї з груп чинників відносяться такі, що забезпечують стійкість політичного, економічного, соціального розвитку [84, с. 44]. Інша група – чинники, що створюють умови для виникнення сфер більш ймовірного нанесення шкоди національним інтересам. Також доцільно проводити класифікацію на основі відношення компетенції тих чи інших елементів державного апарату по забезпеченню національної безпеки

[100, с. 91]. Така класифікація дозволить більш детально врахувати всі чинники при організації системи гарантування безпеки держави, розмежувати компетенцію державних органів і сформулювати завдання щодо забезпечення національної безпеки на найближчу і віддалену перспективу.

Не менш актуально також визначити і співвідношення життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави. В іншому разі об'єктивно існуючі протиріччя між ними будуть ускладнювати діяльність держави з регулювання суспільного життя і діяльності або створювати штучні бар'єри в діяльності суб'єктів відносин; або держава може втратити контроль і можливості створювати хоч якийсь позитивний реальний вплив на суспільні відносини [60, с. 25]. До того ж визначення пріоритетів у співвідношенні інтересів особистості, суспільства і держави може забезпечити відправні точки для оцінки державними органами тих чи інших діянь, а також для розуміння того, відносити чи не відносити їх до утиску національних інтересів.

У структурному плані національна безпека розглядається як система взаємодії особистості, суспільства і держави для реалізації життєво важливих інтересів у різних сферах відносин, загроз, обумовлених різними факторами, процесами і діями та суб'єктів, і носіїв цих загроз. Із урахуванням відмінності груп інтересів можна конкретизувати рівні безпеки щодо суб'єктів відносин і виокремлювати національну та державну безпеку особистості [19; 24, с. 150]. У цьому контексті національна безпека може визначатися як захищеність загальнонародних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, стійкість системи суспільних відносин до несприятливих факторів і впливів.

У вузькому розумінні безпека громадянських і державних структур, підприємств або окремих громадян – це захищеність політичних, соціальних, виробничих, фінансових, юридичних та інших відносин і організаційних зв'язків, матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів, за яких реалізуються людські інтереси [57, с. 103]. Структурний аспект проблеми передбачає виділення основних факторів, що впливають на національну безпеку держави, суспільства і громадян. Ці фактори можна

розділити на групи, що характеризують забезпечення політичних прав і свобод, соціальні умови для гуманітарного розвитку суспільства загалом і його громадян, матеріальне забезпечення виробництва.

Як стан національна безпека характеризується ступенем досягнення найбільшої відповідності між життєво важливими інтересами особистості, суспільства і держави, створення умов для оптимального функціонування системи громадських відносин, що забезпечує задоволення політичних, соціальних та економічних потреб і реалізацію інтересів [59, с. 57]. Це такий стан системи суспільних відносин, інститутів, державної влади, суб'єктів господарювання різних форм власності, за якого забезпечується захист національних, державних інтересів та громадян від реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз та впливів.

На рівні особистості безпека передбачає такі соціальні, правові, економічні, виробничі та інші умови, які дозволяють забезпечувати законну реалізацію інтересів без виникнення протиріч із інтересами інших суб'єктів суспільних відносин [40, с. 65]. У функціональному плані вона тотожна поняттю «забезпечення національної безпеки» і має розглядатися як процес досягнення єдності життєво важливих інтересів, виявлення і попередження загроз для них, протидії суб'єктам загроз, що фактично буде забезпечувати створення і зміцнення умов надійного функціонування соціальної системи під час її розвитку [1; 81, с. 34].

Отже, забезпечення національної безпеки передбачає процес створення умов для стабільного, безкризового розвитку держави і суспільства відповідно до цілей та завдань розвитку, зміцнення політичного й економічного суверенітету, усунення та попередження загроз та інших факторів, що можуть створювати негативний, дестабілізуючий вплив на процеси розвитку соціальної системи, усунення протиріч між інтересами окремих соціальних груп, суспільства та індивіда [8, с. 100; 61, с. 87].

Водночас діяльність органів публічної влади, спрямована на забезпечення національної безпеки, має кілька специфічних аспектів, зумовлених особливостями загроз, об'єктів захисту,

умов формування системи інтересів, їх можливостей у захисті національних інтересів і протистоянні загрозам. Основою інтересів є матеріальні та духовні потреби, які можна визначити як необхідність того чи іншого суб'єкта соціальної структури використовувати ті чи інші державні інститути, духовні і матеріальні блага для підтримки, збереження життєдіяльності [10; 22]. Перелік таких умов досить широкий і містить у собі цілий спектр, який використовується соціумом, а також окремими його складовими (від органів влади, закладів культури, предметів і послуг першої необхідності до системи освіти, дозвілля).

Основною ознакою потреб є їх безмежність, неможливість повного задоволення для всіх рівнів і структур суспільства, що обумовлено як обмеженими можливостями виробництва, так і завищенням цих потреб. Проте кінцева мета всіх соціальних систем полягає в максимальному їх задоволенні. Через неможливість у конкретний проміжок часу його забезпечити кожен суб'єкт діяльності виділяє той мінімум, який є життєво важливим, а потім визначає напрями та умови його реалізації на основі визначення мети, тобто з формування життєво важливих інтересів [109, с. 23].

Інтегруючим фактором системи національних інтересів є держава, об'єктивною основою виступають інтереси локально розосереджених соціальних груп та політичних організацій. Постійне, комплексне в межах єдиної системи узгодження, взаємодія, баланс інтересів особистості, соціальних груп і прошарків, еліт, суспільства, держави, їх своєчасна актуалізація забезпечують цілісність, розвиток соціуму [103]. Процес появи, формування, реалізації національних інтересів рознесений у часі та має істотну історичну компоненту, тобто в значній мірі залежить від системи суспільного устрою, її структури, взаємозв'язків між елементами, зовнішніх обмежень, що залежать від конкретної історичної епохи. Тому структуризація системи національних цілей і пріоритетів щодо тимчасового фактора є найважливішою.

Отже, головною функцією держави є задоволення потреб груп населення, здійснення соціальної політики, орієнтованої

на захист, служіння людям і забезпечення гуманітарної безпеки як конкретного стану захищеності життєво важливих інтересів особистості та суспільства в межах держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Усі зазначені складові гуманітарної безпеки тісно пов'язані між собою, у низці випадків одна з них може визначально впливати на інші. Не менше значення за силою впливу на структуру гуманітарної безпеки має безпека спільнот. Багаторічний досвід держав демонструє, що міцні стосунки і стійке вирішення конфліктів мають спиратися не на запозичений, а на власний досвід і свої традиції [105]. Окрім внутрішніх причин взаємодії компонентів гуманітарної безпеки, пов'язаних із єдністю системи управління в конкретній країні, існують і зовнішні фактори, що визначають близькість цих аспектів.

Головним серед них є процес глобалізації, який стрімко змінює ставлення до національної держави, захисту її кордонів і (що особливо важливо) до її внутрішньої політики. Зазначені складові характеризують певний стан відносин у суспільстві. У ньому громадянам, суб'єктам і об'єктам безпеки поряд із гарантіями забезпечується номінальний рівень соціальних умов і життєдіяльності, стійке функціонування і розвиток свобод, прав і обов'язків для всіх незалежно від статі, етнічної приналежності, мови і релігії, що визначає якість їх життя.

Сучасне призначення гуманітарної безпеки – це захист інноваційного відтворення людської спільноти, готової відповісти на виклики невизначеності соціуму, гарантувати безпеку особистості та нейтралізувати загрози життю для конкретного індивіда з урахуванням конкретних обов'язків громадянина. Ця потреба є надзвичайно актуальною в багатонаціональній країні, формування та забезпечення гуманітарної безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівні є завданням цілого спектра політики національного масштабу.

Тема 1.2. Значення громадської безпеки у становленні громадянського суспільства при формуванні державної гуманітарної політики України

Сьогодні керівники країн, політики, громадські діячі, журналісти про роль і місце громадянського суспільства говорять багато. Однак часто у своїх оцінках громадянського суспільства, рівня його розвитку і внеску в рішення політичних, соціальних, економічних та інших проблем суспільства багато авторів зважають виключно на власні політичні переконання та ідеологічні уподобання. У таких випадках ми зустрічаємося з використанням не академічного терміна «громадянське суспільство», заснованого на науковому розумінні, а з ідеологемою, тобто частиною певної ідеології, елементом її системи. Водночас термін «громадянське суспільство» відразу знаходить яскраво виражене політичне та емоційне забарвлення, а його значення змінюється залежно від мети, яку має той чи інший автор.

У роботах про діяльність громадянського суспільства на сучасному етапі розвитку привертає увагу одна важлива обставина. Дослідники бачать у громадянському суспільстві джерело підтримки існуючого політичного ладу, в той час як у інших країнах (за їхніми оцінками) громадянське суспільство є опозиційною базою. Часто це пояснюється природою формування громадянського суспільства в конкретних історичних умовах тих чи інших країн.

Багато західних і українських авторів розглядають питання діяльності громадянського суспільства в сучасній Україні лише через призму протистояння з державною владою [14; 23; 52; 70]. Із таким підходом важко погодитися як мінімум через особливості історичних умов формування громадянського суспільства в нашій країні. До того ж для розуміння ролі і місця громадянського суспільства в тій чи іншій державі необхідно зважати на знання базової інституційної структури конкретного суспільства.

Під час розгляду особливостей становлення громадянського суспільства в Україні треба враховувати також сформовану

систему базових інститутів, що регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер, а саме економіки, політики та ідеології. Водночас існують різні погляди на причини пробудження загального інтересу до цієї проблеми. Спалах зацікавленості громадянським суспільством у світі пов'язаний із політичними трансформаціями останніх десятиліть у Центральній і Східній Європі, в яких громадянське суспільство зіграло головну роль [64; 108; 110].

Таке ставлення до підтримки демократії поширене не тільки нарівні теоретичних дискусій, а й лежить в основі практичної діяльності керівних структур країн Західного світу і Європейського Союзу зокрема. У директивних документах обґрунтовується право на встановлення прямих зв'язків державних структур країн Заходу з громадськими неурядовими організаціями зарубіжних країн. Водночас зазначається, що держава може відігравати важливу роль у формуванні громадянського суспільства.

Тому дії низки суб'єктів відповідно до чинного законодавства не можуть бути припинені на законодавчій основі, хоча завдають значної шкоди політичним, економічним та іншим інтересам суспільства і держави. У державах різних типів (демократичних, авторитарних, тоталітарних) характер і форми діяльності організацій громадянського суспільства можуть значно відрізнятися за змістом. У деяких сучасних авторів спостерігається певне переосмислення класичних уявлень про громадянське суспільство і поступовий перехід до розуміння його як сукупності автономних індивідів, відносин та інститутів, що функціонують незалежно від політичної влади та організовано протистоять державній [23; 28; 30].

Особливість участі громадян у життєдіяльності суспільства важливо зрозуміти через призму громадянської освіти. Від імені загальних інтересів суспільства державна політика має заохочувати людей до розуміння історії, подій минулого і соціально-політичних процесів, їх інтерпретації. Завданням держави є сприяти розвитку громадянського суспільства, пропонуючи мотивуючі засоби і можливості освоєння загальних основ участі громадян у згуртованому суспільстві.

Усе частіше під час характеристики громадянського суспільства вживається термін «субсидіарність», яким у цьому разі позначається пріоритет особистості щодо всіх асоціацій і громадських структур. Громадянське суспільство часто розглядається в контексті існування «третього сектору». Таке тлумачення з'явилося в 1970-ті роки, воно означає «некомерційний сектор» і протиставляється «державному сектору» і «комерційному сектору» [23, с. 32].

Характерною рисою організацій «третього сектору» є те, що вони не орієнтовані на одержання прибутку. Ресурси, отримані в результаті діяльності цих організацій, не розподіляються серед керівників, учасників та інших зацікавлених осіб. Саме громадянське суспільство іноді розглядають із погляду концепції «соціального капіталу», яка використовується в політичній науці для оцінки громадської активності населення, характеристики рушійних сил формування демократії [82]. Такий підхід у багатьох дослідженнях дає підстави говорити про тісний зв'язок між громадянським суспільством і демократією. Майбутнє будь-якої держави визначається тими життєвими і ціннісними установками, моделями діяльності, які домінують у масовій свідомості.

Концептуальне осмислення процесів, пов'язаних із соціально-культурною ідентичністю, є теоретико-методологічним підґрунтям розробки ефективних механізмів запобігання та вирішення соціальних конфліктів, а також проектування результативних соціальних технологій. Живучи в суспільстві, людина освоює культуру, діє за допомогою неї, демонструє до неї своє ставлення. Різноманітність інтерпретацій стає можливою тому, що всі мови і мовні форми утримують у собі багатозначність.

Виникла складна ситуація, коли в просторі однієї конкретної культури одночасно почали функціонувати діаметрально протилежні ціннісні компоненти і координати. Кризовий стан гуманітарної сфери призвів до руйнування практично всіх колишніх традицій, що забезпечують збереження колективної пам'яті, зникнення якої завжди супроводжується вкрай негативними соціально-психологічними наслідками. Неприйняття

спільного минулого доповнюється втратою віри в спільне майбутнє. У ситуації духовної кризи не тільки в окремого суб'єкта, а й у цілих соціальних груп виникає відчуття переривчастості історії [29, с. 22].

Однак такий підхід зазнав серйозної критики, оскільки більше зосереджується на питаннях «сили громадянського суспільства», а не на «структурі громадянського суспільства» і специфіці діяльності конкретних асоціацій. Водночас зазначається, що самі асоціації громадянського суспільства далекі від досконалості і можуть мати негативний потенціал. Існують громадські організації, які насаджують соціальну сегрегацію, сприяють нецивілізованим відносинам, націоналізму, расизму.

Ідеалістичні уявлення про те, що організації громадянського суспільства є головним джерелом, розповсюджувачем гласності проблеми бідних, допомагають знедоленим, не відповідають практичним результатам діяльності «третього сектору», співвідношенню обсягів матеріальної допомоги і ступеня громадської активності. Хоча треба визнати, що некомерційні організації, які дають притулок бездомним або організують матеріальну допомогу людям у своїх країнах і в бідних державах за кордоном, у конкретних випадках можуть принести певне полегшення.

Громадянське суспільство сучасності дуже часто пов'язують із процесами демократичного розвитку, особливо в країнах Східної та Центральної Європи. Цей зв'язок між організаціями громадянського суспільства та його інститутами бачать у різноманітному внеску в публічне управління суспільством, а також у різноманітності розуміння демократії та множинності оцінок політичного контексту [104]. Так само розглядається роль громадянського суспільства в процесах трансформації авторитарної влади в демократичну систему публічного управління.

Водночас робиться спроба дати ще одне пояснення відсутності однастайності академічного визначення «громадянського суспільства». Конкретний внесок громадянського суспільства в процес демократизації залежить від історичного контексту, в якому здійснюється взаємодія організацій громадянського суспільства з інститутами влади. На підставі цього робиться

висновок про те, що через мінливу структуру і функції громадянського суспільства в процесі демократичних перетворень не можна уявити єдиний, універсальний, ідеальний тип громадянського суспільства.

Громадянське суспільство має силу, але за його розвитку завжди будуть з'являтися больові точки щодо конкретних інтересів, що цілком можливо при множинності інтересів, характерних для ліберальних демократій. У період «зміцнення демократії» громадянське суспільство може виступати як «школа демократії» для формування і встановлення демократичних цінностей і накопичення соціального капіталу. За збереження консенсусу в середовищі громадянського суспільства буде проходити процес диференціації конкретних питань і концепцій [76, с. 46–47].

Громадянське суспільство допомагає розвивати демократичну державу, засновану на верховенстві закону. Крім залучення представників еліт для забезпечення функціонування держави і формування державної політики, громадянське суспільство може взяти на себе завдання допомоги державі, особливо у гуманітарній сфері. На цьому етапі воно виступає як «рефлексивне громадянське суспільство», яке має формувати громадську думку, зберігаючи критичне ставлення до держави і критикуючи деякі події, щоб у разі конфлікту з демократично прийнятими рішеннями держави стати на її бік [58, с. 52].

Таке ставлення до нього зберігається і зараз, навіть лідери дисидентських рухів у східноєвропейських країнах змушені визнати, що у Східній Європі ідея громадянського суспільства зберігає сильний ідеалістичний напрям і часто жорстку дихотомію між громадянським суспільством і державою [106]. Ці погляди витікають із подій минулого, і цілком можливо, що можуть виникнути серйозні труднощі за подальшого нав'язування західної моделі громадянського суспільства в країнах Сходу, де переважає інше розуміння концепції.

Існує й думка, що саме інститути громадянського суспільства в Україні (громадські організації, неурядові, некомерційні організації та інші види об'єднань громадян) створили найбільш важливі елементи структурованого громадянського суспільства

в Україні [28, с. 13]. Водночас необхідно розуміти, що діяльність організацій громадянського суспільства в країнах ЄС і в Україні здійснюється в конкретній економічній, соціальній, духовній і політичній сферах, що визначає їх форми роботи, характер діяльності, організаційну структуру.

Діючи у гуманітарній сфері, організації громадянського суспільства прагнуть до забезпечення свободи слова, віросповідання, гарантії самостійності та незалежності творчих, наукових та інших об'єднань. Усупереч поширеній думці про те, що вони мають бути поза політикою, громадянське суспільство своєю діяльністю впливає на формування всіх політичних рішень, прийнятих владою, домагаючись верховенства закону.

Визначення терміна «громадянське суспільство» в Євросоюзі тісно пов'язують із конкретними історичними подіями в окремих частинах суспільства, через що вважають за можливе визначити його лише в загальних рисах як «суспільство, яке охоплює демократію» [90, с. 92]. Для Євросоюзу громадянське суспільство охоплює всі види соціальної діяльності окремих осіб або груп, що не ініціюються державою і не працюють під її керівництвом. Безпека соціальних груп, суспільства, держави на кожному етапі розвитку є одним із пріоритетних завдань.

Рішення держави має бути обумовлено системним уявленням про кількість і характер загроз, існуючих і перспективних засобів та механізмів їх нейтралізації, а також суб'єктів, що реалізують цілеспрямовану діяльність, скеровану на реалізацію політики гарантування безпеки. Національна безпека, яка є інтегральним поняттям, передбачає різні напрями реалізації політики забезпечення захищеності. Виділення громадської безпеки для предметного і всебічного дослідження обумовлюється різними деструктивними проявами в суспільно-політичних відносинах останніх років.

Наукові підходи до визначення поняття громадської безпеки досить різні, цей термін часто вживається як у засобах масової інформації та повсякденній мові, так і в спеціальній літературі та нормативних актах. У політичній енциклопедії безпека – це стан надійної захищеності життєво важливих інтересів і корінних

основ існування особистості, суспільства і держави, а також світової спільноти від внутрішніх і зовнішніх загроз [13; 32].

У різних джерелах можна зустріти неоднакові підходи до поняття безпеки. Вона розкривається як відсутність загроз, стан гомеостазису соціуму, захищеність національних інтересів, збереження цінностей, духовно-моральних орієнтирів, задання базових параметрів функціонування суспільства, відтворення способу життя країни, комплексна діяльність держави і суспільства з виявлення, попередження, послаблення, усунення та відображення небезпек та загроз. Поняття «безпека» також трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [42].

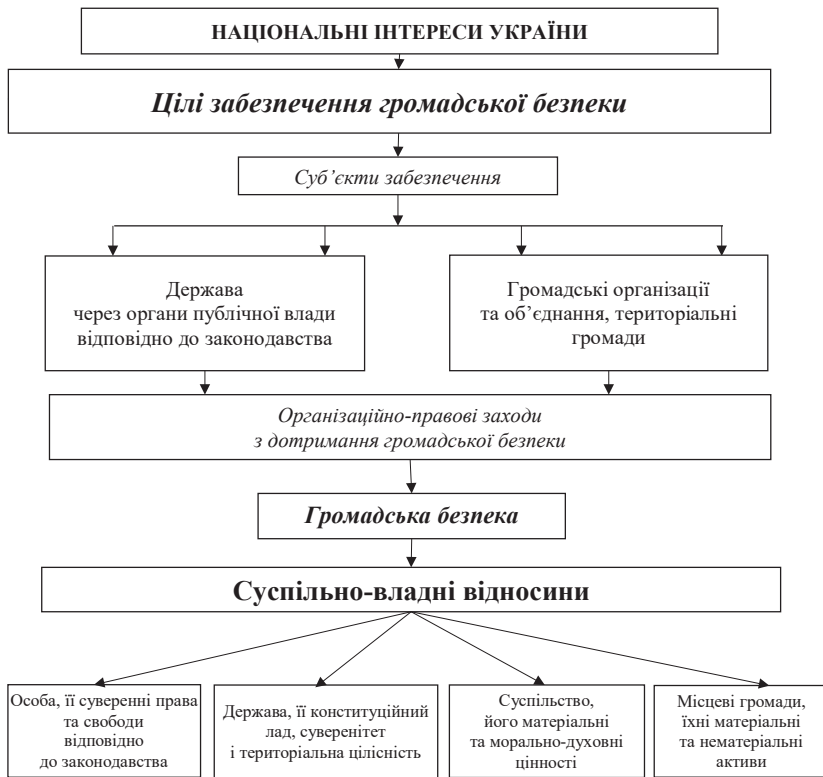
До життєво важливих інтересів відноситься сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування та можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства та держави. Особливість підходу до поняття безпеки полягає в тому, що національні інтереси як цінність, що захищається гарантуванням безпеки, вимагають також концептуального оформлення. У цьому контексті об'єктом критики є визнання високої динамічності системи гарантування безпеки, постійного формування нових загроз.

Визначення таких підходів у порівняльному аспекті дозволяє зробити висновок, що тільки аксіологічний підхід дає змогу найповніше розкрити різноманітні сторони поняття громадської безпеки, виявити критерії оцінки рівня виникаючих загроз і оцінки ефективності гарантування безпеки. Постійний баланс публічних механізмів управління суспільством між безпекою життя і здоров'я людини зараз набуває нового трактування [20, с. 3].

Завдяки довгим теоретичним і практичним дослідженням склалося збалансоване уявлення про таке співвідношення: інтереси особистості мають бути первинними під час розробки політики гарантування безпеки суспільства, з урахуванням пріоритетів суспільного розвитку, а інтереси розвитку суспільства мають бути основою здійснення державного управління. Однак на практиці реалізація такої теоретичної конструкції

співвідношення інтересів суб'єктів заради забезпечення захищеності суспільства виправдовується втручанням держави в свободу особистості, тому лише на основі суспільно-владної взаємодії можливо запропонувати ефективну модель забезпечення громадської безпеки в контексті національних інтересів України (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Схема суспільно-владної взаємодії в забезпеченні громадської безпеки в контексті національних інтересів України

Підвищення ефективності системи публічного управління вимагає пошуку найкращих організаційних форм, методів, технологій відповідно до встановлених критеріїв оцінки результатів.

Ними можуть бути критерії раціональної організації системи та її складових елементів, управлінської праці та самого процесу управління, рівень управлінської кваліфікації керівних кадрів [51; 99]. У контексті цієї проблематики існує низка питань, які викличуть величезну кількість проблем, якщо не будуть вчасно розглянуті та вирішені.

Громадські організації, що утворювалися через незадоволеність населення неспроможністю влади досягти позитивних змін у галузі, стали посередницькими структурами між населенням і владними органами. Вони мають забезпечувати поінформованість суспільства, контроль громадськості, доступ до оперативного моніторингу ситуації. Громадська активність охоплює широкий спектр дій: участь у виборах, участь у професійних асоціаціях і самоврядуванні; вона передбачає об'єднання в неформальні спілки, а також збори у власних і суспільних інтересах.

Цей факт покращує якість публічної політики. Із урахуванням цієї проблеми діюча політика інтеграції має вдосконалити правове і фінансове регулювання, щоб сприяти інституційній ємності товариств, якісній участі громадських організацій у прийнятті рішень, зміцнюючи їх як соціальних партнерів, а також заохочувати делегування державних повноважень у сферах, де це припустимо і можливо, особливо в питаннях громадянської освіти. Поряд із недержавними організаціями громадську активність характеризує також розвиток нових форм участі (територіальні громади, форуми громадян, неформальні об'єднання, використання соціальних медіа). Часто вони пропонують оригінальний підхід до вирішення соціальних і політичних проблем [78].

Отже, політика інтеграції має не тільки заохочувати традиційну громадську участь, а й зміцнювати її нові форми, а демократія не може повноцінно функціонувати без незалежних і якісних засобів масової інформації. Засадами спільної роботи стали спільна мета, участь у прийнятті рішень, спільна відповідальність, а також контроль із боку представників населення. Одночасно із цим важливим фактором демократизації трансформаційного суспільства є реформа системи публічного управління всіх рівнів, розвиток відповідних інститутів.

Процеси розвитку мережі неурядових організацій, сфер і масштабів їх діяльності, удосконалення системи публічного управління в гуманітарній сфері відбуваються паралельно і мають взаємний вплив. Громадські організації є елементами «третього сектору», який визначається як незалежна від держави і ринку сфера. Вони працюють за принципом неприбутковості, тобто метою їх діяльності є сприяння і захист інтересів та потреб громадян. Загалом основу життєво важливих інтересів становить сукупність матеріальних і духовних потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку громадян, суспільства і держави.

Потреби людини можна визначити як вираження насущних потреб організму, об'єктивно важливих для її самозбереження і відтворення, або як стан базової незадоволеності, пов'язаної з умовами існування [49, с. 34]. Необхідність задоволення матеріальних і духовних потреб людини обумовлює її взаємодію з навколишнім середовищем, формує орієнтацію активності і в такий спосіб визначає напрямок і темпи розвитку, створює можливості для самоідентифікації та подальшого формування особистості. Той самий механізм можна поширити на суспільство, державу та їх інститути. Тому усвідомлення своїх потреб, орієнтація на їх задоволення є стимулом для еволюції людини, соціуму та його структурних елементів.

Необхідно враховувати те, що самі потреби є індиферентними, байдужими до суспільного середовища. Водночас задоволення їх без взаємодії із соціальним середовищем неможливе. Усвідомлення кожним суб'єктом соціуму своєї залежності від соціального середовища в процесі своєї життєдіяльності складає основу для створення механізму задоволення потреб, визначення місця кожного суб'єкта в цій системі та формування інтересу для участі в громадській, мистецькій, господарській діяльності.

Різниця між потребами та інтересами полягає в тому, що потреби безпосередньо орієнтовані на матеріальні засоби їх задоволення, що є їхнім об'єктом, інтереси ж кожного суб'єкта спрямовані на діяльність і відносини з іншими суб'єктами,

які б сприяли задоволенню потреб цього суб'єкта [37, с. 29]. Часте звернення до такої практики реалізації співвідношення інтересів усе більше виправдовує обмеження прав і свобод особистості, які розглядаються крізь призму загальнолюдських цінностей і публічних інтересів.

Головною метою гарантування безпеки та обмежень прав є захист основних цінностей у суспільстві, до яких відносяться життя, свобода, гідність, справедливість. Стає очевидним, що головним завданням правового обмеження є спонукання громадян до раціонального соціально корисного поведіння. Але це одночасно сприяє стримуванню соціально негативної поведінки [79]. Так визначається специфіка державного обмеження прав і свобод громадян, яка полягає в попередженні виникнення протиставлення їх у межах суспільно-політичного процесу.

Проблема забезпечення громадської безпеки в єдності та взаємозв'язку з вимушеним і тимчасовим обмеженням в правах і свободах людини є найбільш актуальною для розробки адекватних способів її подолання шляхом наукового осмислення. Це вимагає перегляду розстановки пріоритетів державного регулювання безпеки з урахуванням розумних заходів обмеження прав і свобод особистості в межах реалізації політики забезпечення громадської безпеки.

Сучасна система безпеки України недосконала хоча б тому, що, діючи в інтересах режиму, вона приділяє пильну увагу забезпеченню державної, національної безпеки і швидко погоджується з важливістю прийняття особливих заходів для захисту звичайних людей від загрози їхній безпеці, ніж робить це комплексно і послідовно [11, с. 113]. Водночас перехід країни на «рейки» сталого розвитку вимагає ретельного аналізу і прогнозу не тільки змін характеру загроз і чинників безпеки, але і заходів, які стосуються самої людини або гуманітарного виміру безпеки. Саме людський капітал, боротьба за нього, особливо за здатність нації до інновацій, сьогодні визначає темпи розвитку країни сучасного світу.

Іншим поширеним підходом до визначення поняття безпеки стало виділення саме національної безпеки як системи

гарантування захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. В Україні утвердилося таке розуміння проблем безпеки суспільства, за якого все коло питань, пов'язаних із цими процесами, концентрується в понятті «національна безпека» [71, с. 55]. За подібного підходу воно прирівнюється до поняття «національні інтереси», тому що в основі їх забезпечення лежить тільки необхідність захисту національних інтересів від підступності зовнішніх агресорів.

У нашій багатонаціональній країні поняття «національна безпека» використовували помилково, вважаючи, що мова йде про безпеку не окремої нації, а всієї країни. Однак воно не є досить однозначним і коректним, адже держава є лише одним із елементів суспільства, хоча і дуже важливим. До того ж існує поняття «державна безпека». Незважаючи на об'єктивну затребуваність спроби відображення ієрархії понять видових напрямків безпеки, вона є недостатньо обґрунтованим хаотичним розміщенням видів національної безпеки в підпорядкуванні державної і громадської безпеки.

Зараз за такого підходу дослідники не пропонують єдиної системи критеріїв виділення політичної та інформаційної безпеки безпосередньо як підлеглих державної. Також критики не вважають доцільним виділення соціальної, екологічної та економічної безпеки, які відносяться до понять громадської безпеки без єдиної прийнятої системи критеріїв. Однак така схема дає можливість розкрити і підтвердити виняткове значення та потенціал поняття громадської безпеки. Визнання за ним значного поля для дослідження пізніше створило умови для розвитку наукової дискусії з питання співвідношення соціальної та громадської безпеки.

Кожна з позицій обґрунтовує первинність одного з цих понять щодо іншого [42; 45]. Тому позиція вчених, які дотримуються думки про первинність громадської безпеки в ієрархії підвидів національної безпеки, видається більш справедливою. Так чи інакше, галузеві напрями забезпечення національної безпеки мають підлеглий до неї характер. Але відповідний підхід має низку недоліків, головним із яких можна назвати введення

в Україні практики зрівнювання всіх складових елементів системи національної безпеки за збереження їх смислової ієрархичності. Із моменту свого оформлення підхід постійно піддається критиці. Можна погодитися з тим, що неможливо подолати існуючу різницю між її елементами, яка полягає в їх значущості, в межах усєї системи.

Гарантування безпеки громадянина України та всього її населення є конституційним обов'язком держави, всіх гілок влади [44, с. 18]. Серед причин, що викликали загострення проблеми безпеки людини в Україні, можна назвати істотні, глибокі і незворотні перетворення суспільства, економічної та політичної систем. Гарантування безпеки людини в сучасному світі підкоряється і неоднозначним світовим тенденціям, які є джерелами загроз. Серед таких процесів можна виділити глобалізацію та весь спектр супутніх їй явищ, таких як остаточне оформлення міжнародної мережі тероризму, глобальна неконтрольована міграція. На сучасному етапі розвитку держава визнає, що людина, її гідність, невіддільні права і свободи являють собою вищу цінність.

У зв'язку із цим ускладнення та збільшення загроз особистості та суспільству створює потребу детальної наукової розробки сутності громадської безпеки в нових умовах. Найбільш близьким їй є поняття громадського порядку. Останнє визначається як система суспільних відносин, закріплена нормами права, моралі та правилами суспільного життя, що визначає права та обов'язки учасників цих відносин, покликана забезпечити життя, недоторканність, честь, гідність та інші права громадян, охорону державного і громадського майна, спокій у громадських місцях, підтримання необхідних умов для нормального функціонування підприємств, організацій і посадових осіб [32; 50].

Діяльність, спрямована на охорону громадського порядку, є важливою частиною забезпечення громадської безпеки. Насамперед це пояснюється підпорядкованістю захисту норм організаціям соціального буття, котрі представляють умови і чинники громадської безпеки. Громадські безпека і порядок взаємопов'язані між собою, але не можуть ототожнюватися,

тому що мають певну самостійність [32]. Відмінності між цими поняттями довго пов'язували з різними способами забезпечення їх захищеності. Так, здається, що громадський порядок досягається в результаті упорядкування суспільних відносин за допомогою всіх форм правового регулювання, в той час як громадська безпека – більш широке поняття і містить у собі поєднання міжгалузевих норм, різних методів і рівнів. Однак у межах розроблених підходів у сфері публічного управління передбачається, що без громадського порядку неможлива громадська безпека, водночас забезпечення громадського порядку неможливо без системоутворюючої ролі громадської безпеки. У сучасному напрямі національної безпеки важливими стратегічними цілями забезпечення громадської безпеки поряд із іншими є захист основ конституційного ладу держави, основних прав і свобод людини і громадянина, незалежність і територіальна цілісність країни, а також збереження громадянського миру, політичної та соціальної стабільності в суспільстві [27, с. 178]. Під громадською безпекою розуміється стан захищеності людини і громадянина, матеріальних і духовних цінностей суспільства від злочинних та інших протиправних зазіхань, соціальних і міжнаціональних конфліктів, а також від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру [107].

Однак деякі визначення характеризують її як невіддільну частину національної безпеки, що охоплює ті суспільні відносини, які пов'язані із запобіганням або усуненням загрози життю і здоров'ю людей та їхньому майну. Вона органічно пов'язана з особистою безпекою громадян та громадським порядком. Зараз Україна виходить із необхідності постійного вдосконалення правоохоронних заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та розкриття актів тероризму, екстремізму, інших злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадську безпеку, конституційний лад України [31, с. 56].

Пріоритетом для держави вважається захист життя, здоров'я, конституційних прав і свобод людини і громадянина. Однак тут ідеться не про мету в сенсі суб'єктивного її подання, яка існує

в кожного індивіда окремо і навіть може бути багато в чому різною, а про об'єктивну тенденцію зусиль, яка і є реальним елементом спільності, що утворює основу для співпраці. Об'єднуючи, інтегруючи думки особистостей, кожна суб'єктна група набуває свій, властивий тільки їй реєстр потреб та інтересів. Тому з усталеними поглядами найважливішим якісним критерієм національної безпеки є національні інтереси, які виступають в суспільстві як інтегративні за своїм характером і відображають вищі інтереси всієї суспільно-економічної формації [26, с. 78].

Недостатня розробленість нормативних формулювань і чітких визначень суспільної безпеки накладає значні обмеження на розробку ефективних механізмів у сфері питань, які охоплюються уявленням про межі та умови гарантування громадської безпеки. Окремого розгляду потребує питання існування такого стану, за якого досягається абсолютна безпека. У багатьох розробках спостерігається прагнення саме до такого визначення поняття суспільної безпеки, де ідеальним станом вважається абсолютна безпека особистості, суспільства і держави [56, с. 46]. У практичному ж розумінні треба говорити про прагнення досягти балансу між загрозами безпеці та ефективністю обраних форм і способів, політичних механізмів гарантування.

Даючи визначення громадської безпеки, яке б враховувало необхідні вимоги і відповідало загальній теорії безпеки, доцільно і закономірно скористатися досвідом оформлення цього поняття. Узявши за основу нормативне визначення безпеки, під громадською можна розуміти стан захищеності інтересів і цінностей суспільства [77], але таке формулювання не є бездоганним. Виникають перешкоди в охопленні всього спектра реалізованих інтересів особистості, суспільства і держави, а також необхідність введення поняття пріоритетності, ранжування тих чи інших інтересів, цінностей особистості, суспільства і держави, захищеність яких може бути критерієм для оформлення остаточного поняття стану забезпечення громадської безпеки.

Отже, опираючись на всебічну оцінку досвіду у формулюванні нормативного визначення громадської безпеки, пропонується таке визначення: громадська безпека – це якісний стан

соціально-політичної системи, що забезпечує захищеність прав і свобод людини, суспільства і держави в політико-правовій, культурно-духовній та соціальній сфері. Водночас політичні механізми реалізації та регулювання стану громадської безпеки вимагають співпраці інститутів держави і громадянського суспільства, спрямованого на забезпечення безпеки життя, здоров'я і благополуччя громадян, захист їх від можливих викликів і загроз, зміцнення соціально-політичної стабільності. Пропоноване визначення вирішує на сучасному етапі недоліки існуючих і більш чітко визначає коло завдань, забезпечення яких має охоплювати громадська безпека.

Тема 1.3. Зовнішньополітичні виклики та глобалізаційні фактори впливу на громадянське суспільство в контексті національної безпеки

Сьогоднішня світова система стає все більш взаємозалежною, набуває безліч нових точок залежності, але водночас продукує багато нових ризиків і викликів, які національні держави, в тому числі Україна, змушені долати. Глобалізація породжує відгуки в соціальних інститутах, наслідком чого стає рефлексія над ідентичністю, етнічні та конфесійні аспекти якої актуалізуються, стаючи фундаментом життя національних держав, які не можуть дати іншу відповідь в ускладненні цих процесів.

«Дійові особи» глобальної сцени взаємодіють із державними та міжнародними організаціями і можуть грати свою роль в організації глобального політичного управління, створенні єдиного публічного простору в межах загальнолюдських цінностей. На транснаціональному рівні громадянські структури настільки ж різноманітні, гетерогенні та конфліктогенні, як і їх контрагенти на національному рівні [85, с. 50]. Об'єднанню перешкоджає сила етнічної ідентичності, що створює нормативні межі для будь-якої діяльності суб'єктів, в тому числі й зовнішньополітичних.

Незважаючи на надскладні процеси, що відбуваються у світовому просторі, глобалізація ще не породила такого об'єднання,

яке могло б хоч якось конкурувати з національною державою чи виконувати її функції. Міжнародне співтовариство частково компенсує недоліки політичного та іншого культурного національного управління, проте воно не може замінити його за цілою низкою причин [98]. Однак своїми процесами (передусім економічними) глобалізація актуалізувала розмивання кордонів національної держави, що створило проблему критеріїв відкритості та закритості національної держави і національної культури.

Україна також схильна до ризиків, які продукуються процесами глобалізації, котрі посилюються внутрішніми викликами і бар'єрами для побудови громадянського суспільства в державі. В українському варіанті можна спостерігати дві протилежні та багато в чому взаємовиключні тенденції. Із одного боку, владні структури останнім часом істотно посилюють внутрішній контроль за політичним і неполітичним життям суспільства, реставрують вертикаль. Із іншого боку, вони реалізують вимоги часу і головний тренд сучасного світу – вихід громадянського суспільства за межі контролю публічного управління, інтеграцію з іншими країнами, що передбачає ослаблення державного тиску на громадянське суспільство [66, с. 111].

Посилення цієї тенденції має скорочувати монополію держави на волевиявлення суспільства на міжнародній арені. Суспільство повільно починає представляти себе і заявляє про те, що в деяких питаннях не потребує посередників у зовнішній комунікації. Ця тенденція настільки сильна, що змушує політиків розвинених демократичних країн вибудовувати діалог із урахуванням інтересів неурядових громадських організацій. У зв'язку із цим доречно вважати, що якщо громадські корпорації або цивільні асоціації є скоріше видимими, ніж реально діючими, то така держава позбавляється істотного механізму соціальної регуляції, в такому суспільстві значно знижується ефективність прийняття політичних рішень, збільшується дезінтеграція, розширюється сфера неконтрольованих політичних рішень, які приймаються поза публічною дискусією.

Глобалізація не є простим підсумовуванням політичних практик до планетарного масштабу. Вона деформує роль держави

і породжує відповідні зміни в суспільній свідомості. У межах теорії антиглобалізму, яка визначає глобалізацію як процес встановлення світового панування певної групи країн, виклики, на які змушена відповідати Україна, зводяться до боротьби держав за сфери впливу і небезпеки периферизації України та перетворення її на сировинний додаток до провідних світових держав [7, с. 44–45]. Залежно від того, якими будуть тренди і траєкторії розвитку глобалізаційних процесів, Україна матиме різні можливості підійти до них, різні способи використання людського і соціального капіталу. Вона може знайти свою нішу в секторі споживчої економіки або консолідуватися з міжнародною спільнотою в будь-яких секторах міжнародної політики.

Однак у будь-якому разі в українській суспільній свідомості виникне необхідність формування набору загальноприйнятих міжнародних цінностей, стандартів, на основі яких складаються і правила соціальної взаємодії. Розвиток глобального громадянського суспільства – це процес, необхідний і дуже важливий для всієї світової спільноти, а ризики, які він сьогодні свідомо чи несвідомо продукує, вже виходять за межі національних. Тому механізми їх контролю і стримування мають бути ширшими за національну державу. Про яку сферу б не йшлося (економічну, соціально-політичну, гуманітарну), необхідна коректна робота інститутів громадянського суспільства наднаціонального масштабу.

Необхідно знову повертатися до того, що інститути громадянського суспільства мають мати реальну силу, бути незалежними від тотального державного контролю. Незалежність не передбачає конфронтацію, але є станом рівноправного партнерства. Проблемою є правове упорядкування відносин із громадянським суспільством. Партнерська модель взаємодії сьогодні не до снаги українському громадянському суспільству через його фінансову та інших видів залежність від влади. Нерозвинене громадянське суспільство змушує Україну делегувати свої суверенні повноваження наднаціональним організаціям без зворотного зв'язку, контролю та способу якось вплинути на результат їхніх рішень [92, с. 76].

Отже, під час вступу в різні міжнародні організації та делегування частини повноважень наднаціональним органам важливо зберегти незалежність суверенної держави. Можна виділити все більше нових видів наднаціональних ризиків і викликів, на які доводиться відповідати силам міжнародної спільноти. Насамперед вони витікають зі складнощів визначення сучасною людиною питань ідентичності: етнічної, конфесійної, національної. Це питання на сьогодні є дуже гострим. Трансформація індивідуальної ідентичності відразу ж ставить питання про кореляцію змін між цивільною ідентичністю індивіда і культурно-цивілізаційною ідентичністю національної держави. Між ними виникає неминучий конфлікт, індивідуальна ідентичність перестає відображати суспільну, вибір шляху відмови від побудови громадянського суспільства, реально діючого, а не імітаційного, може в далекій перспективі дорого обійтися Україні. Водночас потрібно враховувати те, що глобалізація – це не одноразова зміна, а постійний процес руху держав, за якого можна як набувати міжнародного значення, так і втрачати його. Можна сказати, що без сильного та незалежного громадянського суспільства, яке продукує соціальний капітал, Україна не зможе зберігати темп цього глобального руху і в найближчому майбутньому не зможе вийти на високий рівень гуманітарного розвитку [7, с. 60]. Це означає, що навіть при найбільш стабільному внутрішньому стані вона приречена на перманентне відставання, що є дуже ризикованим фактором. У зв'язку із цим політичним інститутам і структурам України, які володіють реальною владою, необхідно виробити звичку постійно культивувати громадянську ідентичність і активність суб'єктів політичного процесу. Її потрібно профілактично підтримувати, вона потребує постійного догляду не менше, ніж індустріальна, технічна або інфраструктурна. Громадянське суспільство здатне не тільки калькувати внутрішні ризики і правові провали суспільства. Воно також може обчислювати і прогнозувати зовнішні ризики та виклики і завчасно готувати адекватну відповідь на них.

В Україні завдання подолання зовнішніх політичних, економічних, геополітичних, інформаційних транскордонних ризиків

ускладнюється внутрішніми політичними викликами, проблемами становлення громадянської ідентичності та процесами національних настроїв. Їх подолання є тривалою роботою, спрямованою на зміну звички передавати себе в управління, небажання і страх брати участь у політичному житті країни. І навпаки, діяльність, спрямована на виховування відповідальності за власне життя, реалізацію своїх цивільних прав і свобод, набуття стійкої ідентичності, створить можливість виходу на міжнародний рівень громадської активності.

Знайти адекватні відповіді на глобальні виклики можливо тільки об'єднаними міжнародними зусиллями, приєднатися до яких Україна ще не готова. І рівень соціальної, політичної, економічної, гуманітарної та інших видів безпеки України безпосередньо залежить від того, наскільки конкурентоспроможною соціально-гуманітарна система України буде в боротьбі цивілізованих країн і культур. Чим краще українські громадяни мобілізуються для подолання глобальних викликів та інтенсифікації територіальних зв'язків, тим більш вагомий ефект від спільних дій буде відчувати Україна.

Однак не потрібно забувати про те, що глобальне управління може мати не тільки позитивні, але і негативні наслідки, а позбавлена зовнішнього контролю громадська активність може бути руйнівною силою і використовуватися з політичною метою. У зв'язку з розглядом внутрішніх і зовнішніх викликів, що перешкоджають побудові громадянського суспільства в Україні і одночасно є факторами його інтенсифікації, існує потреба окреслити ті перспективи, які можуть очікувати Україну на цьому шляху, і запропонувати найкращі варіанти розвитку.

Досить велика кількість громадян усе краще усвідомлює, що подальша консервація так званого перехідного стану стає пасткою для країни, тому що може стабілізувати політичний і економічний регрес. Небезпека полягає не тільки в зовнішній загрозі, хоча її також не треба скидати з рахунку, оскільки вона виходить із самої соціальної системи України [96, с. 4–6].

Сучасні виклики дуже серйозні, вони вимагають ефективних заходів консолідації громадянського суспільства, розвитку

здатності різних частин суспільства домовлятися про спільні дії. Це може призвести лише до нової хвилі демодернізації – остаточного обвалення промислового контуру країни з остаточною стабілізацією експортно-сировинної моделі економіки. Розумною відповіддю на всі сучасні внутрішні та зовнішні виклики є узгодження діяльності з реформування соціально-політичних інститутів, виявлення інтересів домінуючих соціальних груп і їх облік у плануванні реформ.

Важливо займатися постійним позитивним стимулюванням громадян до активної участі в роботі владних структур, для чого необхідно шукати позитивні підкріплення цієї активності і широко висвітлювати їх у засобах масової інформації. Існує переконання, що чим ширшим і відкритішим стане діалог публічної влади з громадянами України, тим менш монолітною буде установка українців на прийняття владою патерналістських рішень. Сьогодні ж і без того майже непохитна позиція ще більше зміцнюється, «цементується» владою [73, с. 75].

Проблема становлення громадянського суспільства в Україні лежить не в сфері технологій. Із цього погляду українці досить грамотні та креативні, а технології можна ефективно розробити і застосувати саме для українського суспільства. Проблема лежить у межах свідомості, де тривалий час формувалося і міцніло переконання, що будь-які суспільні блага має виробляти і розподіляти саме держава, що вона одна може встановлювати і підтримувати порядок у суспільстві.

Українським громадянам потрібно наполегливо пояснювати те, що саме вони і створюють ці суспільні блага, мають право і цілком здатні вирішувати переважну більшість питань, що стосуються їх власного життя, не звертаючись до допомоги держави. До того ж громадяни мають почати розуміти, що органи публічної влади, беручись за вирішення їх проблем, часто, на превеликий жаль, вирішують їх набагато гірше, ніж це могли зробити самі громадяни разом із іншими, тому що вони зацікавлені в кінцевому результаті.

Це парадоксальне нерозуміння власних можливостей і компетенцій разом зі страхом проявляти ініціативу будь-якого виду

не дають розвинутися тій громадській активності, неполітичній, що стосується власного побуту, кредитів, взаємного страхування та інших, яка згодом здатна подолати певний критичний, кількісний і якісний бар'єр та почати ефективно впливати на українську внутрішню і зовнішню політику [67, с. 25–26]. Саме такий клімат громадської активності сприяв би ефективному і оптимально швидкому вирішенню переважної більшості тих проблем, у яких пов'язало неефективне і корумповане чиновництво.

Держава має сприяти впровадженню політики міжкультурного діалогу, заснованої на демократичних засадах, як ефективного елемента соціокультурного й етнокультурного розвитку суспільства, що сприяє підвищенню в суспільстві рівня міжкультурної, міжрелігійної та міжетнічної толерантності. Запровадження відповідних політичних підходів сприяє формуванню національної єдності, спроможності суспільства забезпечити добробут своїх членів, мінімізувати нерівність та уникнути поляризації їх життєвого устрою [2, с. 64].

Перспективи побудови громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов'язані з тією траєкторією політичного розвитку, якою буде рухатися Україна в найближчій і більш віддаленій перспективі. Таке переконання будується на тому, що ця траєкторія обирається країною не кожного дня, а в деякі певні періоди розвитку, коли формальні та неформальні правила перетинаються, а запасу соціального капіталу вистачає для того, щоб переукласти соціальний контракт. Це дуже складний шлях громадської активності, коли втрачається спокій приватного життя, з'являється необхідність постійно реалізовувати себе як в економічній, так і в політичній сфері. Це вибір ліберально-демократичного горизонтального контракту, за якого держава знімає з себе відповідальність за забезпечення громадян роботою та іншими благами, залишаючи тільки мінімум у вигляді допомоги по безробіттю та невеликої пенсії [16, с. 91].

У міжнародних відносинах нація постає консолідованим суб'єктом, який має чітко усвідомлювати свої інтереси, формувати власну стратегію, вчасно та безпомилково приймати державницькі рішення, зберігати послідовність і спадкоємність

зовнішньополітичного курсу незалежно від зміни внутрішньополітичної кон'юнктури. Такий високий рівень узгодженості та координованості досягається на основі складних форм національного усвідомлення, якими традиційно характеризується державно-політична еліта розвинених країн завдяки розумінню і підтримці національних цілей більшістю населення.

Таких людей в Україні, на відміну від Європи, дуже багато. Вони, отримавши свободу, відчують себе «кинутими», ображаються на державу за відмову їм у тому забезпеченні, на яке вони в будь-якому разі мають право. Такий варіант відкидають тільки ті українці, які точно знають, як самоорганізуватися, як будувати власний бізнес і самостійно вирішувати власні проблеми, які хочуть тільки одного – щоб держава їм не заважала та не вводила свої політичні та економічні обмеження в їхнє життя.

Українці, залежно від їхньої громадянської та економічної зрілості, соціального статусу, майнового статку, вікових особливостей, рівня освіти та інших факторів, будуть обирати різні шляхи розвитку України. Розвиток громадянського суспільства можливий у реальності тільки в тому разі, якщо більшість українців будуть потребувати політичні права і свободи, не намагаючись одразу їх позбутися.

Вважається, що поділ влади і бізнесу в Україні – це не та проблема, яка не має вирішення. Однак для цього необхідно, щоб українське суспільство стало більш активним, цивільним. Існують реальні тенденції до того, щоб сформуванню загальної системи цінностей та компромісну позицію, а також почати нав'язувати її владі та бізнесу [94]. Ідеться про створення громадянської нації, оскільки саме створення національних цінностей є компромісною позицією між усіма груповими цінностями та інтересами.

Якщо громадяни віддають свої права і свободи, вони мають отримувати якісне рішення державою своїх проблем. Складність полягає в тому, що чиновництво категорично проти введення і виконання таких законів, які будуть регламентувати якість державних послуг. Таку позицію можна зрозуміти, але вона є провальною, адже будь-яка галузь істотно втрачає якість,

коли починає регулюватися не споживачами послуг і не державою, а зсередини. Коли українці перестануть боятися державних чиновників, почнуть самостійно вирішувати свої проблеми і проявляти громадську активність, ця терпимість стане набагато меншою.

Сьогоднішнє українське суспільство можна представити кількома активними групами населення і безліччю пасивних. Активні соціальні групи, що володіють переговорною силою, можуть виступити представниками громадянського суспільства. Однак не дуже зрозуміло, яку саме модель соціальної справедливості вони зможуть реалізувати, тому що вона в них дуже різна. Питання в тому, чи можливе поєднання тих інтересів, які вони представляють, і наскільки сильно активні представники різних соціальних груп захочуть прийти до компромісу.

Проблема такої значної кількості великих пасивних соціальних груп, переговорна сила яких дуже низька або прагне до нуля [69, с. 22]. Треба зауважити, що інституційна теорія переговорною силою називає коефіцієнт, який множить на політичну значимість цієї групи, її здатність впливати на процес переговорів. Тому навіть високий рівень невдоволення пасивних соціальних груп буде просто проігнорований. Через те перспективою розвитку громадянського суспільства мають стати нарощення великими соціальними групами переговорної сили, внутрішня консолідація і узгодження своїх інтересів [80].

Дискусійним залишається питання про роль середнього класу в становленні українського громадянського суспільства та перспективи його розвитку. Пропозиція почекати, поки середній клас в Україні виросте і створить попит на демократію і громадянське суспільство, не є правильною, тому що самостійно середній клас в Україні вирости не зможе [17, с. 32].

Здається, що соціальні мітинги середнього класу, в яких звучать ноти негативізму та відсутня будь-яка позитивна програма – це реакція на те, що в кризовій ситуації влада вважала за краще пожертвувати саме цим розростанням. Треба враховувати, що всі суб'єкти суспільних відносин можуть суперечити загальнонародним і державним інтересам, мати корисливі

наміри та використовувати форми, методи діяльності, які дозволяють їм досягти потрібного результату. Однак їхні дії можуть торкатися життєво важливих інтересів суспільства, держави або інших суб'єктів суспільних відносин, загрожувати безпеці країни або окремого громадянина, тобто вони є суб'єктами загроз національній безпеці [14; 68].

Оцінюючи таких суб'єктів як носіїв загроз у сучасних умовах, треба зважати на критерій відповідності їх діяльності встановленим правовим, громадським, адміністративним, господарським нормам і правилам. Найбільш конструктивне рішення для найактивніших представників середнього класу, яке найкраще виражає громадську активність – почати переговори з іншими соціальними групами (військовими, лікарями, бізнесменами, пенсіонерами тощо). Домовившись між собою, можна було б визначити, що саме вони хочуть від держави і якої влади потребують. Домовлятися потрібно не одноразово, а постійно, оскільки соціальний контракт – це те, що підкріплюється кожен день, коли узгоджуються правила, за якими живуть усі [45, с. 95].

Те саме стосується громадянського суспільства, адже неправильно говорити, що воно має встановитися. Його треба формувати постійно, це не стільки результат процесу, скільки сам безперервний процес інституціоналізації та щоденного відтворення неформальних правил, які підкріплюють формальні. Середньому класу не вистачає інструментів впливу, однак помилково вважати, що влада сама буде віддавати їх йому, бо це означало б, що вона добровільно здає позиції, тоді як зараз ми спостерігаємо тільки зворотню тенденцію – наступ влади на позиції середнього класу.

Середній клас не вміє чинити опір обставинам. Ані політичного, ані економічного значення він не має, саме тому його проблема в Україні автоматично вирішена не буде, адже це просто не вигідно владі. Така постановка питання свідчить про серйозну інституціональну кризу влади, яка досить нервово реагує на деякі інциденти громадян, які насправді не несуть жодної реальної загрози правлячому режиму [80]. Дуже важливо також розуміти, що громадянське суспільство – це не панацея

вирішення всіх українських проблем, а лише альтернативний спосіб виробництва суспільних благ.

Проблема становлення громадянського суспільства в Україні не має однозначно позитивного рішення, кожен із можливих варіантів має свої переваги і недоліки, відповідає на ті чи інші внутрішні та зовнішні виклики. Той мобілізаційний варіант розвитку українського суспільства, який часто звучить в уряді у вигляді пропозицій, не відповідає сьогоденному стану української економіки: він вдалий або тоді, коли ресурсів уже накопичено багато, або тоді, коли їх немає зовсім. Активне громадянське суспільство сприяє загальному розвитку держави і згуртуванню нації, участь у ньому збільшує соціальний капітал кожного свідомого громадянина.

Важливими є загальне розуміння історії, подій минулого і соціально-політичних процесів, їх інтерпретація. Таке розуміння формують як індивідуальні особливості, так і державна політика, освіта, соціально-гуманітарні фактори у суспільстві. Спільні гуманітарні цінності – це мова і культурний простір, довіра демократії, свобода та відповідальність громадянина, людська гідність, права людини, толерантність до відмінного, громадська активність, віра в можливість людини покращити соціум [62, с. 73–74].

Політика національної ідентичності громадянського суспільства та інтеграції підкреслює принцип доповнення ідентичності, згідно з яким різні ідентичності не виключають, а збагачують одна одну. Активне громадянське суспільство сприяє загальному розвитку держави, участь у ньому розвиває соціальний капітал кожного громадянина. Громадянське суспільство сприяє згуртуванню нації на підставі як національних, так і демократичних цінностей. Громадська активність допомагає сформувати стійкий зв'язок між індивідом і державою, примножувати відповідальність людей за суспільство, в якому вони живуть.

Важливо налагодити зворотний зв'язок. Неможливо зробити це з усіма громадянами, досить врахувати політично активних, самоорганізованих та тих, хто представляє якусь значущу групу інтересів. Самі ж реформи потрібно диференціювати за ступенем

відкритості: якщо зараз вони відбуваються майже без участі українських громадян, то в перспективі деякі з них необхідно виносити на публічне обговорення. Деякі реформи не можна проводити без зворотного зв'язку (зокрема соціальні), це вимагає свого політичного і громадянського рішення [11; 65; 87; 88].

Громадянське суспільство здатне самостійно формувати суспільно-владні відносини, оголюючи проблеми, виносячи їх на широке публічне обговорення і пропонуючи рішення через з'ясування співвідношення прав і обов'язків [23, с. 94]. Оскільки громадянське суспільство в Україні не є розвиненим, сьогодні його функції розподілені між владою та бізнесом. Однак вони не виконують завдання створення соціального капіталу, тому необхідно формувати механізми передачі функцій громадським структурам, які зміцніють тільки тоді, коли почнуть реально працювати.

Потрібно створювати мікроклімат громадської активності, але для того, щоб утворені громадянські інституції не перерозподілялися в нові групи, їх треба організовувати не у вузькому форматі, а у вигляді широкої коаліції громадської активності, громадських рухів, які будуть певною профілактикою появи перерозподільних груп. Це обмін правами й інтересами, який сьогодні відсутній, але вкрай важливий для об'єднання українського народу в громадянську націю та вироблення національних цінностей.

Значна частина політичної еліти не зацікавлена в створенні громадянського суспільства, оскільки бачить у ньому реальну загрозу для сформованих відносин влади і суспільства [99, с. 51]. Це призводить до того, що велика частина зусиль, спрямованих на побудову інститутів громадянського суспільства, має або формальний і декларативний, або декоративний характер, який потрібен для формування доброзичливої громадської думки. Єдиного вирішення проблеми соціальної справедливості не існує, через що розрізненим українським соціальним групам дуже складно домовлятися про шляхи взаємодії. Вони мають високий рівень претензій одна до одної та покладаються у вирішенні своїх проблем на владу, яка в результаті отримує велику

силу і можливість діяти на свій розсуд. Недолік полягає в тому, що для існуючого стану української соціально-політичної системи ця неформальна схема ефективна, вона уособлює варіант альтернативного локального соціального контракту, який стійко працює в будь-якій ситуації [1, с. 20]. Зламати його буде дуже складно: необхідно створити конкуруючі, більш ефективні та надійні правила, з якими погодиться більшість українців, що будуть поступово вчитися користуватися новими правилами, закріплюючи їх і заохочуючи їх використання.

Коли люди почнуть переходити з неформальної схеми в формальну, поступово почне змінюватися соціальний контракт. Але неформальні правила все одно мають підтримувати конституційну норму, а не суперечити їй. Потрібно нарощувати горизонтальні зв'язки в різних суспільних сферах, адже вони можуть бути важелем, який згодом стане інструментом впливу громадянського суспільства на владу. На питання про реалізацію в політиці гуманітарних цінностей ніколи не вдавалося дати ствердну відповідь без жодних застережень.

На відміну від економічної, політична структура не може розширюватися до нескінченності. Серед усіх видів управління людьми і їх організації національна держава найменш пристосована до необмеженого росту, оскільки в її основі лежить справжня згода. Попит на ефективну гуманітарну політику нині справді великий як ніколи, однак сама можливість її реалізації залежить від урахування специфіки «політичного», особливо його негативних сторін, пов'язаних із поділом на «друзів» і «ворогів». Різноманітність загроз гуманітарній безпеці говорить про те, що рівень політизації відмінностей досяг безпрецедентних масштабів [95, с. 28].

Отже, саме людське життя стало предметом політики. Це не є наслідком гуманізації політичних процесів, це означає, що рівень незахищеності людського життя підвищився. Державна гуманітарна політика функціонує як сила, постійно визначає політичну цінність кожного конкретного людського життя. Найбільш незахищеним є те, що позбавлене громадянського сенсу і представництва. Зараз проблема незахищеності

особливо гостро стосується біженців, нелегальних економічних мігрантів, осіб без громадянства та мирних жителів, що опинилися в зонах збройних конфліктів, будь-кого, чиє життя за різних причин опинилося під загрозою [48, с. 40].

Будь-яка держава та її представники з тих чи інших причин можуть обирати шлях «суверенних» рішень, тобто дій, легітимність яких базується тільки на праві надзвичайного стану. У тоталітарному суспільстві це стає нормою, тоді як для демократії є рідкісним винятком, завжди обмеженим у часі та просторі. Так, реакція демократичних держав у відповідь на насильство неурядових структур, особливо терористичних угруповань, може створювати особливі політичні простори, в яких значення не має ані національне, ані міжнародне гуманітарне право.

Індивіди та групи, що заперечують легітимність влади конкретної держави над підконтрольними їй спільнотою і територією збройним шляхом, втручаються в сферу суверенних повноважень держави. Форми національного суверенітету часто ґрунтуються на безлічі мікрополітичних просторів і процесів, які створюють і складають повсякденні практики влади і правління [95, с. 41]. Через це актуальними є проблеми гуманітарної безпеки і прав людини, які сконцентровано на «сірих зонах», де суверенна влада функціонує і відтворюється. На карті світу постійно виникають нові території, де надзвичайний стан локалізовано постійно.

Отже, сучасні наукові погляди одночасно транслюють крайню необхідність політики гуманітарної спрямованості в сучасному світі та фактично говорять про неможливість її реалізації, залишаючи мало простору для контраргументів. Через це гуманітарна складова в зовнішній політиці держави вимагає ретельного аналізу, який розкрив би причини її зародження, становлення, розвитку та напрямки трансформації.

Для усвідомлення гуманітарної складової в зовнішній політиці необхідно звернутися до витоків політичних процесів і відносин у житті суспільств. Насамперед треба зауважити, що будь-яка концептуалізація гуманітарної складової у зовнішній політиці не може не враховувати мирного характеру

дипломатії як одного з основних засобів захисту національних інтересів у зовнішній сфері [16, с. 56]. Дипломатія протягом своєї історії на противагу війні була і продовжує бути гуманною практикою. Хоча в її основі лежить жорстка раціональність, це менш витратний за війну метод обстоювання власних інтересів в анархічному зовнішньому середовищі.

Через динамізм соціальної реальності, особливо в періоди трансформації суспільства, суб'єкт стає вимушеним змінювати спільноти, з якими він себе ототожнює, і ідентифікація набуває «естафетний» характер. Сучасна масова культура активно продукує кліше, за якими суб'єкт може ідентифікувати себе. Це супроводжується вивільненням деструктивного несвідомого, що сприяє подальшому поглибленню духовної кризи [39]. У світі набуває поширення кризова свідомість, що йде проти розуму, центральне місце займає вже не пізнання, а існування, змінюється світовідчуття людей, їх культурні установки.

Цьому сприяють війни, регіональні конфлікти, блокові протистояння, що демонструють нездатність людей влаштувати своє життя за законами логіки й соціальної справедливості. Очевидно, що гуманітарна роль держави як морального суб'єкта у зовнішній сфері не вичерпується тільки сферою дипломатії. Дослідження найбільш ранніх форм людського співжиття дозволяють розвинути погляд на гуманітарну діяльність як одну з функцій влади. Спочатку її адресатами були члени одного суспільства, але поступово під впливом різних факторів став розвиватися її зовнішній вимір [8, с. 99]. Очевидно, що в первинних формах політичної влади не тільки насильство є основою.

Гуманітарна складова у внутрішній, а пізніше і зовнішній політиці держав є проявом однієї з функцій політичної влади взагалі та державної зокрема. Спочатку це була «компенсаторна» функція, яка покривала витрати адаптації політичної спільноти до зовнішніх викликів (фізичного навколишнього середовища, середовища зовнішніх відносин з іншими соціумами). Отже, «гуманітарні» функції політичної влади належать до витоків її зародження, їх головне завдання полягає в підтримці соціальності, компенсації проявів дикості, заміні нелюдських практик

адаптації до викликів навколишнього світу на більш гуманні, що відкрило шлях до більш складних форм соціальної організації.

Прагнення розширити межі людського співжиття призвело до поширення внутрішніх громадських механізмів підтримки соціальності на сферу зовнішніх контактів [43, с. 63–64]. Гуманітарна складова в політиці (спочатку внутрішній, потім зовнішній) виконувала насамперед компенсаторну функцію, яка дозволяла соціуму відновитися, пережити негативні наслідки різних факторів і продовжувати виживати. Водночас помилково вважати, що в ході історичного процесу гуманітарна складова в зовнішній політиці та міжнародних відносинах розвинулася до таких масштабів, що стала засобом запобігання нових конфліктів і війн у міжнародній системі.

Періоди історії, які характеризувалися сучасниками як епохи розвитку гуманітарної співпраці на міжнародному рівні, передували повному колапсу або істотним провалам. Гуманітарна діяльність приречена на повторення, тому що не здатна запобігти накопиченню об'єктивних протиріч і дисбалансів у міжнародній системі, що стає підґрунтям для нових конфліктів. І поки новий баланс сил у системі та заснований на ньому міжнародний порядок зберігають стійкість, може створюватися ілюзія того, що гуманітарна співпраця настільки зміцніла, що оберігає світ від нових катастроф. Однак протиріччя і зростання конфліктності, що викликається ними, здатні звести нанівець всі досягнення гуманізації життя, що потребують нових механізмів компенсації та відродження гуманітарної складової у зовнішній політиці держав.

Запитання для самоконтролю

---

1. Якою є головна мета формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері?
2. Які ви вбачаєте стратегічні цілі, що стосуються майбутнього гуманітарного розвитку української нації?
3. Які основні документи регулюють діяльність органів публічної влади з розвитку українського соціуму у сфері освіти та культури?
4. Як принципи діють у публічному управлінні формуванням та розвитком громадянських цінностей суспільства?
5. Чому в реалізації державної гуманітарної політики щодо громадянського суспільства є важливим урахування національної специфіки цінностей?
6. Що є основними суб'єктами державної гуманітарної політики з формування та розвитку культурних цінностей?
7. Які фактори є визначальними у формуванні соціокультурного розвитку в Україні на найближчий період?
8. Визначте основні напрями стратегії державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства.

Перелік тем для самостійної роботи

---

1. Проблеми сучасного розвитку гуманітарної сфери в Україні.
2. Сучасні виклики національній та громадянській ідентичності.
3. Основні виклики у сфері розвитку інфраструктури закладів освіти.
4. Доступні соціокультурні послуги як запорука розвитку людського капіталу.
5. Нормативно-правове забезпечення сучасної соціокультурної політики.
6. Створення моделі суспільно-владних форм підтримки культури.
7. Перспективи розвитку культурної та креативної індустрій.
8. Заохочення культурного різноманіття та підтримка мистецької діяльності.
9. Проблеми збереження культурної спадщини України.
10. Нормативне забезпечення гуманітарної безпеки України.

Список рекомендованої літератури

---

1. Арістова І. В. Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення. *Форум права*. 2019. № 2. С. 18–21. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2776> (дата звернення: 22.03.2020).

2. Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.

3. Баланда А. Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Київ, 2008. 40 с.

4. Баранецький Р. Ф. Щодо статусу Служби безпеки України як органу державної влади. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 22–27.

5. Баскакова Ю. В. Організація діяльності комітетів та депутатського корпусу Верховної Ради України в умовах розвитку парламентаризму. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2017. Вип. 21. С. 58–63.

6. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2018. Вип. 5. С. 45–49.

7. Бек У. Влада і контрвлада в добу глобалізації: нова світова політична економія / пер. з нім. та наук. ред. О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2011. 407 с.

8. Беяева Ю. Н. О социальных функциях государства. *Журнал российского права*. 2016. № 1. С. 99–106.

9. Бітяк Ю. П., Байдін Ю. В. Політика національної безпеки як передумова реалізації державного суверенітету України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27.11.2015 р.): у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 81–82.

10. Бодрова І. І. Система допоміжних органів при Президентіві України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 94–105.

11. Болдир С. В. Реформування системи охорони державної таємниці: правові аспекти. *Інформація і право*. 2018. № 1. С. 112–120.
12. Бриль В. М. Основи національної безпеки. Київ : Вид-во Задруга, 2014. 185 с.
13. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевтичний курс : авторський підручник, 2-ге вид. Київ : Персонал, 2011. 354 с.
14. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіюрука. Київ : НІСД, 2015. 104 с.
15. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про заходи захисту національних інтересів, національної безпеки України та покарання осіб, винних у грубому порушенні прав людини», реєстр. № 7439 від 22.12.2017 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63217&pf35401=451256> (дата звернення: 22.03.2020).
16. Вітман К. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми : монографія. Київ : Логос, 2014. 336 с.
17. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибрані наукові праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
18. Воротін В. Є. Шляхи модернізації механізмів і інструментів державного і регіонального управління в Україні. 2018. С. 146–152. URL: <http://repository.knuba.edu.ua/handle/987654321/7308> (дата звернення: 15.08.2020).
19. Гончаров І. Е. О соотношении понятий «национальная безопасность», «государственная безопасность», «конституционная безопасность». *Актуальные проблемы российского права*. 2009. № 1. С. 116–118.
20. Горбулін В. П. Національна безпека України: етапи становлення та проблеми наукового й інформаційно-аналітичного забезпечення. *Національна безпека: український вимір* : наук. зб. Київ, 2008. С. 1–20.

21. Горбулін В. П., Белов О. Ф., Литвиненко О. В. Національна безпека: порядок денний для України. Київ : Стилос, 2009. 126 с.

22. Гриценко В. Г. Напрями вдосконалення взаємодії та координації правоохоронних органів як головних суб'єктів правоохоронної системи. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 116–120. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/4/23.pdf> (дата звернення: 12.04.2020).

23. Громадянське суспільство: історія і сучасність : монографія / за заг. ред. Т. В. Розової. Одеса : Юридична література, 2010. 344 с.

24. Гурлев И. Этимология и генезис термина «государственная безопасность». *Власть*. 2013. № 2. С. 149–152.

25. Дереха В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.

26. Дзьобань О. П., Настюк В. Я., Белевцева В. В. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ століття : монографія. Харків : Право, 2013. 295 с.

27. Доронін І. М. Баланс між реалізацією функції забезпечення державної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2015. № 2(5). С. 176–181.

28. Дубас Н. Я. Поняття громадянського суспільства. *Науковий вісник АДУВС. Серія юридична*. 2011. № 4. С. 13–20.

29. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : колективна монографія: у 3 кн. / за ред. М. Михальченка, В. Скотного. Київ, Дрогобич : Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. Кн. 2. 320 с.

30. Єфіменко Д. К. Поняття та ознаки координації правоохоронної діяльності. *Наше право*. 2013. № 10. С. 125–130.

31. Журавльов А. В. Особливості поняття та сутності Управління державної охорони України як правоохоронного органу. *Наше право*. 2013. № 10. С. 55–61.

32. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. *Бюлетень «Права людини»*. 2010. № 2. URL: <http://khp.org/index.php?id=1261552395> (дата звернення: 13.04.2020).

33. Здіорук С., Степик М. Пріоритети і перспективи гуманітарної політики Української Держави. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 2(19). С. 37–48.

34. Здіорук С. І. Пріоритети гуманітарної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2006. № 1. С. 48–56.

35. Зелінський І. А. Політика сек'юритизації як модель ідеології національної безпеки. *Магістерум*. 2016. Вип. 64. С. 8–14.

36. Зубченко С. О. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в умовах демократичних перетворень : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 18 с.

37. Інноваційна перспектива у стратегії національної консолідації в Україні: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 280 с.

38. Каріх І. В. Інституційно-правові засади політики національної безпеки в гуманітарній сфері : дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Суми, 2018. 218 с.

39. Касьянов Г. Dance macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х) / Інститут історії України НАН України. Київ : Наш час, 2010. 271 с.

40. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ : НІСД, 2013. 104 с.

41. Кіреєва О. Б., Хміль Т. В., Голубчик Г. Д. Пріоритети публічного управління у сфері соціального і гуманітарного розвитку. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 2(18). С. 1–14.

42. Коваль О. П. Семантика та сутність терміна «соціальна безпека». *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2(39). С. 58–65.

43. Коллінз Р. Четыре социологических традиции / пер. с англ. В. Росман. Москва : Территория будущего, 2009. 320 с.

44. Конституційний транзит в Україні: моделі, алгоритми та перспективи : матеріали засідання «круглого столу», 19 лист. 2010 р. / за заг. ред. О. А. Фісуна. Харків : Золоті сторінки, 2010. 60 с.
45. Конышев В. Н., Сергунин А. А., Субботин С. В. Социальный конструктивизм о проблемах безопасности. *Теории и проблемы политических исследований*. 2016. № 3. С. 94–112.
46. Корнієвський О. А. Роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 125–133.
47. Кремень В. Г. Гуманітарна складова суспільної безпеки. *Національна безпека: український вимір*. 2009. № 6(25). С. 14–22.
48. Кресіна І. О. Проблеми правового регулювання етнонаціональних і міграційних процесів в Україні: доповідь. Київ : НАПН України, Київ. регіон. центр, 2010. 72 с.
49. Культурна політика в Україні: аналітичний огляд / за ред. О. Гриценка. Київ : УЦКД, 2007. 160 с.
50. Лінецький С. Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України: правове регулювання та проблеми реалізації. *Часопис Парламент*. 2015. № 1. С. 3–50. URL: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Dodatok_24-11.pdf (дата звернення: 03.02.2020).
51. Лозовий В. С. Проблема підготовки наукових кадрів для інноваційної сфери в Україні. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/наука_kadru-e5da6.pdf (дата звернення: 05.12.2020).
52. Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4(78). С. 22–32.
53. Майборода О. М. Етнічність у міжнародній системі. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 408 с.
54. Майстро С. В. Теоретико-методологічні засади реалізації державної економічної політики. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2(41). С. 1–7.
55. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.

56. Мартынец Л. А. Социальная и экологическая безопасность деятельности : учеб.-метод. пособие. 2-е изд. Винница : Нилан-ЛТД, 2015. 180 с.

57. Моздаков А. Ю. Социальная безопасность и безопасность личности. *Государство и право*. 2008. № 6. С. 102–105.

58. Мозоль Т. О. Форми роботи громадської ради при МВС України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 3. С. 52–55.

59. Настюк В. Я. Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти* : зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 16.04.2015 р.). Харків, 2015. С. 56–58.

60. Национальная безопасность и практика Европейского Суда по правам человека: отчет Отдела по проведению исследований. Страсбург : Совет Европы, Европейский Суд по правам человека, 2013. 60 с.

61. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2008. 488 с.

62. Онищенко О. Загальнолюдські цінності – історична платформа цивілізації майбутнього. *Наука. Влада. Політика* / ред. кол.: М. І. Михальченко (гол.) та ін. Київ : Знання України, 2008. С. 67–75.

63. Онищенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунегін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 9–13.

64. Освіта і наука в інноваційному розвитку сучасної Європи : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2014. 121 с.

65. Паливода В. Ключові пріоритети реформування Служби безпеки України. *Урядування та реформування національних служб безпеки та розвідки: краці міжнародні практики* : матеріали III міжнар. конф. (Київ, 24.05.2016 р.). Київ : Вид-во «Заповіт», 2017. С. 23–26.

66. Пасічний Р. Національна безпека України в епоху глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 108–112.

67. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння. Київ : ПАРАПАН, 2008. 272 с.

68. Перелік осіб, які створюють загрозу національній безпеці України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245331003&cat_id=244966805 (дата звернення: 15.02.2020).

69. Підлипна Р. П. Основні загрози та система соціальної безпеки в Україні. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2015. Вип. 47. С. 20–23.

70. Полтораков А. Цивилізаційна безпека. *Політика и общество*. 2009. № 5. С. 44–50.

71. Полтораков О. Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах : монографія. Київ : LAT & K, 2009. 300 с.

72. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 19–28.

73. Полтораков О. Стратегічне співтовариство в системі владно-політичних відносин в Україні. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2010. Вип. 19. С. 74–84.

74. Помаза-Пономаренко А. Л. Соціальний розвиток і безпека регіонів: державно-управлінські аспекти : монографія. Харків, 2017. 270 с.

75. Понкин И. В. Дисфункциональное государство и дисфункциональное государственное управление. *Право и образование*. 2015. № 3. С. 17–28.

76. Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні : монографія / за ред. І. О. Кресіної. Київ : Логос, 2011. 400 с.

77. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 13.04.2020).

78. Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері від 1 грудня 2016 р. № 534/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/534/2016> (дата звернення: 12.04.2020).

79. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 28 квітня 2017 р.; «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 15 травня 2017 р. № 133/2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850> (дата звернення: 12.04.2020).

80. Проблеми правового та інституціонального забезпечення збереження і підтримки культур національних меншин в Україні: аналітична записка НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/894> (дата звернення: 15.02.2020).

81. Радовецька Л. В. Новітні суб'єкти забезпечення державної безпеки України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 33–37.

82. Радченко О. В. Родові ознаки категорії «механізм» в соціальних науках. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. С. 19–25.

83. Радченко О. В., Єлізаров О. В. Соціальна й економічна безпека України: стратегічні пріоритети та доктринальні положення. *Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2019. Вип. 2(11). С. 147–154.

84. Рибак Г. І. Підвищення якості життя населення як фактор забезпечення національної безпеки. *Потенціал економіки країни: сучасний стан, розвиток та управління*. 2016. № 6. С. 44–45.

85. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність: пер. з англ. / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона. Київ : Ніка-центр, 2008. С. 48–72.

86. Розпутенко І. В., Москаленко С. О. Пріоритетні напрями розвитку гуманітарної сфери в Україні в контексті політичного

процесу. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12RIVKPP.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).

87. Савченко А. В., Віхляев М. Ю. Девоєнізація СБУ: реформацийний крок на шляху до євроінтеграції. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 101–104.

88. Сисоева С. Освітні реформи: освітологічний контекст. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 44–55.

89. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. Київ : Вид-во НАДУ, 2012. 732 с.

90. Ситник Г. П. та ін. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України. Київ : Майстер книг, 2012. 535 с.

91. Ситник Г. П., Ситник М. Г. Про один із підходів до визначення ієрархії національних інтересів у процесі розробки Стратегії національної безпеки України. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 309–313.

92. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія. Київ : Логос, 2011. 416 с.

93. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

94. Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 12.02.2020).

95. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 256 с.

96. Ткаченко В., Смірнов Є., Астахов О. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2(43). С. 3–8. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/4178> (дата звернення: 12.04.2020).

97. Уманців Ю. М. Механізм економічної політики : навч. посіб. URL: http://pidruchniki.ws/15970122/ekonomika/metodologichni_zasadi_formuvannya_realizatsiyi_ekonomichnoyi_politiki#159 (дата звернення: 12.12.2020).

98. Урсул А. Д. Информация и глобальные процессы: междисциплинарные исследования. *Знание. Понимание. Умение*. 2013. № 3. С 26–33. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2013/3/Ursul_Information-andGlobal-Processes/4_2013_3.pdf (дата звернення: 02.08.2020).

99. Харченко Л. В. Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект) : монографія. Львів : ПАІС, 2011. 370 с.

100. Цоклан В. І. Структура Ради національної безпеки і оборони України як важливий елемент її конституційно-правового статусу. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 90–93.

101. Чупрій Л. В. Політика національної безпеки Української Держави в гуманітарній сфері : монографія. Київ : Національний авіаційний університет; ПП «МастерПринт», 2015. 508 с.

102. Яценко В. А. Щодо визначеності поняття «національна безпека України». *Право національної безпеки та військовоє право: історія, сучасність і перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 28.03.2019 р.) / упоряд.: М. М. Прохоренко, П. П. Богущкий / за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ : ФОРМ Ямчинський О. В., 2019. С. 45–48.

103. Biernat T., Gierszewski J. *Poczucie bezpieczeństwa społecznego młodzieży w małym środowisku*. Toruń : Akapit, 2013. No 7.

104. Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 26/10/2012. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (дата звернення: 03.11.2020).

105. Gierszewski J. Model bezpieczeństwa społecznego na tle teorii konfliktu / J. Teska (red.). *Bezpieczeństwo wewnętrzne i ochrona infrastruktury krytycznej*. 2012. T. 2. Gdynia : Wydawnictwo J.P.

106. Leszczyński M. *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*. Warszawa : Difin, 2011.

107. Napolitano A. A Legal History of National Security Law and Individual Rights in the United States. *New York University Journal of Law & Liberty*. 2014. Vol. 8(396). P. 396–555.

108. Policy Papers and Policy Analysis: Stanford Law School Terms and Definitions. URL: <https://www-cdn.law.stanford.edu/wpcontent/uploads/2015/04/Definitions-of-White-Papers-Briefing-Books-Memos2.pdf> (дата звернення: 18.11.2020).

109. Skrabacz A. Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne. Warszawa : Dom Wydawniczy Elipsa, 2012. 316 s.

110. Zuboff S. The Secrets of Surveillance Capitalism. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2016. March, 5. URL: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/the-digital-debate/shoshanazuboff-secrets-of-surveillance-capitalism-14103616.html> (дата звернення: 18.11.2020).

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ МОДЕЛЬ КОМУНІКАЦІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ

2

Тема 2.1. Аналіз рівня кібернетичних загроз та інформаційної захищеності суспільства у протидії посяганням на гуманітарну безпеку

У межах реалізації системної та послідовної політики забезпечення національної безпеки потрібна розробка взаємопов'язаних управлінських механізмів. Вони мають бути способом реалізації системи державної політики забезпечення національної безпеки, а також створювати умови для її своєчасного перетворення відповідно до мінливої соціально-політичної ситуації і постійних розширень ризиків, викликів і небезпек, збільшення кількості загроз. Суспільство як один із об'єктів захисту користується деякими особливими характеристиками, однією з найважливіших серед яких є здатність до саморозвитку і самоорганізації.

У період становлення національної державності велике значення має утвердження цих атрибутів, їх стабільне функціонування та підтримка населенням є важливим підґрунтям національної безпеки. Національний принцип також лежить в основі розмежування та ідентифікації культурних та суспільно-політичних феноменів, на національних підходах ґрунтується функціонування народу, нації, національної державності, суверенітету, національної безпеки.

Життя кожного члена спільноти набуває додаткового сенсу, оскільки ці інтереси і цілі стають і його власними. Функція публічної влади в такому суспільстві є невіддільною від процесів делегування повноважень і суспільної відповідальності; спільна національна ідентичність є проміжною смисловою структурою для забезпечення довіри між народом, владою та громадянським суспільством.

Передумовою гуманітарного розвитку є позитивна громадянська ідентичність – усвідомлення приналежності до національно-державної спільноти як найважливішої характеристики життєвого досвіду і значущої для індивіда цінності [88, с. 38]. Держава користується важливим чинником розвитку особистості та є генератором важливих цінностей як гарант реалізації гуманітарного потенціалу індивіда. Необхідно зазначити, що нація, яка ніяк себе не усвідомлює, не має майбутнього. Особливо гостро ця проблема стоїть в охопленому процесами гібридної війни сучасному контексті національної безпеки країни [13, с. 29].

Така державна політика стає можливою за умови, якщо відповідальність за виконання цього рішення взяли на себе певні групи – державна бюрократія та громадянське суспільство. Якщо оцінювати поточну ситуацію в Україні за шкалою встановлених у розвинених країнах показників розвитку небезпечних соціальних процесів, то критичні значення у нас в окремих випадках переважають у декілька разів [86; 96]. Усе це не тільки загрожує соціально-політичними потрясіннями, але й вимагає визнати пріоритет гуманітарної безпеки над іншими видами для вироблення правильної стратегії і тактики органів публічної влади для попередження соціальних загроз та їх усунення.

У глибинних прошарках суспільства відбувається процес наростання традиціоналізму і консерватизму, компенсаторного націоналізму, політичної апатії та патерналістичних, антиліберальних настроїв, несумісних із установками і самою суттю гуманітарної безпеки. Причина в тому, що вони пов'язані з умовами існування, в яких задоволення основних матеріальних потреб людей продукує їх людську гідність та можливість участі в житті суспільства.

Під сутністю гуманітарної безпеки розуміється захищеність переданого від покоління до покоління соціо- та духовно-культурного розмаїття: еталонів культурних укладів життя, віри, традицій, освіти, етики, в тому числі політичної, тобто захищеність того, що гарантує Україні еволюцію і розвиток, а за втрати цього – інволюцію і деградацію [83, с. 122]. Маніпулятивні дії влади та екстраординарні за своїм характером масові акції протесту виявляються насправді явищами «редукції складності», тобто поверненням до більш примітивних соціальних форм.

Тому для виведення країни з пост- чи передкризової невизначеності необхідно провести комплекс заходів для відродження в українців інтересу до загального надбання, спрямованих на здійснення програм ефективної співорганізації та співуправління у всіх сферах життя суспільства (в тому числі шляхом забезпечення гуманітарної безпеки). Поглиблення концепції, оптимізація та прийняття діючої доктрини гуманітарної безпеки дозволили б висвітлити й оснастити ці заходи більш повно і предметно, тому що гуманітарний зміст безпеки передбачає тонкі інструменти, які можуть бути використані як для примушення, доречного втручання, так і для переконання, переговорів, компромісів, але в жодному разі не для маніпулювання.

Основні положення доктрини гуманітарної безпеки, пов'язані з критеріями політичного, економічного розвитку та гуманітарної практики, мають працювати для зміцнення тенденції до «спільності», рівноправності включно зі взаємним посиленням відповідальності для всіх суб'єктів сучасної політичної боротьби [77; 80]. Доктрина гуманітарної безпеки має передбачати визначення цих пріоритетів, відкритий перелік основних загроз на шляху їх досягнення, формування на цій базі бюджетної, соціальної, місцевої та інших політик, компоненти яких взаємозалежні та пов'язані з підвищенням якості життя людей, суспільства, політичного процесу.

Із позиції соціально-гуманітарної політики доктрина гуманітарної безпеки супроводжується заходами розширення зайнятості, підвищення кваліфікації та реальної зарплати працюючого

населення, розширення доступу людей до ресурсів і всього того, що дозволяє особистості чи групі жити достойно, не обмежуючи інших [87]. У цьому контексті успіх політики органів публічного управління, владних і громадських структур, спрямованої на формування, моніторинг і контроль соціального благополуччя відповідної території багато в чому залежить від об'єктивності виміру рівня різноманітних соціально-економічних і політичних характеристик.

Діяльність української держави, спрямована на забезпечення гуманітарної безпеки, є досить суперечливою. Чинне керівництво визнає необхідність нових поглядів на безпеку, але готове скоріше перманентно змінювати концепції міжнародної безпеки, ніж ґрунтовно «перезавантажити» систему національної [61, с. 21]. Гуманітарна безпека в Україні в кращому разі може стати лише певним доповненням, але і це має свій позитив, оскільки за наявності спільних дотиків актуалізуються галузі безпеки і їх міждисциплінарні дослідження.

Зрозуміло, що конкретні форми використання постулатів гуманітарної безпеки у внутрішній політиці України значною мірою будуть залежати від творчого потенціалу тих, хто її визначає, приймає стратегічні рішення. Ба більше, гуманітарна безпека спирається на демократичні основи стабільності всередині країни і сама в свою чергу їх зміцнює. Зниження особистої та гуманітарної безпеки взагалі має прямі наслідки для стабільної внутрішньої політики держави [70, с. 32].

Вектор цих напрямків (як і відповідних заходів) має бути направлений у сторону переходу від поляризованого суспільства, що існує зараз в Україні, до суспільства з переважанням середніх класів, а в ньому – професійних співтовариств. Саме вони через мережу своїх організацій готові перманентно трансформувати, уточнювати концепцію гуманітарної безпеки, перетворюючи її в корисний аналітичний інструмент для реалізації загальнозначущих інтересів у практичній політиці.

Це реально можливо на тлі постійного і чіткого опрацювання характеру мінливих загроз і шляхів забезпечення гуманітарної безпеки. Щодо «гуманітаризації» внутрішньої політики країни,

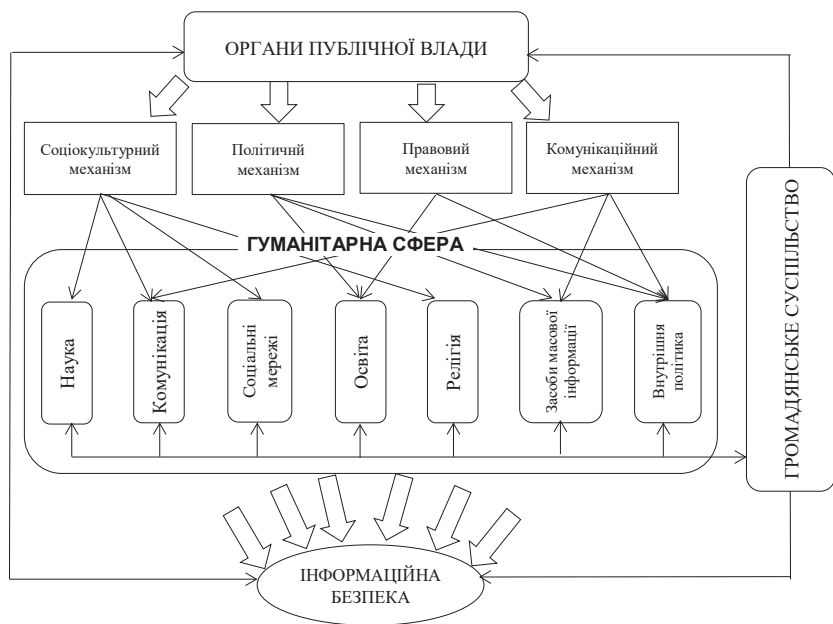
впровадження в соціальну практику основних положень гуманітарної безпеки сприяє створенню значущих інституційних умов для позитивних змін, акумуляції, захисту і управління регіональною різноманітністю, для нарощування якості людського потенціалу, що вкрай необхідно для інноваційного руху України. Важливою є адекватність моделі національної держави в її звичних, сформованих формах шляхом стимулювання ідеологічного зростання. Національні спільноти зберігають той чи інший рівень близькості до певних етносів, на їх основі формуються соціальні мережі з лобювання інтересів національної державності.

Питання про зміст громадянської ідентичності національної спільноти та про шляхи вироблення і зміцнення спільних цінностей, що орієнтуються на розвиток цієї спільноти, визначає поле національної безпеки держави [7, с. 27]. У цих умовах знову підвищується державна роль у розробці механізмів публічного управління протиріччями між різними соціальними групами у контексті забезпечення національної безпеки держави. Зростаюча увага приділяється стимулюванню креативних соціальних практик на рівні місцевих громад.

Так, громадянське суспільство на сучасному етапі розвитку взаємовідносин між державою та громадянами набуває все більшого значення. Однак така тенденція має низку неоднозначних результатів, котрі знижують ефективність політики забезпечення національної безпеки. Цілеспрямоване і системно організоване внесення потенціалу інститутів громадянського суспільства в роботу з пошуку і реалізації механізмів публічного управління сфери національної безпеки об'єктивно стає одним зі стратегічних завдань державної політики в доступному для огляду майбутньому [36, с. 2–3].

У контексті політики забезпечення національної безпеки значущість такої тенденції в найближчі роки також буде зростати. У межах забезпечення національної безпеки соціальна і громадянська відповідальність стає елементом рівноваги між інтересами і можливими витратами кожного з суб'єктів. У сфері забезпечення інформаційної безпеки пропонується реалізація

управлінських механізмів, а саме соціокультурного, політичного, правового та комунікаційного. Це є досить обґрунтованим, оскільки серед усіх напрямків взаємодії потрібно обґрунтувати процес політичної комунікації між органами публічної влади та громадянським суспільством у цій сфері (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Механізми реалізації політики інформаційної безпеки за участі громадянського суспільства

До того ж цінність політичної інформації в близькій перспективі в Україні буде рости та може стати окремим об'єктом забезпечення безпеки в інтересах сталого поступального розвитку політичної системи держави. На окрему увагу заслуговує цілеспрямована політика держави в розробці та уточненні положень концепції інформаційної безпеки. Серед актуальних загроз безпеці є підрив суверенітету України, дестабілізація внутрішньополітичної ситуації, вплив на інформаційну інфраструктуру України, кіберзлочинність, порушення прав громадян

на недоторканність приватного життя, залежність України від експортної політики інших держав, домінування окремих країн у глобальному інформаційному просторі [8, с. 34–36].

Державна політика, що реалізується в інтересах громадян на сучасному етапі розвитку комунікаційних систем взаємодії держави та суспільства, не може бути успішною без перегляду в ній ролі, прав і обов'язків суб'єктів, котрі беруть участь, тобто особистості, суспільства та держави. Сучасне громадянське суспільство передбачає, що метою перетворення і вдосконалення публічного управління є якісна зміна умов обміну інформацією, цінностями та ідеями між громадянами [43, с. 25]. Отже, громадяни стають активними суб'єктами створення і перетворення різних видів інформації. Проте на основі реалізованої інформаційної політики України треба виділити основні оформлені види інформаційної протидії в межах політики забезпечення національної безпеки.

У зв'язку із цим є доцільними розробка та реалізація комплексу механізмів та інформаційних технологій забезпечення національної безпеки на близько- і середньострокову перспективу. Усі механізми, що складаються із заходів і технологій, у цьому контексті треба розглядати в послідовному розподілі за напрямками реалізації. Одними з важливих напрямків діяльності держави у сфері забезпечення діалогу між нею та громадянським суспільством є створення умов для легітимації влади, здійснення технологій і механізмів передачі частини владних повноважень і формування державних органів влади відповідно до уподобань громадян, дотримання Конституції [41; 43, с. 67]. У розробці заходів і технологій забезпечення громадської безпеки на етапі підготовки до цілеспрямованої інформаційної взаємодії вважається необхідним створення всіх необхідних умов для їх прозорості, відкритості та демократичності.

Відкритий діалог вирішує проблеми відсутності, спотворення, неточності або несвоечасності інформації, що є одним із важливих базових елементів зародження і розвитку політичного конфлікту, відкритого позаправового зіткнення опозиції і влади. Особливо перспективними в контексті розвитку

інформаційних технологій діалогу влади і суспільства щодо проблем, що охоплюють сферу національної безпеки, є кібернетичні технології, пов'язані з мережею «Інтернет» [42, с. 7–8].

Здається, що в найближчі кілька років в Україні, враховуючи її особливості, соціальні технології, які використовують мережу «Інтернет», все ще не гратимуть провідну роль. Однак вони є зоною найшвидшого перспективного розвитку громадянського суспільства в Україні. Можна зробити висновок про те, що поява і закріплення нових форм інформаційної взаємодії між державою та громадянським суспільством має особливу значущість для стійкості національної безпеки і подальшого розвитку кібернетичних інформаційних технологій такого діалогу.

Отже, окремо треба зазначити, що тенденція розвитку технологій, форм і способів інформаційної взаємодії між державою та громадянами в Україні вже сформувалася. Головним принципом реалізації комплексу механізмів державної політики у сфері національної безпеки має стати абсолютна легітимність усього процесу інформаційного обміну. Створення та реалізація з боку державних структур політико-правових програм добровільної відмови держави від «тотального стеження» за своїми громадянами здатні забезпечити зростання рівня громадянської та правової відповідальності громадян. Особливо ефективними такі механізми є на тлі яскравої і скандальної інформації про реалізацію зворотних дій до своїх громадян іншими державами [65, с. 124–125].

Обмеження інформаційного спілкування в мережі «Інтернет» безумовно має цілу низку суперечностей і правових колізій, однак питання про цивільну відповідальність населення в процесі інформаційного обміну вимагає подальшого розвитку діяльності в цій сфері. Механізми щодо підвищення відповідальності громадян у виконанні своїх обов'язків і відстоюванні своїх прав як активних учасників реалізації і розвитку демократичних форм управління країни є перспективними для забезпечення національної безпеки. Найбільш напруженим етапом реалізації інформаційної взаємодії між державою і суспільством можна вважати проведення громадського контролю.

Для розробки заходів і технологій забезпечення національної безпеки зараз передбачається використання тих кібернетичних інформаційних технологій, які поступово втратили або втрачають актуальність для безпосередньої взаємодії держави і суспільства. Групу цих кібернетичних інформаційних технологій можна вважати такими, що слабо впливають на зростання ефективності та якості діалогу між владою і суспільством [25, с. 177]. Ще одним напрямком стає самоорганізація громадян за принципом спільності інтересів, які здатні забезпечити зростання ефективності забезпечення національної безпеки.

Особливого резонансу серед широких верств населення набувають інформаційні приводи, які стосуються життя і здоров'я дітей, що свідчить про зростання громадянської природності в широких мас. Застосування представлених технологій у межах механізмів публічного управління в сфері національної безпеки також важливе для забезпечення системності соціальної освіти, популяризації позитивного іміджу особистості з активною громадянською позицією [28, с. 15–16]. Кібернетична інформаційна взаємодія держави і суспільства, спрямована на формування позитивної оцінки дій публічних органів влади, не вимагає великих фінансових вкладень або спеціальної підготовки. Це робить такі дії надзвичайно вигідними технологіями інформаційної взаємодії, але їхня безконтрольність може стати надзвичайно небезпечним джерелом загроз національній безпеці у гуманітарній сфері у близько- та середньостроковій перспективі. Розширення можливостей висловлення власної позиції громадян щодо подальшого шляху розвитку держави у виборчому процесі також вимагає розробки технології реалізації. Детальне опрацювання технологічних фаз реалізації відкритих майданчиків для висловлення своєї позиції є важливим і виправданим для реалізації комплексу механізмів забезпечення національної безпеки за умови підтримки безпеки життя і здоров'я учасників.

Реалізація такої технології без системного підходу до масової політичної освіти в країні може призвести до поганих наслідків. У зв'язку із цим окремо треба наголосити на важливості системних і послідовних дій, спрямованих на реалізацію заходів

і методів комплексу механізму забезпечення національної безпеки. Обґрунтованими є розробка і застосування технологій кібернетичної інформаційної взаємодії держави і суспільства з акцентуванням уваги громадян на демократичних принципах реалізації права меншості на власну позицію. Із погляду технологій в сучасних умовах вважається складним забезпечення абсолютності важливих характеристик інформації: точності, актуальності та повноти [45, с. 132].

Водночас постійне прагнення до вдосконалення в цій сфері, зокрема механізмами публічного управління, може істотно знизити рівень напруження в суспільстві. Однак надання громадянам або групам громадян абсолютної свободи висловлювання особистої політичної позиції може сприяти збільшенню загроз національній безпеці у формі прояву політичного та інших форм екстремізму [47, с. 34]. Під час створення та реалізації комплексу механізмів забезпечення демократичних прав і свобод громадян у процесі інформаційної взаємодії держави й опозиційних груп необхідно усвідомлювати раціонально обґрунтовану потребу в деякому обмеженні свободи у висловленні поглядів задля підтримки національної безпеки громадянського суспільства загалом.

Заходи і технології реалізації комплексу механізмів забезпечення національної безпеки в умовах інформаційної взаємодії держав і громадянського суспільства мають охоплювати різні аспекти у трактуванні такого поняття. Водночас треба зазначити, що системний підхід до реалізації заходів і технологій у межах комплексу механізмів послідовно сприятиме розвитку людського потенціалу і накопичення людського капіталу країни.

Система забезпечення національної безпеки передбачає сукупність суб'єктів, тобто має певну структуру органів і організацій; систему державних заходів правового, політичного, економічного, соціального, оборонного, науково-технічного та іншого характеру, спрямованих на захист життєво важливих інтересів; діяльність суб'єктів, спрямовану на реалізацію цих заходів. Структура системи забезпечення національної безпеки – це організована державою сукупність певних суб'єктів, як-от державних органів, громадських організацій, посадових

осіб та окремих громадян, які здійснюють узгоджену діяльність та об'єднані цілями і завданнями, що стосуються захисту національних інтересів [50, с. 65].

Система передбачає проведення комплексу узгоджених заходів, спрямованих на захист національних інтересів у економічній, військовій, інформаційній, гуманітарній та інших сферах. Забезпечення національної безпеки держави умовно можна уявити як складну взаємодію таких підсистем, як забезпечення політичної безпеки, економічної безпеки, інформаційної безпеки, військової безпеки та ін. [53, с. 45].

Отже, системи забезпечення безпеки в різних сферах життєдіяльності суспільства є підсистемами більш загальної складної системи забезпечення національної безпеки держави. Усі вони знаходяться на одному рівні ієрархії і мають певні інформаційні та функціональні зв'язки між собою. Роль підсистем залежить від здійснюваних функцій та їхніх пріоритетів [16, с. 18–19].

Аналіз стану національної безпеки свідчить про те, що її рівень не відповідає сучасним вимогам і не забезпечує здатність держави реалізовувати всю сукупність наявних у його розпорядженні сил, засобів і ресурсів для запобігання, локалізації та нейтралізації загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства, держави, створення сприятливих умов для організації захисту їх інтересів [9, с. 19]. Сучасний стан України характеризується низкою специфічних аспектів, пов'язаних як зі зміною її становища в міжнародній системі політичних і економічних зв'язків, так і зі специфікою реформування господарства, соціально-політичних і економічних процесів.

Особливості зовнішніх і внутрішніх процесів, політичних, економічних і соціальних факторів розвитку держави порушують питання про забезпечення національної безпеки України, про захист життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, визначення компетенції кожного з суб'єктів системи забезпечення безпеки, побудову універсальної моделі забезпечення безпеки, яка застосовується як на національному, державному рівні, так і в різних сферах життєдіяльності.

Суб'єктами цих відносин є виробники і споживачі, індивіди, соціальні групи і еліти, державні інститути і громадські організації. Забезпечення безпеки належить до числа найважливіших національних пріоритетів, які дозволять подолати складнощі перехідного періоду та спад, а також почати відновлення економіки, забезпечити органічне входження до світогосподарських зв'язків і водночас гарантувати захист національних інтересів у сфері внутрішніх і зовнішніх відносин [10, с. 47]. Забезпечення національної безпеки – це завдання довгострокове, стратегічне. Процес може передбачати розробку концепції та утвердження державної стратегії, а також проведення політики, спрямованої на їх реалізацію. Будь-які дії, що йдуть врозріз із положеннями, що наведені в цих документах, і навіть суперечать їм, мають розглядатися як спрямовані на підрив суверенітету та національної безпеки держави [32, с. 11].

Забезпечення національної безпеки здійснюється на кожному її рівні відповідними структурами і методами, безпека реалізується структурними елементами публічного управління, а за досягнення збігу інтересів державний апарат забезпечує національну безпеку. На рівні суспільства суб'єктами забезпечення національної безпеки є різні громадські утворення. Безпеку особистості в різних сферах забезпечують структурні ланки державних органів, громадські організації, партії, підприємства, фірми або сам громадянин [84, с. 88–90].

Система забезпечення національної безпеки об'єднує цілеспрямовану діяльність публічних органів, посадових осіб та окремих громадян, спрямовану на захист життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від усіх видів загроз зовнішнього і внутрішнього характеру. Структура системи забезпечення національної безпеки формується на базі публічних органів влади і управління [1, с. 32]. Реалізація національних цілей і пріоритетів та діяльність із захисту життєво важливих інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз здійснюються публічними органами. Загалом формування системи методів державної політики здійснюють суб'єкти системи безпеки, найважливішим із яких є держава.

Формування системи життєво важливих інтересів має реалізовуватися через комплексний механізм подолання протиріч або протилежностей інтересів представлених державних структур і соціальних груп. Це передбачає розробку відповідних методів реалізації державної політики в сфері національної безпеки країни [1, с. 91]. В організаційній діяльності, спрямованій на забезпечення національної безпеки, часто недооцінюється можливість залучення неурядових організацій для вирішення проблем інформаційного супроводу. Тому розподіл компетенції органів, що входять у систему забезпечення національної безпеки, має здійснюватися на основі низки критеріїв.

По-перше, компетенція має відповідати тій сфері діяльності, в якій суб'єкти забезпечують реалізацію життєво важливих національних інтересів. У сфері забезпечення національної безпеки критерієм розподілу компетенції є її відповідність діяльності, тобто відповідні органи й організації мають забезпечувати безпеку в політичній, соціальній, виробничій сфері, в межах зовнішньоекономічної діяльності, в ході реалізації інтересів держави, суспільства або особистості під час проведення приватизації тощо. Компетенція має відповідати механізмам забезпечення безпеки, що передбачає визначення життєво важливих інтересів, виявлення загроз реалізації інтересів, визначення системи заходів, спрямованих на подолання впливу загроз.

По-друге, компетенція має залежати від функцій, які виконує те чи інше структурне утворення в системі забезпечення національної безпеки: організація взаємодії всіх елементів системи, визначення стратегії реалізації життєво важливих інтересів, організація протидії загрозам, припинення загрозливих дій та інше [22, с. 38].

Отже, система забезпечення національної безпеки передбачає сукупність заходів і спрямовану на їх реалізацію діяльність суб'єктів національної безпеки для надійного стабільного функціонування суспільних відносин у державі та між суб'єктами політичних, економічних, соціальних, інформаційних та інших структур суспільства і держави щодо попередження виникнення загроз та усунення їх наслідків.

Також систему безпеки треба охарактеризувати як організовану сукупність спеціальних органів, служб, органів публічного управління і виконавчої влади, громадських об'єднань, а також коштів, методів і заходів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [1, с. 42–43]. Із урахуванням специфічного характеру суспільних відносин, що складаються в різних сферах життєдіяльності суспільства, для забезпечення національної безпеки необхідна розробка концепцій забезпечення безпеки в кожній з таких сфер. Це обумовлено специфікою нормотворчого процесу, а також взаємозумовленістю і відмінностями інтересів суб'єктів щодо різних сфер життєдіяльності суспільства.

Ефективність функціонування такої моделі та загалом системи забезпечення безпеки визначається ступенем захищеності та реалізованості життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави [25, с. 180]. Забезпечення національної безпеки України в усіх життєво важливих сферах має передбачати організацію взаємодії всіх суб'єктів системи гарантування безпеки. Діяльність усіх суб'єктів забезпечення національної безпеки утворює систему відносин, які мають регулюватися законодавством України на сучасному етапі.

Через те, що в цих відносинах виникають сумніви з приводу забезпечення національної безпеки в усіх сферах життєдіяльності особистості, суспільства і держави, законодавство має містити в собі систему законів, нормативних і правових актів, що регулюють ці відносини на рівні взаємодії особистості і суспільства, особистості і держави, а також громадських організацій і держави. Такі відносини регламентуються законодавством, відомчими нормативними актами, правовими актами системи управління [71–75; 78].

Для забезпечення ефективної діяльності, спрямованої на розробку законодавства, нормативних і правових актів, у сфері забезпечення національної безпеки мають дотримуватися системність, підпорядкованість і послідовність у їх розробці, прийнятті та контролі за виконанням. Для вирішення завдання необхідно вжити заходів із подальшого вдосконалення цифрових

механізмів участі громадян та інститутів громадянського суспільства в процесі прийняття державних рішень різного рівня. Дії, вчинені з наміром повністю або частково знищити яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку є етнічними чистками, тобто політикою, спрямованою на насильницьке вигнання з певної території осіб іншої етнічної приналежності. Етнічні чистки можуть супроводжуватися військовими злочинами, злочинами проти людства, актами геноциду.

Громадянське суспільство також відіграє життєво важливу роль в наданні та пропагуванні міжнародної допомоги в межах другого компоненту. Місцеві організації громадянського суспільства більше знають про системи раннього попередження [51, с. 22–24]. Термін «складна криза» уособлює надзвичайну ситуацію, яка обумовлена безліччю причин і в яку втягнуті суб'єкти різної природи, що в сукупності вимагає міжнародної реакції, а надзвичайні ситуації здебільшого є політичними [14, с. 117].

Такі надзвичайні ситуації здатні зруйнувати культурну, громадянську, політичну і економічну цілісність громадянських суспільств. Глобальний дискурс і практика, що виникли як реакція на гуманітарні виклики і проблеми сучасного світу, далеко не завжди сприяють забезпеченню сталого розвитку в загальнолюдських інтересах. Вони здебільшого ґрунтуються на ліберальній, емансипованій концепції особистості та не завжди беруть до уваги різноманіття і складність сучасних суспільств.

Тема 2.2. Особливості публічного впливу на державну гуманітарну політику в становленні громадянського суспільства в Україні

За напрямками, які держава визначає як стратегічні перспективи національної самоідентифікації, потрібно підтримувати розбудову державних структур, що координують свою роботу у сфері гуманітарної діяльності. Не зовсім типовими для державної політики є суб'єкти і об'єкти гуманітарної політики. Користуючись умовним поділом на громадянське суспільство

і державу, органи державної влади не можуть виступати домінуючим і одноосібним суб'єктом гуманітарної політики як мінімум через необхідність виконання нею функцій координації цієї політики.

Інституціями, які формують гуманітарні складові державної політики, є органи публічної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації. Діяльність суспільних об'єднань є однією з найголовніших перешкод на шляху до надмірної державної централізації та важливим фактором публічного управління [36, с. 4]. Останнім часом змінюється й уявлення про об'єкт публічного управління в гуманітарній сфері. Тепер це не лише конкретні соціальні групи чи індивіди, а й суспільство взагалі.

Під час державних трансформацій демократія зазвичай розглядається як система, що забезпечує максимально широке представництво та участь суб'єктів суспільства за збереження влади. Однак процес лібералізації на цьому етапі носить обмежений характер, а тому не має означати зміну принципів функціонування системи органів публічної влади. Тенденція до протікання державотворчих процесів збільшується зі зростанням впливу публічного управління на громадське життя [66, с. 65].

Приналежність до суспільної діяльності громадян має ціннісно-орієнтовний характер, адже цінності є спрямовуючим фактором, що формується соціальними групами у процесі усвідомлення своїх потреб та інтересів. Становлення демократичних інститутів є ще однією закономірністю процесу переходу до демократичного публічного управління. У випадках, де система державної влади ефективно діє посередником між державою і суспільними силами, громадським об'єднанням легше вдається контролювати стосунки між своїми переконаннями та політикою держави.

Під час трансформацій державної політики відбувається відхід від інтерпретування цього процесу як ієрархічної системи соціальних організацій, кожна з яких цілеспрямовано впливає на процес формування соціуму. Внаслідок цього впроваджуються уявлення про моделі сприйняття суспільної позиції на основі ідеології національної самоідентифікації [67, с. 22–23].

Із огляду на трансформаційні процеси переходу від авторитаризму до демократії можна виділити особливості динаміки системи управління на цих стадіях та виявити визначальні фактори, що впливають на цей процес.

Трансформація системи публічної влади дозволяє об'єктивно підійти до новітніх підходів щодо функціональної структури органів публічної влади в Україні з урахуванням особливостей гуманітарного напрямку. На етапі трансформації та демократичних перетворень у публічному управлінні відбувається суттєве підвищення національно-ідеологічного потенціалу гуманітарної сфери. Важливим аспектом розвитку гуманітарної сфери, без якої неможлива розбудова демократичної, національно-ідентифікованої держави, є поширення суспільної взаємодії [83].

Ефективність державної політики актуалізується у практичній діяльності, але ще більше – в її результатах. Реалізація гуманітарної політики, яка здійснюється владою, характеризується рівнем трансформації системи управління. Органи публічної влади є найважливішим організаційним стержнем системи публічного управління, вони є засобом реалізації державної соціально-гуманітарної політики. Для досягнення ефективності управління має бути сформована політика державотворення, що буде базуватися на демократичних принципах, національній ідеї держави, конституційних засадах, а також участі соціуму в громадській діяльності.

Трансформація у гуманітарній сфері має сприяти реалізації конкретних завдань, спрямованих на підвищення кваліфікації діяльності органів державної влади. Організації громадянського суспільства, як формальні, так і неформальні, займають вагоме місце в суспільному житті України та активно беруть участь у процесах управління державними справами. Організації громадянського суспільства спрямовують свої зусилля на вирішення суспільних проблем, зняття соціальної напруги, інклюзивний розподіл ресурсів і допомоги, зв'язок із цільовими групами [44, с. 45]. Перед українським суспільством стоїть завдання, яке полягає в посиленні ролі інститутів громадянського суспільства та їх впливу на прийняття рішень і управління державними

справами, а отже, й на рішення проблем в різних сферах суспільного життя. Для цього буде потрібно провести низку змін, які створять умови для розвитку інститутів громадянського суспільства, залучити людський капітал і збільшити його вплив на політику, економіку, правову систему, культуру суспільства і процес управління державою.

Необхідно розробити та реалізувати такі заходи: посилення механізмів громадянського контролю, введення регламенту громадських слухань, впровадження системи цивільного моніторингу та контролю за реалізацією державних програм і проєктів, участі громадянського суспільства в складі керівництва соціально значущих підприємств державного сектору, в незалежному моніторингу, внесення змін до законодавства; посилення механізмів громадянського контролю через різні інститути громадянського суспільства, а також громадські ради; вирішене питання щодо організаційного забезпечення діяльності громадських рад, які стануть одним із ефективних механізмів зворотного зв'язку з населенням; розвиток і посилення інститутів громадських слухань через введення регламенту громадських слухань на основі міжнародних стандартів і рекомендацій [24; 44; 51; 60].

Інститут громадських слухань має створювати умови для активної та інклюзивної участі громадян в обговоренні питань, які стосуються їх інтересів, інших актуальних питань, що хвилюють населення, в тому числі щодо законодавчих актів, що зачіпають права і свободи людини; впровадження системи цивільного моніторингу та контролю за реалізацією державних програм і проєктів, що здійснюються за рахунок бюджету за широкої участі громадськості через такі інструменти, як проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів із залученням громадськості та експертного співтовариства, проведення на постійній основі контролю у формі громадського моніторингу та звітів про діяльність державних органів.

У дослідженні внутрішніх проблем і бар'єрів, із якими стикається процес формування громадянського суспільства в Україні, необхідно зупинитися на тих із них, які за різних причин майже

не вирішуються аналітичними засобами та найчастіше описуються ідеологічно й розглядаються в контексті повинності. Якщо це партії, сім'я, церква, то це своєрідна ситуація і принципово специфічне розуміння громадянського суспільства, адже це ті інститути, які стосуються всього соціуму та не можуть бути обмежені тільки цивільним середовищем. Думка про те, що громадянське суспільство в Україні виникає разом із інститутом сім'ї, не зовсім логічна та коректна [5, с. 112].

Якщо суб'єктом є індивід, громадянське суспільство не можна розглядати як представника колективних інтересів. У цьому разі можна легко потрапити в пастку загальноприйнятої думки про те, що держава виражає інтереси суспільства, а громадянське суспільство – приватні інтереси громадян. Ця проблема також пов'язана з тим, що розуміння взаємодіючих сторін трикутника «держава-бізнес-суспільство» не має будуватися на їх рівнозначності, яку не можна вважати за ідеал, оскільки на практиці конфігурована в такий спосіб модель приречена на невдачу.

Світова соціально-політична практика наочно демонструє, що канонічної форми з симетричними владою, суспільством і бізнесом не існує, у різних країнах вони неоднаково співвідносяться. Що стосується горизонтів планування, то мінімальним із цих трьох сторін горизонтом є політична влада, уряд, які обмежені встановленими політичними циклами і навіть за конституційного збільшення цього терміну не можуть планувати далі, ніж на дворазовий період [102, с. 28–29].

Найдовший горизонт планування і найменш динамічний темп змін має суспільство, яке оперує такими соціально біологічними циклами, як зміна поколінь, відтворення сім'ї та ін. Залежно від того, яка з трьох сторін у суспільстві є домінуючою силою, змінюється, тобто зростає або коротшає, політичний порядок денний. В Україні такою стороною є держава, тому політично актуальний порядок денний неминуче матиме короткі цикли, за якими не встигають суспільне життя і бізнес-планування [17, с. 56]. Проблема, яка лежить в основі практичної площини побудови громадянського суспільства, може бути сформульована як проблема фрагментарності

та нерозвиненості цивільних структур на тлі структурної невизначеності публічних інститутів.

Україна увійшла в той період, коли їй доводиться вирішувати безліч взаємопов'язаних невирішених завдань, які до того ж мають властивість об'єднуватися, зациклюватися та утворювати інституційні пастки, тобто стійкі неефективні норми з посиленням виходом. Якщо не враховувати цей істотний момент, то в реформах відбудеться зациклення з поверненням до давно діючих правил [38, с. 11–12]. Багато часу буде витрачено на зміни, а питання залишаться невирішеними.

Подолання ситуації, за якої офіційні регульовальні механізми держави майже не працюють, можливо тільки в разі подолання її громадянами своєї ворожості один до одного і налагодження діалогу про реальні шляхи і способи порятунку своєї країни від важкої кризи. Відновлення вихолощених і фактично непрацюючих формальних державних інститутів – це сьогоднішній і завтрашній порядок денний в Україні. До того ж будь-які формальні політичні рішення мають бути підтримані неформальними соціальними практиками, що вимагає згоди різних частин суспільства, тобто компромісу, на який українські соціальні групи шперто не йдуть.

Відновленням публічних інститутів у найближчому майбутньому доведеться займатися в будь-якому разі, оскільки вони фактично зруйновані та водночас не мають реальної заміни. Зрозуміло, що найкращим вирішенням питання було б витіснення цих непрацюючих державних інститутів іншими формами цивільного життя, а саме активністю саморегулюючих організацій, професійних асоціацій, недержавного арбітражу. Однак потрібно визнати, що простір, у якому могли б вирости та інституціоналізуватися такі цивільні структури, поки не сформувався. Проблемою на шляху до побудови громадянського суспільства в Україні є багаторічне зрощення бізнесу з владою, які, об'єднавшись, пригнічують будь-які прояви громадянської активності.

Коли суспільство «відвертається», бізнес і влада миттєво притягуються одне до одного, а якщо громадянське суспільство

не вклинюється між ними і не розводить штучно в різні боки, вони зростаються, утворюючи мертві вузли, розплутати які вже практично неможливо [48, с. 32]. Треба сказати, що всередині цього вузла справи між бізнесом і владою також виникають суперечки, що можна було наочно спостерігати в Україні за останні роки. Або бізнес постійно атакує владу, або влада починає війну з великим бізнесом.

Українське громадянське суспільство відрізняється від своїх європейських аналогів не тільки за формою і змістом, але і за генезою: якщо в Європі становлення громадянського суспільства завершувалося формуванням публічної сфери, то в Україні саме вона стала єдиним фактором формування і розвитку громадянського суспільства [34]. До того ж становлення основ громадянського суспільства в Україні відбувається з накладанням на процес формування бази правової держави, яке відбувається майже синхронно з ним.

Цей природний процес рано чи пізно органічно відбувся б, якби у нестійкому правовому середовищі постійно не виникали владні групи, які бажають нового перерозподілу активів. І знову перевертаються активи бізнесу, що дуже легко може відбуватися в Україні через нелегітимність власності та правову невизначеність. У суспільній свідомості українців традиційно не складалася традиція поділу державних і недержавних структур влади, можливо, саме через практичну відсутність останніх [48, с. 47]. Місцеве самоврядування майже не стало незалежним від держави, що послаблює ініціативу громадян із делегування представників для захисту своїх інтересів у владні структури місцевого значення.

Асоціюючи місцеве самоврядування з державою, українські громадяни іноді свідомо, а іноді підсвідомо займають відносно нього позицію протистояння та намагаються використовувати як звичні та перевірені відносини, так і традиційні неформальні механізми взаємодії [12, с. 150]. Ця проблема має й іншу сторону: за яскраво вираженого негативізму українські громадяни не орієнтовані на будь-які позитивні зміни, а спроби щось змінити сприймають з роздратуванням.

Мовою інституціоналізму цю відсутність змін і бажання що-небудь змінювати можна пояснити тим, що ніхто з діючих суб'єктів не зацікавлений у перегляді існуючих норм із урахуванням можливих збитків, яких довелося б зазнати в результаті цього перегляду. Навіть уведені в формі законів нові ефективні правила можуть не працювати і просто ігноруватися, тому що їх введення потребує високих початкових витрат, яких не вимагає стара неефективна норма. До того ж ці витрати стосуються всіх суб'єктів, що грають за цими правилами, інакше зусилля виявляться марними.

Проблемою є абсолютно нераціональне ставлення українських громадян до поняття «держава», в яке вкладається надлишковий сенс. Думка про те, що «держава може все», що вона всесильна, зрештою й перешкоджає розвитку горизонтальних зв'язків, оскільки так чи інакше змушує за будь-якого питання шукати арбітраж у тих структур, які в Україні заведено вважати державними. Це неформальне правило й робить державні структури (або ті, які виступають від імені держави) майже всесильними та, що найголовніше, неподільними й компетентними з будь-якого питання.

Коли ми говоримо про державу, ми маємо на увазі всі гілки влади окрім судової, оскільки вона є більш складною та розташовується (чи має розташовуватися) між державою як симбіозом законодавчої та виконавчої влади і суспільством [95, с. 67]. Ще однією проблемою, або радше особливістю формування громадянського суспільства в Україні можна вважати поліетнічність. Етнічний фактор впливає на формування політичної та громадянської ідентичності, і саме в українських умовах формування громадянського суспільства може натрапити на бар'єр у вигляді суперечливості ідентичності та громадянства [64, с. 52].

Поділ української політичної та приватної сфер створює істотну проблему у вигляді політичної апатії громадян і «синдрому приватності», тобто відходу в приватну сферу, невіру в чесність виборів та реальну можливість вплинути на їх результат. Значна частина українців вважає участь у виборах обов'язком громадянина, хоча дуже мало з них вірять у те, що їхні

голоси впливають на підсумки голосування. Результатом цього стає небажання брати участь у політичному житті суспільства, адже люди не бачать у цьому сенсу, а також зростання громадянського озлоблення з боку тих активних громадянських верств, які не мають іншого легітимного способу висловити своє невдоволення тим, що відбувається.

Однією з перешкод для громадянської активності в українському суспільстві (крім нестачі соціального капіталу) є недолік інституційної захищеності прав. Люди побоюються проявляти активність, оскільки не відчують, що їх права захищені. До того ж активності перешкоджає фінансова і матеріальна незахищеність людей: багато хто змушений більшу частину часу проводити в процесі заробітку коштів на життя, оскільки значна частина українців має вкрай низький рівень доходу, якщо порівнювати з європейськими показниками [81, с. 44–45].

Перешкоджає побудові громадянського суспільства й нерозвинена правова сфера. Не вистачає низки важливих політичних і правових документів, що регулюють соціальну сферу суспільства. Водночас навіть прийняті документи часто просто не працюють, оскільки формальні норми в Україні мають велику розбіжність із неформальними. Залишаються значущими старі форми контролю та відбувається паралельне співіснування формальних та неформальних норм і політичних практик [26, с. 74]. Загалом за такого підходу в громадян України майже не залишається жодних законних засобів для здійснення контролю за діяльністю влади. Дистанція між суспільством і виконавчою владою залишається занадто великою та продовжує збільшуватися, будь-які незалежні громадські організації значно віддалені від центру ухвалення рішень, що робить усю систему недемократичною і конфліктогенною, а в сучасних умовах зовнішніх викликів ще і нестійкою.

Заслугує на увагу також практика побудови інститутів громадянського суспільства «зверху» за допомогою владних зусиль, яка разом із вертикалізацією соціального контракту та обміном на обіцянки стабільності є формуванням різного роду імітацій, калькованих за формою у західних держав і порожніх за своїм

наповненням. Інформаційною проблемою зв'язку і суспільства є практична відсутність неангажованих засобів масової інформації, які могли б стати виразниками думки того чи іншого соціального прошарку і формувати громадську думку з соціально-політичних питань, підтримуючи функцію громадського контролю [57, с. 240].

На жаль, деякі популістські кроки в цьому напрямку, які інспіруються самою владою, уособлюють ретельно режисовані піар-кампанії. Однак варто зауважити, що все це вибудовується здебільшого штучно, шляхом придушення за допомогою бюрократичного апарату будь-яких суспільно-політичних сил, що виражають погляди, відмінні від поглядів правлячих кіл. У поєднанні з цілою низкою причин це фактично прирікає систему на неефективність. Цей процес дуже показовий і симптоматичний: політична влада в Україні знову стає неподільною, вона дорівнює одиниці, тоді як претендентів на владу, тобто домінуючих груп інтересів, за останні роки з'явилося набагато більше.

Конкуренція в нинішньому політичному житті України може мати надто руйнівний і нерегульований характер, а відхід від влади в Україні тих, хто там знаходиться, майже завжди виявляється особистою катастрофою [63, с. 99]. Отже, прихід до влади в українській політичній системі найчастіше відбувається ненадовго. Ці нетривалі терміни затребувані суспільством і бізнесом, вертикаль ніколи не може бути вибудувана тільки зверху. Будівництво вертикалі відбувається згідно із запитом українського суспільства на порядок, стабільність, упевненість у завтрашньому дні за відсутності необхідності прийняття цивільних рішень і свободу від постійного контролю за чиновниками та діями влади.

В Україні пов'язані з побудовою та демонтажем соціальних структур рішення майже завжди приймає держава, яка займається й питаннями побудови громадянського суспільства [20, с. 90; 76]. Це істотно знизило до нього інтерес громадян, які розуміють, що держава не може побудувати те, що здатне їй же протистояти. Вона закономірно й очікувано буде структуру,

яка зміцнює державу, але за своєю суттю вже не є громадянським суспільством, бо не самоорганізується громадянами і не представляє їх інтереси. Ці структури, як показує час подібної практики, мають символічний, декоративний характер, виконують деякі завдання політичної влади, дискредитують саму ідею громадянської активності та громадянського суспільства через своє юридичне та інше правове безсилля.

Саме ці чинники відштовхують громадян від участі в діяльності цих структур. Проте існують завдання поза політикою, в рішенні яких навіть такі структури, які фінансуються з державних джерел, можуть виявитися корисними. Можна також помітити трансформації, які симптоматично відображають зміни, що відбулися за останні роки в побудові громадянського суспільства в Україні. Слід зробити висновок, що необхідність у активному громадянському суспільстві в Україні відсутня, оскільки українська соціокультурна система є унікальною і йде «третім шляхом», що не відповідає ані західному, ані східному [91, с. 48].

Ідея побудови громадянського суспільства все більше мігрує в бік дискусій, які доводять неможливість її реалізації в умовах вертикального соціального контракту. Сама ідея інституціоналізації громадянського суспільства поступово втрачає свою привабливість і перетворюється на прикладні розробки, націлені на вимірювання досягнутого рівня громадянства [35, с. 43]. Однак процес цей за два десятиліття вже складно зупинити. Суспільство в тих чи інших формах бажає горизонтальних структур, розуміючи їх необхідність у сучасному світі.

Найгіршою є відсутність внутрішнього протиріччя цього процесу, тому що влада, яка ініціює розвиток громадянського суспільства, одночасно із цим змушена стримувати його активність. Держава тривалий час прискорює або уповільнює будь-які соціальні процеси, дозволяє або забороняє будь-які громадські ініціативи, що найбільш згубно позначилося на звичці української людини діяти самостійно. Неодноразово переслідуваний за проявлену ініціативу український громадянин виробив специфічну пасивно-застережну стратегію взаємодії з владою, результатом чого стала відсутність діалогу з нею [28, с. 19].

Влада в Україні розмовляє з громадянами монологічно, а зворотний зв'язок здійснює в шаблонних формах, не дуже піклуючись про підтримку живої комунікації з цивільними структурами. Зазвичай така турбота зростає в передвиборний період, коли з'являється необхідність підтримати рівень позитивного настрою серед електорату. Але така селективна увага до настроїв суспільства породжує лише недовіру і скептицизм із його боку. Оскільки необхідність побудови демократичної політичної системи все ж наполегливо транслюється владою, горизонтальні структури так чи інакше виникають.

Український парадокс має такий вигляд: і держава, і суспільство будують цивільні структури, проте вони не лише не збігаються, але й конфліктують між собою, заперечуючи право одне одного називатися патріотичними [79, с. 148]. Це паралельне будівництво залежних від держави і незалежних громадських структур, які мають на політичній площині протилежні цілі (підтримка держави і ослаблення її в приватній сфері), потребує процесу взаємного узгодження. Тільки в цьому разі громадянське суспільство може бути побудовано і має змогу взяти на себе функції взаємного врегулювання прав та відстоювання громадянських інтересів. Для цього потрібні виведення обох структур з єдиного поля взаємодії (політичної сфери) в соціокультурну сферу і пошук взаємовигідних спільних позицій, рішення єдиних суспільних завдань узгодженими діями, досягнення єдиної мети на благо всього суспільства.

Проблемою також є ставлення громадян України до демократії як необхідної умови для побудови громадянського суспільства. Річ у тім, що наслідком вирішення задачі зверху є штучна побудова, яка отримала назву керованої демократії – спроби змінювати не політичні хвороби, а реакцію суспільства на них, як управління погодою за допомогою регулювання термометра [19, с. 22]. Його закономірним результатом є зростаючі витрати з постійною заміною тих блоків, які їх генерують, тому підсумком розвитку керованої демократії є тенденція до послідовного обриву зворотного зв'язку влади з суспільством.

Не можна займатися побудовою псевдоцивільних структур, тому що в цьому разі українська владна еліта виробляє не стільки суспільні блага, скільки суспільні проблеми, відвертаючи свідомість людей від самої ідеї активного громадянства. До того ж такі структури громадянського суспільства не здатні виробляти соціальний капітал, у чому й полягає їхня основна мета [92, с. 43]. Три головні представники українського суспільно-політичного життя – держава, бізнес і суспільство – виразно демонструють повне презирство до права, що робить їх беззахисними одне перед одним і позбавляє можливості взаємовигідного партнерства.

Бізнес страждає від свавілля влади, яка також часто відчуває тиск із боку великого бізнесу, а суспільство зазнає тиску обох. У результаті зростає соціальна напруга. До того ж абітром і останньою інстанцією все одно залишається державна влада, яка продовжує ігнорувати соціальну напругу і безперешкодно забирати права в громадян. Із боку суспільства все ж таки можна спостерігати певні незалежні паростки громадянських структур, однак вони надто розрізнені, далекі від політики та вузькоспеціалізовані, щоб влада або бізнес почали з ними розмову або починали зважати на них як на партнерів. Політичне життя в Україні, як і все громадське життя, має дуже велику опору на неформальні правила.

Неформальні правила не змінюються стрибкоподібно. Вони повільно трансформуються разом зі змінами соціально-політичних практик, тоді як формальні змінюються саме стрибками, під час реформ або революцій, після чого рухаються по синусоїді з тією амплітудою, яку задали реформи [3, с. 55]. Водночас формується величезний відрив формальних правил від неформальних, у зоні якого утворюється ніша для корупції, криміналу, маніпулювання. І чим ширшою є ця зона, тим більша корупція, яку неможливо подолати ані указами зверху, ані посилюванням покарання, ані державним контролем [58]. Після революції починається період протифази, коли формальні і неформальні практики починають зближуватися. У цей час легалізується велика кількість неформальних норм,

з'являється можливість легітимно й досить ефективно управляти законодавчими змінами.

Існує переконання, що Україна пройшла точку перетину формальних та неформальних норм, після чого знову почалося стрімке повернення до випробуваної вертикальної схеми. Сьогодні у складанні соціального контракту навряд чи можливий поворот. Необхідно дочекатися наступної точки змін, і тоді від того, наскільки сильним і впливовим виявиться громадянське суспільство, залежить, чи будуть переглядатися ієрархічні структури влади. Громадянське суспільство уособлює систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів та колективів для життєдіяльності соціальної, культурної та духовної сфер [20, с. 45].

Інститути громадянського суспільства – це організовані об'єднання громадян, дії яких спрямовані на реалізацію будь-яких цілей і завдань, на вирішення власних, загальних для груп проблем. Сьогодні до них найчастіше належать громадські рухи, неурядові організації, ще не організовані, але вже неформально об'єднані в групи для консолідованих колективних дій громадяни [55, с. 12–13]. Такі групи громадян реалізують громадські ініціативи через структури, які їх об'єднують, наприклад, мережеві загальноукраїнські або регіональні неурядові організації, комітети.

Однією з умов успішного розвитку громадянського суспільства є існування і високий рівень розвитку демократичних інститутів. Інститути громадянського суспільства, що функціонують на основі співпраці і кооперації різних соціальних груп, регулюють соціальні протиріччя і оптимізують суспільні відносини [62, с. 34]. У зв'язку із цим актуальним є осмислення і осучаснення теорій управління щодо неурядових, некомерційних громадських організацій, оскільки інститути громадянського суспільства відігравали велику роль в утворенні суспільства ще з давніх часів.

Суть ефективного управління інститутами громадянського суспільства полягає в досягненні необхідного балансу між

інтересами кожної людини, громадянського суспільства і держави в цілому. Члени громадянського суспільства, об'єднуючись у різні організації, встановлюючи між собою різноманітні відносини, реалізуючи свої протилежні інтереси, забезпечують гармонійний, цілеспрямований розвиток інститутів громадянського суспільства без втручання держави як політичної владної сили [37, с. 16]. Інститути громадянського суспільства діють на основі саморегулювання та не потребують правової регламентації.

Гуманітарна безпека визначалася як свобода від страху та потреби. Перша могла бути реалізована за допомогою забезпечення захисту від таких загроз, як хвороби, збройне насильство і репресії, а друга – як захист від ризиків бідності, продовольчої небезпеки, низького рівня соціального захисту [46, с. 15]. Визначення гуманітарної безпеки було поділене на сім компонентів: економіка, продовольство, охорона здоров'я, навколишнє середовище, безпека кожного індивіда, громадська безпека і свобода участі в політичній діяльності.

Донині всі перераховані види загроз, що відносяться як до традиційних, так і до нових, помітно посилилися, що можна пояснити такими факторами, як глобалізація та перебудова системи міжнародних відносин із посиленням елементів багатополлярності. Серед традиційних загроз безпеки найбільш значущою залишається ядерна зброя. Хоча в умовах глобалізації та взаємозалежності загострилося усвідомлення того, що масштаби гуманітарних наслідків застосування ядерної зброї можуть бути більш катастрофічними і складними, ніж передбачалося в роки «холодної війни», прогрес у русі до без'ядерного миру на сьогодні досягнуто лише частково [59, с. 110].

Жодна з держав, що володіють ядерною зброєю, не має наміру відмовлятися від неї. Усі вони покладаються на неї в своїх національних стратегіях безпеки. Проте стримування ядерного озброєння як інструмент несумісне з міжнародним громадським порядком, тому що провокує неядерні держави на розробку власних ядерних програм, що збільшує ризики гонки і застосування ядерних озброєнь. Роль ядерної зброї як стримуючого фактора не зводиться до «нуля» загрозу її застосування.

Отже, концепція гуманітарної безпеки – це елемент глобального дискурсу про «загальне людство». У цьому сенсі вона використовується для делегітимації в очах громадськості ядерної зброї та ядерних випробувань [104]. Однак в умовах, коли уявлення про тотожність гуманітарної та державної безпеки переважають у більшості країн світу з дієздатною державністю, дискурс про загальне людство має мало шансів на успіх. Концепція гуманітарної безпеки – це політичний понятійний апарат, створений для соціалізації національних еліт, привчання їх до мислення в категоріях глобальної відповідальності за мир і безпеку [21, с. 28].

У цьому сенсі гуманітарна безпека – це постійний процес, а не результат. У тіні глобальних загроз гуманітарної безпеки розвиваються загрози і більш локального масштабу. До них можна віднести посилення потенціалу звичайної міждержавної конфліктності. У подібних умовах зростає значення міжнародного гуманітарного права, що обмежує способи ведення війни. Однак якщо держави є учасниками Женевських конвенцій, то недержавні гравці, які в цей час залучені до багатьох збройних конфліктів, усе частіше спеціально не дотримуються норм міжнародних громадських правил [23, с. 24–25].

Проблема дотримання міжнародного гуманітарного права і права людини неурядовими збройними формуваннями є постійним об'єктом уваги міжнародного гуманітарного співтовариства. Однак існують і серйозні розбіжності між державними і недержавними суб'єктами гуманітарної дипломатії. Жодний із представників гуманітарних неурядових організацій не сумнівається в тому, що для доступу до населення в зонах збройних конфліктів необхідний мінімальний контакт із неурядовими збройними угрупованнями [85, с. 49].

Унаслідок цього «криміналізація» гуманітарної діяльності залишається одним із серйозних викликів, породжених терористичним насильством у внутрішніх збройних конфліктах. На цьому напрямку державам і гуманітарним організаціям поки що тільки належить прийти до взаємоприйняттого компромісу. Унаслідок цього втрачається простір мобільності,

можливостей і космополітичних очікувань, що асоціюються з глобалізацією і відкритим суспільством, нові контртерористичні практики впливають на політичні простори, в яких вони здійснюються.

Ризики полягають у тому, що негласний надзвичайний стан, по суті несумісний із верховенством права, яке забезпечує захист базових прав людини, узвичаюється в суспільстві [49, с. 19]. Загрози гуманітарній безпеці мають множинний характер і виходять як від державних, так і від недержавних суб'єктів. Водночас заходи, спрямовані на захист від нетрадиційних (передусім терористичних) погроз, особливо помітно впливають на внутрішню організацію ліберально-демократичних суспільств, трансформуючи її в напрямку жорстких моделей управління й контролю.

Унаслідок цього поступово розвивається привабливість ліберально-демократичної моделі розвитку, а разом із нею й легітимність лідерства західних держав у сфері захисту загальнолюдських, універсальних цінностей та інтересів [89, с. 50–51]. Питання про те, які суб'єкти в багатополлярному світі мають достатню легітимність, політичну волю й необхідні ресурси для реагування на масштабні загрози гуманітарної безпеки, залишається відкритим. У певному сенсі це є логічним продовженням ідеї гуманітарної безпеки та спробою зміцнити її дієвим міжнародним механізмом реагування.

Концепція гуманітарної безпеки була використана суб'єктами глобального рівня не тільки заради осмислення викликів глобального світу, а й як елемент нового комплексу ідей, які обґрунтовують можливість і необхідність політичного управління світовими процесами за допомогою загальносвітових інститутів. Це зумовило її суперечливий характер і ризик використання не в гуманітарних, а в управлінських і політичних цілях, які не беруть до уваги складність завдань, пов'язаних із забезпеченням сталого глобального розвитку.

Тема 2.3. Державна гуманітарна політика сучасної трансформації політико-ідеологічних векторів національних інтересів України

Стабільне функціонування ідеології суспільства, наявність стійкої ціннісної системи, що є основою соціальних взаємодій, існування консолідуючого суспільного ідеалу – всі ці умови необхідні для підтримки стабільності соціальних систем. Механізмом публічного управління, що дозволяє підтримувати стабільне функціонування соціальної системи, є ідеологічна соціалізація як процес засвоєння індивідом ідеологічних норм і цінностей, найбільш фундаментальних економічних, соціально-політичних, культурних, безпекових орієнтирів [40, с. 21].

Із появою цього поняття в гуманітарних науках склалися різні підходи до його інтерпретації: від розуміння ідеології як ілюзорного, помилкового, спотвореного, до розгляду її як необхідної соціальної підсистеми, яка виконує функції інтеграції, підтримки стабільності як певної нормативно-ціннісної матриці, що визначає різноманітні суспільні процеси [40, с. 22; 62, с. 51]. Загальним для сучасних досліджень у науці публічного управління є визнання того факту, що дати універсальне визначення цьому феномену неможливо.

Головна функція ідеології полягає в забезпеченні єдності та порядку в гуманітарній складовій національної безпеки. У центрі уваги дослідників перебувають як змістовні, так і функціональні аспекти. Ідеологія як логічно заснована система символів виконує важливу функцію зв'язку пізнавального й оціночного сприйняття соціальних умов із програмами колективної дії зі зміцнення і трансформації суспільства. Завданням науки публічного управління є формування і реалізація в громадянському суспільстві науково обґрунтованої системи, яка орієнтується на дію, що забезпечує суспільний прогрес [11, с. 29; 36, с. 13].

Динамізм сучасного суспільства, його інформаційний характер, множинність і часто неузгодженість дій інститутів соціалізації призводять до того, що сьогодні особистості потрібний

великий ступінь автономії. Громадянське суспільство формує систему соціального контролю над виконанням соціальних норм, ціннісно-нормативний механізм регуляції соціального життя є відображенням характеру взаємовідносин суспільства і індивіда, держави і суспільства [30]. Якщо розуміти ідеологію як ціннісно-нормативну підсистему суспільства, своєрідний світогляд соціуму, ідейну основу, то ідеологічні цінності не відносяться тільки до сфери політики.

Ідеологія є механізмом раціоналізації на макросоціальному рівні, способом раціоналізації, виправдання ірраціональних імпульсів, це теорія, яка суб'єктивно інтерпретує навколишню дійсність [31, с. 9]. Для підтримки соціального порядку необхідно ставити цілі та прагнути до ідеалів, інакше кажучи, спиратися на будь-які ідеології та змиритися з можливими перешкодами на шляху до досягнення мети, які об'єктивно існують у реальності в контексті національної безпеки. Зміни ідеологічного компонента тягнуть за собою трансформацію і всіх інших соціальних підсистем.

Ідеологіями є лише такі системи цінностей, які, виступаючи як політичний світогляд, що має силу віри, мають особливо великий орієнтаційний потенціал, через що здатні приборкувати пов'язані з кризою процеси соціальної аномії. Відповідно до інтерпретації ідеології як суспільної підсистеми можна виділити ще один пласт її розуміння крім трактування її як системи цінностей, ідей, поведінкових норм, що формується за допомогою діяльності різних соціальних інститутів, яка визначає функціонування і розвиток соціуму в цілому.

У широкому сенсі ідеологія уособлює складну систему ідеологічного виробництва, що містить систему ідей [62, с. 72]. Соціальний капітал у загальному вигляді можна визначити як особливу якість суспільних відносин, соціальних зв'язків, що виражається в таких характеристиках, як надійність, довіра членів суспільства одне до одного та до функціонуючих соціальних інститутів [38, с. 115]. Для політичної стабільності, ефективності урядів і навіть економічного прогресу соціальний капітал, можливо, ще більш важливий, ніж фізичний або людський.

Ідеологічно-соціалізована людина, що має комплекс несуперечливих економічних, політичних, правових та інших поглядів, цілком може бути ідеологічно соціалізованою, тому що критерієм виступає політична активність особистості. Ідеологічна соціалізація в контексті національної безпеки розуміється як двосторонній, взаємообумовлений процес взаємодії індивіда з суспільством, в результаті якого відбувається засвоєння ідеологічних норм і цінностей, тобто найбільш фундаментальних економічних, соціально-політичних, правових, культурних, духовних, екологічних та інших орієнтирів і змістоутворюючих установок, що становлять ціннісно-нормативне ядро ідеологічної системи.

Ідеологічна соціалізація є масштабним соціальним процесом, частиною ідеологічного процесу, що розуміється нами як еволюція ідеологічної системи суспільства в контексті національної безпеки. Особливо сильну загрозу становить одночасна трансформація політичної, економічної та ідеологічної сфер суспільства – спроба кардинальної зміни основних елементів ідеологічної соціалізації. Ідеологічні цінності – це цінності соціогенного характеру, що виступають основними регуляторами соціальної поведінки.

На макрорівні ідеологічна соціалізація виконує функції підтримки стабільності та, відповідно, всієї соціальної системи загалом шляхом формування загальнозначущої системи цінностей, яка регламентує поведінку людей, що організовує та направляє соціальний розвиток у контексті національної безпеки [54, с. 69]. Процес ідеологічної соціалізації досить складний, а його результат, який визначається суб'єктивними установками особистості та стихійних механізмів соціалізації, не є очевидним.

Ідеологічна соціалізація не обмежена будь-якими часовими параметрами, вона триває все життя людини і містить цілеспрямований ідеологічний вплив суспільства на особистість із боку інститутів, які так чи інакше здійснюють ідеологічну функцію, всю сукупність стихійних впливів із боку соціального середовища, а також впливають на становлення особистості та її власну активність. У демократичних режимах держава виконує функції акумулювання ідеологічних цінностей, найбільш актуальних в суспільстві, вироблених самим соціумом, усією сукупністю інститутів громадянського суспільства.

Вирішення цієї згубної за своїми наслідками ситуації можливе за допомогою активного втручання держави, активізації її культурної, виховної, ідеологічної функцій. Державна гуманітарна політика має містити в собі програмні положення, що визначають перспективи та напрямки розвитку суспільства і утворюють фундамент для мотивації та мобілізації його членів [22, с. 174]. Це обумовлює тісний зв'язок органів публічної влади і громадянського суспільства, адже гуманітарна сфера служить соціокультурною основою реалізації публічної влади (рис. 2.2).

Державна гуманітарна політика є основним фактором легітимації публічної влади. Вона обґрунтовує її право управляти суспільством і реалізовувати ту чи іншу стратегію в контексті національної безпеки. Одна з найважливіших функцій ідеології полягає в інтеграції суспільства, адже цілком очевидним є те, що без вироблення загальнонаціональних цілей розвитку, що інтегрує системи цінностей, успішне вирішення проблем в економіці, політиці, соціальній сфері неможливе.

Усвідомлювана громадянами підміна соціально значущих цінностей веде до ще більшого ступеня відчуження індивіда від соціуму і держави, зменшення фактора національної безпеки. Тому відмова держави від ідеологічної діяльності призводить до олігархізації державної влади, конфронтації різних соціальних груп і відповідних їм ціннісних систем. Відбувається зростання напруженості в міжнаціональних відносинах, формується образ ворога, часто за національною ознакою. У цих умовах неможливі творча діяльність суспільства, розбудова демократичних відносин, зміцнення громадянської самосвідомості та формування громадянського суспільства в контексті національної безпеки.

Ідеологеми, що транслюються державою, знаходять своє відображення в державницькій ідеології – цілісній сукупності принципів, ідей, що формують основні національні державні цінності та інтереси, на їх базі визначають цілі і завдання розвитку держави, стратегічні пріоритети нації [90, с. 49]. Державницька ідеологія може уособлювати програмний документ, але найчастіше, особливо, якщо говорити про сучасні розвинені демократичні країни, її постулати присутні в різних нормативних актах держави, законах, а також у таких програмних

документах, як доктрини національної безпеки та зовнішньої політики держави.

Рис. 2.2. Реалізація державної гуманітарної політики становлення громадянського суспільства

Державницька ідеологія в контексті національної безпеки є такою ж невіддільною ознакою будь-якої держави, як і державний суверенітет, територія, правова система, ослаблення яких здатне призвести до кризових явищ та навіть до розпаду країни. Зменшення ефективності публічного управління, слабкість органів державної влади по всій її вертикалі, які досягли критичного рівня, є небезпечними явищами для держави, але не менше, ніж ослаблення його ідеологічних засад і підтримки їх громадським суспільством. Наслідком цього є порушення національної або державної самоідентифікації, втрата суб'єктивної значущості держави для її громадян.

Можливе зникнення відчуття особистісного характеру зв'язків між державою і індивідом, що не може позначитися на міцності держави в контексті її національної безпеки [93, с. 112]. Можна ще раз підкреслити важливість держави як інституту ідеологічної соціалізації в регулюванні ідеологічної сфери суспільства. Для підсумку теоретичного аналізу змістовного і формального аспекту ідеологічної соціалізації ще раз виділимо необхідність цього процесу для підтримки стабільності ідеологічної сфери суспільства в контексті національної безпеки. Ідеологічна доктрина, укладаючи в собі загальні принципи політики держави, формує уявлення про напрям розвитку її та суспільства. Вона створює конкретний образ майбутнього країни, як найближчого, так і віддаленого, виступаючи рушійною силою суспільного розвитку, інструментом інтеграції та мобілізації суспільства [27, с. 105].

Підтримувана суспільством ідеологія підвищує легітимність влади, і, відповідно, збільшує ефективність громадських і державних перетворень у контексті національної безпеки. Малоєфективні спроби реформування і модернізації країни багато в чому пояснюються відсутністю в діях публічної влади яскраво виражених ідеологічних орієнтирів, стратегій і перспектив подальшого розвитку, а також зниженням легітимності влади, втрати її соціальної значущості для громадян. Ідеологічна соціалізація необхідна не тільки державі, а й громадянам, вона формує певну систему суспільного світогляду, дає розуміння

орієнтирів, цілей, ідеалів розвитку суспільства, визначає місце окремого індивіда в системі суспільних відносин.

Для національної безпеки загрозою є прояв із позицій інтересів особистості, суспільства або держави негативного впливу на самі інтереси, умови і можливості їх реалізації, на систему відносин, виражених цими інтересами. Цей вплив може бути здійснений різними факторами, процесами і способами, а саме природними, соціальними, економічними, як реальними, що вже існують, так і потенційними. Тому загроза безпеці та її складовим має яскравий суб'єктний характер, вона є проявом протидії окремим особистостям, певних соціальних груп, суб'єктів господарювання чи інших представників громадських відносин [8, с. 49].

Реалізація вузьких інтересів (наприклад, економічних) часто здійснюється під прикриттям гасла захисту інтересів народу чи, принаймні, більшості населення країни, але насправді відбувається шляхом обмеження їх. Загроза є проявом уже існуючих або потенційних протиріч, які розвиваються або можуть розвинути в суспільстві між окремими класами, національними, релігійними та іншими соціальними верствами і групами, елітами, між суспільством і державою, в державі між гілками влади, між владними силами та опозицією, в міжнародних і міждержавних відносинах, а також у сфері міжособистісних відносин.

Необхідно доповнити характеристику загроз і розглядати їх не тільки як умови й чинники, але й як дії, спрямовані на обмеження життєво важливих інтересів особистості, суспільства. Через те, що протилежність та суперечність інтересів реалізується в конкретній сфері діяльності суб'єктів погроз, незалежно від того, усвідомлює чи не усвідомлює особа або інший суб'єкт суспільних відносин завдання шкоди інтересам суспільства і держави, загрозу національним інтересам є саме їхні дії. Водночас необхідно зазначити, що ці загрози можуть реалізовуватися з різним ступенем активності й під впливом інших обставин, що обумовлює їхню специфіку.

Негативні процеси, які існують у державі та породжені сукупністю чинників і умов, у сучасній ситуації є найбільш

небезпечними внутрішніми загрозами, бо навіть відновлення керованості державою не дозволяє їх миттєво зупинити [9, с. 49]. Водночас у другій групі загроз необхідно виділити ті, які можуть сильніше впливати на національну безпеку держави на сучасному етапі розвитку за умови збільшення масштабів і сфер їхнього прояву та дії. У низці країн ці загрози колись призвели до складних соціально-економічних процесів, а деколи навіть до антиконституційних проявів. Відповідно оцінка стану національної безпеки в державі має передбачати виявлення умов і передумов виникнення такого роду погроз.

Практичні дії, спрямовані на забезпечення національної безпеки, мають спиратися на чітке визначення сучасних безпосередніх загроз не тільки внутрішнім, але і зовнішнім інтересам держави. Найбільш поширеною є думка, що об'єктами безпеки є особистість, суспільство і держава або громадська система. У такому підході відбувається змішування об'єкта політики і національної безпеки. Хоча вони взаємопов'язані між собою, в основі аналізу об'єкта безпеки має лежати методологічний підхід, спрямований на виокремлення його суті, змісту та форм прояву, реалізації [68; 69]. У цьому аспекті об'єктом національної безпеки виступають інтереси втілення суспільних відносин, а об'єктами забезпечення національної безпеки є носії громадських відносин. До об'єктів забезпечення або захисту відносяться ті об'єкти, впливаючи на які можна нанести збитків національним інтересам [4, с. 46]. Таке розмежування необхідне через те, що національні інтереси та відносини як об'єкт безпеки в теоретичному плані розкривають сутність безпеки. Але їхня реалізація на практиці здійснюється в різноманітних формах життєдіяльності людини і суспільства.

Тому виокремлення об'єктів забезпечення безпеки дозволяє як урахувати все різноманіття функціонування суспільних відносин і реалізації національних інтересів (у теоретичному плані), так і перенести аналіз у площину дослідження конкретних форм, проявів механізмів забезпечення національної безпеки і як її складових політичної, економічної, гуманітарної, інформаційної та інших загроз національній безпеці, тобто загроз для

нормального функціонування системи політичних, економічних, соціальних та інших відносин і інтересів, які проявляються як вплив на стабільний розвиток держави, політичних партій і рухів (у практичному плані).

Загроза системі суспільних відносин та інтересам ззовні проявляється як небезпека для матеріальних об'єктів. Загроза системі відносин і інтересів фактично реалізується через вплив на їх носії, але реальною метою такого впливу є сама система [6, с. 82]. Загрози безпеці впливають на її об'єкт і проявляються в порушенні функціонування системи громадських відносин, у впливі на інтереси й умови їх реалізації. Під час побудови системи забезпечення національної безпеки необхідно виділяти сам об'єкт безпеки та об'єкт впливу, який є посередньою ланкою в механізмі впливу загрози на об'єкт безпеки.

Необхідно також уточнити, що об'єкт впливу з погляду забезпечення національної безпеки стає об'єктом захисту. Такий підхід підкреслює, виділяє соціальний характер національної безпеки, дозволяє будувати систему забезпечення безпеки, виділяючи як її безпосередній об'єкт, так і об'єкти впливу або захисту. Виділення об'єктів впливу дозволяє більш детально визначити загрози складовим національної безпеки, вони реалізують свої інтереси шляхом стримування процесів демократизації або розвитку продуктивних сил країни.

Через вплив на об'єкти забезпечення здійснюється вплив на об'єкти національної безпеки [2, с. 19–20]. Щодо об'єктів впливу або забезпечення національної безпеки треба зазначити, що йдеться про одні й ті самі об'єкти, але розглянуті з позицій різних суб'єктів. Про об'єкт забезпечення йдеться під час аналізу діяльності держави, її органів або суб'єктів господарювання, спрямованої на запобігання впливу загроз на національні інтереси або відносини [15, с. 29].

Здійснюючи вплив на механізми прийняття рішень, функціонування апарату управління, можна досягти порушення функціонування системи відносин, реалізації життєво важливих національних інтересів. У сучасних умовах людський фактор стає одним із основних у забезпеченні ефективного розвитку

суспільства та його інститутів. Тому як спосіб впливу на національну безпеку може виступати процес формування поглядів і уявлень кожної людини, її інтересів, що суперечать національним або державним.

Зважаючи на це, стає зрозуміло, що ідеальний об'єкт в аспекті аналізу людини як головної сили суспільного розвитку представлений широким діапазоном інтелектуальних ресурсів, масивів інформації, цілей, інтересів, стратегічних планів [94, с. 109]. Інакше кажучи, в цьому разі людина, індивід виступає як об'єкт впливу, а не національної безпеки, оскільки є носієм усієї системи суспільних відносин. Тобто через вплив на людину чи індивіда здійснюється негативний вплив на систему інтересів і відносин, але опосередковано. Через це специфіка об'єкта впливу в системі гарантування національної безпеки полягає в тому, що через нього здійснюється реалізація загрози.

Зараз формується практика публічного управління в Україні. Виділення розвитку людського потенціалу як пріоритету політики забезпечення громадської безпеки ґрунтується на сформульованому визначенні, де особистість є одним із об'єктів захисту. Таку позицію також підтверджує критика підходів до визначення соціально-економічної складової публічного управління країни за останні роки та облік динамічного розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Ще одним важливим і багато в чому однопорядковим проявом поведінки громадян України за останні роки стало заперечення особистої відповідальності за реалізацію механізмів публічного управління. У найбільш загальному сенсі проявом таких тенденцій є демократичний егоїзм особистості, цивільний нігілізм, а найяскравішим – заперечення обов'язку брати участь у публічному житті суспільства.

Пасивність громадян під час прийняття рішень місцевого рівня спричиняє незрілість, неготовність брати на себе соціальну і громадянську відповідальність за напрямок розвитку суспільства. Також треба зазначити постійно зростаючий фактор злочинної недбалості громадян як у владних структурах, так і в багатьох інших сферах життєдіяльності суспільства, який

тягне за собою масову загибель людей – горезвісний «людський фактор». Усі вони створюють умови для збільшення кількості актуальних викликів і загроз суспільній безпеці.

Реалізація принципу взаємної соціальної відповідальності всіх груп громадян може бути забезпечена тільки на паритетній основі як між громадянами, так і між громадянами та державою [55, с. 10]. Для того, щоб не заглиблюватися в різноманіття причин і етапів формування правового і цивільного нігілізму, потрібно сконцентруватися на запропонованих механізмах і технологіях, їх подоланні в інтересах реалізації пріоритету забезпечення національної безпеки України у близькостроковій перспективі.

Можна розглядати особистість як основний складовий елемент побудови всіх форм об'єднання включно з суспільством і державою як носіями прав і свобод. Забезпечення життя та здоров'я особи є однією з основних функцій представників владних структур і адміністрації різних рівнів. Тоді як відсутність або недостатність управлінських механізмів у цій сфері може бути одним із джерел формування викликів і загроз забезпечення національної безпеки.

Пропонується розглядати систему механізмів реалізації національної безпеки у взаємозв'язку прогнозування виникнення загроз, їх запобігання та подолання наслідків, врахованих ризиків. Досить часто збільшення кількості жертв серед населення зумовлюється «людським фактором», проявом злочинної недбалості з боку посадових осіб. Механізми запобігання випадкам загибелі мають передбачати активну взаємодію державних і громадських структур [29, с. 55].

У демократичних суспільствах розуміння свободи громадянина без відповідної провідної ролі держави досить часто призводить до формування культури громадянської неучасті як вільного вибору поведінки особистості. Такі тенденції спостерігаються і в українському суспільстві. Незважаючи на деякий підйом патріотичної хвилі серед українців, дослідження громадської думки фіксує значне зниження рівня активності громадян на прикладі участі в діяльності громадських організацій. Через це як механізм забезпечення та регулювання національної

безпеки у гуманітарній сфері пропонується розширення правової освіти та виховання населення.

Такий механізм має бути реалізований не тільки в межах загальної середньої освіти. Він передбачає безперервність, реалізовану через різні громадські та професійні об'єднання, результатом чого має стати формування та постійний розвиток громадянської культури та соціальної відповідальності [33]. Поступовий розвиток і вдосконалення функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні створили б широку базу для участі громадян із контролюючою функцією з різних питань державного планування та регулювання життя суспільства [24; 30].

Пропонується скористатися позитивним досвідом впровадження громадського контролю на різних етапах державного регулювання суспільного життя. Цьому сприятиме створення інститутів «громадянського контролю», які будуть реалізовувати функції громадської експертизи державних норм надання послуг громадянам. Існуючий рівень залучення громадян до діяльності таких організацій дозволяє подолати деякі аспекти цивільного і правового нігілізму, проте все ж вимагає подальшої роботи. Акцент має робитися не на протиставленні діяльності державних органів і громадських структур, а на їх співпрацю та кооперацію на основі норм права в інтересах удосконалення якості життя населення та забезпечення національної безпеки.

До того ж прояви деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів розширюються та зачіпають не лише обмеження прав і свобод, а й загрозу життю і здоров'ю особи. Допомогти подолати цю небезпеку може розширення системи освіти населення з питань деструктивного і антигромадського характеру діяльності таких організацій [52, с. 94]. Також значущим напрямком реалізації заходів є спільна розробка і реалізація громадськими і державними структурами програм підтримки та адаптації громадян.

Пропозиція та реалізація механізмів публічного управління цієї сфери в інтересах забезпечення національної безпеки є пріоритетним завданням сучасної України. Через те, що питання національної безпеки для України є не тільки взаємообумовленими,

а й перспективними, необхідно розробити низку механізмів публічного управління із залученням громадських інститутів. Так, серед механізмів державного порядку найбільш перспективною є подальша робота з коригування законодавства. Внесення в єдину політику з управління в цій сфері різних громадських організацій, розширення дорадчих органів при владних структурах і формування їх на постійній основі дозволить подолати епізодичність і безсистемність реалізованих механізмів державної гуманітарної політики.

Інтеграція некомерційних освітніх та інших громадських організацій у процес формування єдиного культурного середовища забезпечить умови для створення території культурного обміну, що сприятиме зниженню соціальної та національно-культурної напруженості. Перспективним механізмом реалізації, забезпечення та регулювання національної безпеки в аспекті громадянської взаємодії є розробка системи цінностей, спрямованих на формування образу єдиної нації в межах національного різноманіття України.

Доцільно створити таку систему цінностей не тільки як спосіб пропагандистського впливу, але і як частину освітньої системи. Розвиток громадянської освіти населення країни сприяє подоланню криз розвитку суспільства, є механізмом перспективної протидії виникаючим викликам та загрозам суспільній безпеці [33; 56, с. 78]. У вищих політичних колах сформувався уявлення про національну ідею як про постійно змінювану ідеологічну установку в межах політичного плюралізму.

Штучно створений ідеологічний вакуум у свідомості українців заповнюється різними поглядами, що призводить до низки негативних наслідків у соціально-політичній, культурно-духовній та політико-правовій сферах. Можна зробити висновок про те, що державна ідеологія та національна ідея в Україні все ще перебуває на стадії формування. Постійний пошук взаємозв'язків між суспільством і різними релігійними групами шляхом уточнення формулювання національної ідеї здатний призвести до дестабілізації в суспільстві.

Запитання для самоконтролю

---

1. Охарактеризуйте гуманітарну сферу сучасного українського суспільства через призму громадянської свідомості.
2. Охарактеризуйте нормативно-правову базу державної гуманітарної політики з питань громадянських прав і свобод.
3. Визначте сутність організаційних механізмів формування та реалізації державної гуманітарної політики на сучасному етапі.
4. Обґрунтуйте шляхи вдосконалення інституційно-функціональних механізмів реалізації державної гуманітарної політики в Україні.
5. Які органи публічної влади беруть участь у реалізації стратегії гуманітарної безпеки держави та які їх основоположні завдання?
6. Назвіть функції органів публічної влади у реалізації державної політики національної безпеки в гуманітарній сфері.
7. Що входить до гарантованих державою прав людини та громадянина у гуманітарній сфері?
8. Охарактеризуйте особливості розвитку громадянського суспільства в Україні та освітньо-культурний рівень життя населення на сучасному етапі.

Перелік тем для самостійної роботи

---

1. Основні проблеми державної гуманітарної політики в Україні.
2. Втрата соціокультурної спадщини внаслідок тимчасової окупації України.
3. Сучасні світові освітні тренди та перспективи їх реалізації в Україні.
4. Зростання ролі креативних технологій у сучасному освітньому просторі.
5. Пріоритет системного гуманітарного розвитку – ключовий тренд сучасності.
6. Розвиток громадянського суспільства як запорука гуманітарної безпеки.
7. Попит на нові компетенції COVID-19 – виклики для вітчизняної медицини.
8. Проблеми освітніх прав громадян із тимчасово окупованих територій.
9. Розвиток наукової сфери України – завдання гуманітарної політики країни.
10. Основні проблеми національної безпеки України в гуманітарній сфері.
11. Гуманітарні напрями розвитку науки публічного управління в Україні.

Список рекомендованої літератури

---

1. Андреева О. Система безпеки України як категорія політичної теорії і практики. Наука. Влада. Політика / ред. кол.: М. І. Михальченко (гол.) та ін. Київ : Знання України, 2008. 240 с.
2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. Київ : ТОВ ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
3. Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
4. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2018. Вип. 5. С. 45–49.
5. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації: нова світова політична економія / пер. з нім. та наук. ред. О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2011. 407 с.
6. Бітяк Ю. П., Байдін Ю. В. Політика національної безпеки як передумова реалізації державного суверенітету України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27.11.2015 р.) у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 81–82.
7. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення : монографія. Київ : Правова єдність, 2009. 288 с.
8. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіюрука. Київ : НІСД, 2015. 104 с.
9. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибрані наукові праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
10. Вовк О. О. Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 43–48.
11. Воротін В. Є. Модифікація державного та регіонального управління: теоретичні та практичні інновації. *Питання*

правового забезпечення модернізації державного управління та місцевого самоврядування в Україні / заг. ред. Т. В. Мотренка, В. Є. Воротіна. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 197 с.

12. Воротін В. Є. Шляхи модернізації механізмів і інструментів державного і регіонального управління в Україні. 2018. С. 146–152. URL: <http://repositary.knuba.edu.ua//handle/987654321/7308> (дата звернення: 15.08.2020).

13. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса / заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 412 с.

14. Гончаров И. Е. О соотношении понятий «национальная безопасность», государственная безопасность», «конституционная безопасность». *Актуальные проблемы российского права*. 2009. № 1. С. 116–118.

15. Горбатюк С. Є. Еволюція феномена безпеки: від стародавніх політико-правових учень до сучасної наукової думки. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2016. № 2. С. 28–35.

16. Горбулін В. П. Національна безпека України: етапи становлення та проблеми наукового й інформаційно-аналітичного забезпечення. *Національна безпека: український вимір* : наук. зб. Київ, 2008. С. 1–20.

17. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Київ : НІСД, 2011. 285 с.

18. Грант Г. Закон про нацбезпеку. Невеликий стрибок вперед, кілька кроків назад та кілька втрачених можливостей прийняти важкі рішення. *Незалежний часопис «І»*. 2018. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2018/grant-zakon-pro-nacbezpeku.html> (дата звернення: 12.04.2020).

19. Грицяк Н. В., Соловійов С. Г. Електронна демократія : навч. посібник. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.

20. Громадянське суспільство: історія і сучасність : монографія / за заг. ред. Т. В. Розової. Одеса : Юридична література, 2010. 344 с.

21. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.

22. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 209 с.

23. Довгань О. Д., Яценко В. А. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження. *Інформація і право*. 2019. № 2. С. 17–25.

24. Доронін І. Громадський контроль у сфері національної безпеки і оборони України та права людини. *Visegrad Journal on human rights*. 2018. Vol. 4(2). P. 36–40.

25. Доронін І. М. Баланс між реалізацією функції забезпечення державної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2015. № 2(5). С. 176–181.

26. Доронін І. М. Блокчейн, суспільство і держава: проблеми правотворчості. *IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 73–78. URL: <http://aphd.ua/publication-359> (дата звернення: 13.04.2020).

27. Доронін І. М. Трансформація національної безпеки в інформаційну епоху: загальна доктрина та її правова складова. *Інформація і право*. 2018. № 1(24). С. 104–111. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/12_7.pdf (дата звернення: 13.08.2020).

28. Дубас Н. Я. Поняття громадянського суспільства. *Науковий вісник ЛДУВС. Серія юридична*. 2011. № 4. С. 13–20.

29. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : колективна монографія: у 3 кн. / за ред. М. Михальченка, В. Скотного. Київ, Дрогобич : Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. Кн. 2. 320 с.

30. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. *Бюлетень «Права людини»*. 2010. № 2. URL: <http://khp.org/index.php?id=1261552395> (дата звернення: 13.04.2020).

31. Зелінський І. А. Політика сек'юритизації як модель ідеології національної безпеки. *Магістерум*. 2016. Вип. 64. С. 8–14.

32. Зубченко С. О. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в умовах демократичних

перетворень : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 18 с.

33. Іщенко А. Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України : аналітична записка. URL: http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development (дата звернення: 03.08.2020).

34. Канарш Г. Ю. Идея органицизма в современных исследованиях человека и общества. *Знание. Понимание. Умение*. 2015. № 2. С. 50–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideya-organitsizma-v-sovremennyhissledovaniyah-cheloveka-i-obschestva> (дата звернення: 12.12.2020).

35. Каріх І. В. Інституційно-правові засади політики національної безпеки в гуманітарній сфері: дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Суми, 2018. 218 с.

36. Кіреєва О. Б., Хміль Т. В., Голубчик Г. Д. Пріоритети публічного управління у сфері соціального і гуманітарного розвитку. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 2(18). С. 1–14.

37. Коваль Н. В. Координаційні, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби при Президентіві України: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2016. 20 с.

38. Коваль Н. В., Пухтинський М. О. Забезпечення впорядкування допоміжних структур при Президентіві України на законодавчому рівні. *Вісник НАДУ при Президентіві України. Серія «Державне управління»*. 2017. № 4. С. 10–19.

39. Коллинз Р. Четыре социологических традиции / пер. с англ. В. Россман. Москва : Территория будущего, 2009. 320 с.

40. Конопелько О. В. Особливості формування ідеологічної функції сучасної держави: постановка проблеми. *Право і безпека*. 2013. № 1. С. 18–23.

41. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

42. Копан О. Інформаційно-технологічна форма управління макросистемою внутрішньодержавної безпеки. *Правова інформатика*. 2008. № 2. С. 5–8.

43. Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця : НІЛАН ЛТД, 2013. 384 с.

44. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання в системі національної безпеки держави. Київ : Альтерспрес, 2010. 396 с.

45. Корнієвський О. А. Роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 125–133.

46. Кремень В. Г. Гуманітарна складова суспільної безпеки. *Національна безпека: український вимір*. 2009. № 6(25). С. 14–22.

47. Кресіна І. О. Проблеми правового регулювання етнонаціональних і міграційних процесів в Україні: доповідь. Київ : НАПН України, Київ. регіон. центр, 2010. 72 с.

48. Крутов В. В., Пилипчук В. Г. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва): аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. 136 с.

49. Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 37 с.

50. Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64–67.

51. Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4(78). С. 22–32.

52. Нестеренко Г., Боятюк О. Мережева освіта та її потенційний вплив на гуманітарну безпеку держави. *Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави* : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2015. С. 90–94.

53. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2008. 488 с.

54. Онищенко О. Загальнолюдські цінності – історична платформа цивілізації майбутнього. *Наука. Влада. Політика* / ред. кол.: М. І. Михальченко (гол.) та ін. Київ : Знання України, 2008. С. 67–75.

55. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунегін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 9–13.

56. Освіта і наука в інноваційному розвитку сучасної Європи : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2014. 121 с.

57. Парубчак І. О. Роль засобів масової інформації у взаємодії органів публічної влади із суспільством на засадах відкритості та прозорості. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. Вип. 2(7). 2018. С. 239–248.

58. Парубчак І. О. Теоретико-методологічні підходи до формування державної антикорупційної політики в контексті національної безпеки України. *Теорія та практика державного управління та місцевого самоврядування* : електр. наук. фах. вид. Херсонського національного технічного університету. 2017. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2017_2/34.pdf (дата звернення: 05.12.2020).

59. Пасічний Р. Національна безпека України в епоху глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 108–112.

60. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння. Київ : ПАРАПАН, 2008. 272 с.

61. Підлипна Р. П. Основні загрози та система соціальної безпеки в Україні. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2015. Вип. 47. С. 20–23.

62. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз : монографія / за заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 448 с.

63. Політична наука в Україні, 1991–2016 рр.: у 2 т. *Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки*

вітчизняних досліджень / ред. кол.: О. Рафальський, М. Кармазіна, О. Майборода ; відп. ред. і упоряд. О. Майборода. Київ : Парламентське видавництво, 2016. Т. 2. 704 с.

64. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналіт. доп. / за ред. С. Ю. Римаренка. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 188 с.

65. Полтораков О. Стратегічна культура у функціонуванні систем національної та регіональної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2008. № 2. С. 124–128.

66. Помаза-Пономаренко А. Л. Механізм зміцнення соціальної безпеки регіонів України в умовах інституціоналізації та децентралізації влади. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2020. № 8(16). С. 62–65.

67. Помаза-Пономаренко А. Л., Батир Ю. Г., Лопатченко І. М., Хмиров І. М., Хмирова А. О. Державна політика сталого розвитку в умовах європейської інтеграції України : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2021. 226 с.

68. Пономаренко Г. О. Сутність та особливості забезпечення внутрішньої безпеки в державі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 36. С. 200–207.

69. Пономаренко Я. А. Эволюция теоретических представлений о понятии национальной безопасности. *Каспийский регион: политика, экономика, культура*. 2017. № 2. С. 88–93. URL: [http://kaspy.asu.edu.ru/files/2\(51\)/88-93.pdf](http://kaspy.asu.edu.ru/files/2(51)/88-93.pdf) (дата звернення: 15.02.2020).

70. Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2017 р.: аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. К. : НІСД, 2017. 928 с.

71. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 11.01.2020).

72. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. № 5029-VI (в редакції від 08.11.2016 р.) /

Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 11.01.2020).

73. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 13.04.2020).

74. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. № 2494-XI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 13.04.2020).

75. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 13.04.2020).

76. Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері» від 1 грудня 2016 р. № 534/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/534/2016> (дата звернення: 12.04.2020).

77. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 29 грудня 2016 року; «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/439.html> (дата звернення: 12.04.2020).

78. Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852 (дата звернення: 15.02.2020).

79. Радченко О. В., Єлізаров О. В. Соціальна й економічна безпека України: стратегічні пріоритети та доктринальні положення. *Вісник національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2019. Вип. 2(11). С. 147–154.

80. Радченко О. В., Тонконог О. О. Аналіз нормативно-правового забезпечення державної безпеки України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Державне управління. 2019. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2019_1_11 (дата звернення: 22.03.2020).

81. Рибак Г. І. Підвищення якості життя населення як фактор забезпечення національної безпеки. *Потенціал економіки країни: сучасний стан, розвиток та управління*. 2016. № 6. С. 44–45.
82. Розпутенко І. В., Москаленко С. О. Пріоритетні напрями розвитку гуманітарної сфери в Україні в контексті політичного процесу. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12RIVKPP.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).
83. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 196 с.
84. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. Київ : Вид-во НАДУ, 2012. 732 с.
85. Співак В. М. Державна політика збереження здоров'я: світовий досвід і Україна : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 536 с.
86. Степико М. Проблеми гуманітарної реінтеграції окупованих територій Донбасу та Криму. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Donbas-c4a30.pdf> (дата звернення: 11.03.2020).
87. Степико М. Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави : аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/> (дата звернення: 11.12.2020).
88. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
89. Тимофеев И. Н. Баланс сил, взаимозависимость и идентичность: конкуренция эмпирических моделей решения дилеммы безопасности. *Вестник МГИМО Университета*. 2008. № 3. С. 48–60.
90. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. К. : НАДУ, 2008. Ч. 2. 290 с.
91. Фадеев В. Соціокультурні тренди та українські перспективи. Київ : Стилос, 2009. 194 с.

92. Харченко А. В. Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект) : монографія. Львів : ПАІС, 2011. 370 с.

93. Чапчиков С. Ю. Концептуальные основания национальной безопасности и механизм ее обеспечения: теоретико-правовое исследование : дис. ... докт. юрид. наук. Курск, 2018. 414 с.

94. Шаблистий В. В. Історико-правові аспекти філософської концепції безпеки людини. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 109–115.

95. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / пер. з франц. Харків : Фоліо, 2007. 223 с.

96. Baker J. Process, Practice and Principle: Teaching National Security Law and the Knowledge that Matters Most. *The Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2014. Vol. 27. P. 163–189.

97. Decentralized Financial Technologies. Report on financial stability, regulatory and governance implications. *Financial Stability Board*. 2019. June, 6. URL: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P060619.pdf> (дата звернення: 03.07.2020).

98. Dovgan O. D., Doronin I. M. Cyber Security legal framework development in Ukraine: problems and perspectives. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development*. Frankfurt (Oder) : Baltia Publishing, 2019. P. 37–56.

99. Financial Stability Implications from FinTech. Supervisory and Regulatory Issues that Merit Authorities' Attention. *Report for G20 by Financial Stability Board*. 2017, June 27.

100. Gierszewski J. Model bezpieczeństwa społecznego na tle teorii konfliktu / J. Teska (red.). *Bezpieczeństwo wewnętrzne i ochrona infrastruktury krytycznej*. 2012. T. 2. Gdynia : Wydawnictwo J.P.

101. Greer C., Burns M., Wollman D., Griffor E. Cyber-Physical Systems and Internet Of Things. Gaithersburg : National Institute of Standards and Technology, 2019. URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.1900-202> (дата звернення: 03.11.2020).

102. Hofreiter L. Wstęp do studiów bezpieczeństwa. Kraków : Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, 2012. 128 p.

103. International Open Data Charter. URL: <https://opendatacharter.net/principles> (дата звернення: 03.11.2020).

104. Security Sector Reform in Ukraine / RAND Corporation, Olikier O. etc. *Santa Monica*. 2016. 136 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1475-1.html (дата звернення: 20.12.2020).

3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА ОСНОВІ СУСПІЛЬНО-ВЛАДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Тема 3.1. Імплементация зарубіжного досвіду з координації діяльності органів публічної влади і громадянського суспільства у сфері безпеки

В умовах посилення багатопольярних тенденцій у міжнародних відносинах участь регіональних організацій у міжнародному гуманітарному співробітництві інституціоналізується і буде продовжувати поглиблюватися. Підвищується роль недержавних суб'єктів у міжнародній реакції на транснаціональні гуманітарні проблеми. Участь недержавних суб'єктів, якими є організації громадянського суспільства, суб'єкти ринку та міжурядові організації, в гуманітарній діяльності доповнює внесок окремих держав. Однак тільки постійна взаємодія всіх зацікавлених сторін, послідовність і координація їх кроків дозволить уникнути ризиків поглинання гуманітарних зусиль.

Загалом участь недержавних суб'єктів у формуванні та реалізації глобального гуманітарного порядку дозволяє знизити гостроту проблеми гуманітарного дискурсу і практики в сучасних міжнародних відносинах, чим істотно доповнює гуманітарну складову в зовнішній політиці сучасних держав [2, с. 12]. Інтеграційні процеси європейського будівництва в процесі свого розвитку отримують усе ширшу підтримку з боку громадян.

Однак не треба забувати, що на початковому етапі інтеграційного процесу участь громадян та їх організацій проявилася тільки у вигляді діяльності груп, які були провідниками конкретних економічних інтересів і підтримували діяльність загальноєвропейських структур управління за все більшою кількістю напрямків.

Водночас донедавна не розглядалася політична легітимність такої участі, а також не ставилися питання внесення широкого спектра секторів громадянського суспільства в європейський інтеграційний процес. Під час цих дискусій було зрозуміло, що за кілька років на всій території Європейського Союзу знизилася підтримка громадян з питань інтеграції, з'явилася амбівалентне ставлення до кінцевих цілей інтеграційного проекту [40, с. 52; 79]. Розвиток уявлень про демократичний устрій суспільства поступово створив широкий набір базових і невідчужуваних прав і свобод людини та громадянина. Їхня реалізація та поступове розширення в демократичних режимах стали причиною виникнення наукової дискусії про природні обмеження прав і свобод людини в інтересах гарантування безпеки.

У межах реалізації управлінських механізмів із забезпечення інтересів суспільства кожна держава формує низку пріоритетів і пріоритетних напрямків. Насамперед така практика пов'язана з великими фінансовими та економічними витратами на реалізацію політики забезпечення безпеки. Другою причиною можна вважати принципову неможливість реалізації відразу всіх інтересів і потреб громадян держави, а третьою – необхідність концентрації максимальної кількості ресурсів на тих напрямках, які забезпечать високий рівень реалізації інтересів громадянського, соціального та політичного розвитку.

У процесі вибору пріоритетів політики гарантування безпеки чітко виділяються кілька етапів, які пройшли майже всі розвинені держави світу. Першим етапом формування і розвитку пріоритетів забезпечення безпеки інтересів суспільства і особистості треба вважати пріоритет фізичної безпеки громадян. Найяскравішим прикладом є державна політика нарощування військового потенціалу і армії [37]. Однак цей пріоритет володіє

характеристиками пасивності, довгий час у розвитку наукової думки він не припускав наступальних стратегій. Другим етапом можна вважати пріоритет заповнення і нагромадження ресурсів держави для забезпечення інтересів громадян. На цьому етапі можна казати про поступовий перехід до накопичення і прирощення багатств, ресурсів.

На наступному етапі держава має досить широку ресурсну базу матеріального забезпечення інтересів громадян і суспільства, головним пріоритетом тут стає захист цінностей громадянського суспільства і держави. Найчастіше він розглядається у взаємозв'язку з поняттям інформаційного суспільства сучасності [49; 50]. Забезпечення пріоритету цінностей для розвитку суспільства та реалізації політики безпеки є органічним і послідовним.

Держави, які під час вибору пріоритетів забезпечення безпеки орієнтуються на захист цінностей, останнім часом демонструють значне розмивання самого поняття життєво важливих цінностей. Сформована дилема законності та прагнення громадянина до максимальної вигоди як реалізації демократичного права особистої свободи дій призводить до поступового внутрішнього конфлікту державних інститутів забезпечення, відстоювання інтересів громадян і діючих демократичних ідеалів, яких дотримується особистість у своїй діяльності.

Серед європейської громадськості стали швидко поширюватися різноманітні форми євроскептицизму, водночас наднаціональні інститути управління змушені були активно себе захищати, а надалі ситуація тільки погіршилася. У Європейському Союзі втрачалася довіра до його політичних інститутів з боку пересічних громадян, токсичний клімат євроскептицизму у Великобританії, Франції, Німеччині, Іспанії і Греції став результатом того, що політики намагалися перекласти один на одного провину за економічну кризу. Відповідальність за ситуацію, що склалася, була покладена на політиків, які приписують успіхи своїм державам, а відповідальність за провали перекладають на бюрократію Європейського Союзу [79, с. 211–212].

Реакцією на ці зміни в суспільних настроях став пошук політичними елітами можливого вирішення цієї проблеми та спроби політичних партій на базі широкого обговорення сформуванню власну політику з цього питання для отримання підтримки в суспільстві та конкурентних політичних переваг. Зростання числа євроскептиків у Брюсселі пояснюють також численними звинуваченнями національних урядів у бік європейської бюрократії, що не вирішує складні політичні проблеми, хоча самі уряди переносять на наднаціональний рівень багато проблем, які не можуть вирішити на національному [3, с. 32].

Водночас існування механізмів наднаціонального рівня прийняття рішень усе частіше стає необхідним для вирішення складних питань, які в принципі не можуть бути вирішені на рівні держав-членів (наприклад, скоординовані дії в умовах глобалізації). Цей механізм дає можливість приймати непопулярні, але необхідні рішення, що було б важко зробити на національному рівні. За всього розуміння того, що така практика є потрібною в умовах глобалізації для кращої координації економік європейських країн, її продовження сьогодні поставлено під сумнів.

Процес розширення Євросоюзу багато в чому виявив його нездатність реагувати на виклики, що виникають як ефективний інституційний механізм, оскільки він створювався для набагато меншого за своїм масштабом об'єднання. Не до кінця відрегульована гуманітарна політика сьогодні потребує систематизації для того, щоб зняти помітну напруженість. Саме в цьому контексті треба розглядати спробу частини політичної еліти Європейського Союзу упорядкувати і систематизувати європейський проект або вивести його на новий рівень за активної участі громадянського суспільства.

Для її реалізації треба мати сильного соціального і політичного партнера у проведенні економічної політики, а для цього необхідно провести інституціональне оновлення, яке можливе в процесі «конституціоналізації», що зі свого боку визначить нову систему правил і відносин. Можна вважати, що за такої кількості учасників, залучених до процесу обговорення протягом тривалого періоду, було сформовано найрізноманітніші погляди на те,

якою має бути ідеальна конституційна структура Європейського Союзу. Звернемо увагу на те, що в проєктах майбутнього розвитку Європи організоване громадянське суспільство з самого початку розглядається як найважливіший інструмент [14]. Це не тільки питання легітимності, але і роль організованого громадянського суспільства у вирішенні проблем, що виникають на різних часових відрізках будівництва Європи.

Останнім часом на тлі численних закликів до посилення ролі громадянського суспільства на перший план виходять питання його легітимності та фактичного внеску до процесів прийняття рішень. Уже зараз очевидно, наскільки розширилася його роль. Сучасні визначення громадянського суспільства містять у собі все більше число груп громадських інтересів, церков, рекламних груп і громадських рухів.

Аналіз документів показує, що участь неурядових організацій та їхній внесок у розробку критеріїв вкладу організованого громадянського суспільства в удосконалення процесу розробки гуманітарної політики високо оцінюється у низці випадків [67, с. 80]. Водночас підкреслюється роль організованого громадянського суспільства у зборі інформації, здатності моніторингу та зворотного зв'язку за реалізації політики на різних рівнях управління.

Серед позитивних можливостей громадянського суспільства в документах Європейського Союзу найчастіше виділяється внесок громадянського суспільства в процес демократизації, тобто механізм удосконалення вироблення політики Європейського Союзу.

У цьому приховується протиріччя в розумінні легітимності, адже за такого підходу відбувається спроба замінити легітимність, засновану на рішеннях обраних органів, тією, що заснована на виробленні ефективної політики за активної участі громадянського суспільства. Інституційні суб'єкти заявляють про свою готовність збільшити залученість громадянського суспільства і його підтримку для підвищення якості своєї діяльності, але висловлюють стурбованість діяльністю неурядових організацій, оцінюючи її за допомогою офіційно визнаних критеріїв участі, відкритості, підзвітності, ефективності та узгодженості.

Це порушує важливе питання визнання та інституціоналізації громадянського суспільства [28, с. 71].

Поки одні неурядові організації готові обговорювати питання доступу та отримання коштів для співпраці з інституційними суб'єктами, інші роблять це неохоче. Двоякість позиції Європейського Союзу щодо неурядових організацій зрозуміла: з одного боку неурядові організації розглядаються як компетентні союзники, а з іншого – як критичні голоси, які сприяють демократизації системи. Зробити вибір між двома проблематичними і суперечливими моделями вельми складно.

Цей факт багато в чому пов'язаний із різними підходами до механізмів участі громадянського суспільства в системі європейського управління, що зачіпає вибір між кооптацією та опозиційністю, а також між плюралістичним підходом і неокорпоративістським, в результаті якого політичний контроль над громадянським суспільством стає більш досяжним. Для створення ефективних механізмів участі громадянського суспільства в європейських інтеграційних процесах різних структур Європейського Союзу дуже важливо подолати подвійність бачення ролі громадянського суспільства, чітко сформулювати критерії оцінки організованого громадянського суспільства, а тільки після цього визначити нові форми внесення цих організацій у процес прийняття рішень, який знаменує фундаментальні зміни у філософії Європейського Союзу.

Активізація діяльності громадянського суспільства в країнах Європейського Союзу, налагодження активного діалогу з інститутами та установами ЄС виявили цілу низку правових і правозастосовних складнощів для нього. До того ж під час розгляду питань участі організованого громадянського суспільства в інтеграційних процесах європейського будівництва стає зрозумілою наявність досить глибоких і серйозних протиріч, велика кількість яких є наслідком об'єктивного процесу розвитку громадянського суспільства та посилення його впливу на рішення, що приймаються не тільки на національному, а й на рівні Європейського Союзу [21, с. 62–63].

Існує суперечність між репрезентативністю організацій громадянського суспільства та пропонованими інноваційними ідеями щодо процесу вироблення політики, а також між представницькою роллю організованого громадянського суспільства і його дорадчою функцією. У аналізі тенденцій розвитку громадянського суспільства в умовах європейської інтеграції зауважується протиріччя між внутрішньою демократією та швидкістю прийняття рішень. Також відсутня ясність у співвідношенні між інституційною та соціальною відповідальністю, зауважується неузгодженість між підсумковими рішеннями і організацією процесу консультацій на всіх рівнях управління включно з розрізненим і неструктурованим громадянським суспільством на місцевому рівні. Існують також різні погляди на те, якою має бути підтримка інституціоналізації громадянського суспільства. Дехто побоюється, що підтримуване і фінансоване державою громадянське суспільство може стати пристосувальницьким і не буде здатне грати інноваційну роль.

Водночас є очевидним, що незалежно, але слабке громадянське суспільство може просто підкоритися корисливим інтересам бізнесу. У Європейському Союзі ведеться постійна дискусія про роль організованого громадянського суспільства в ЄС, зокрема інституціоналізованої частини громадського руху. Низка громадських інститутів критикує неоліберальні підходи загальноєвропейських інститутів. Вони виступають за більш активну роль держави в тих сферах, де існує дискримінація інтересів периферійних частин суспільства та етнічних меншин, за посилення регулюючих заходів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, вирішення проблем, які є наслідком виключно ринкового підходу в питаннях природокористування [94].

Багато асоціацій організованого громадянського суспільства підкреслюють роль сильної держави як гаранта їх внесення в дорадчий процес та забезпечення їх ролі як представників слабких соціальних груп та постачальників необхідних інформаційних ресурсів. Водночас існують організації, які не згодні з будь-якою формою втручання держави для усунення

дисбалансу між приватними і суспільними об'єднаннями. Іноді інституційні суб'єкти, що не грають соціально-політичної ролі, можуть виступати проти будь-якої думки, що стосується внесення недержавних суб'єктів у процеси прийняття рішень.

Баланс у відносинах із організаціями громадянського суспільства в Європейському Союзі та визначенні функцій громадянського суспільства пропонується підтримувати набором правил і практик, які є частиною сформульованого проекту «конституціоналізації», в якому організоване громадянське суспільство має зміцнити європейський проект за декількома напрямками [55, с. 45–46]. Цей проект надає громадянському суспільству різні функції залежно від того, пропонує їх організоване громадянське суспільство або установи Європейського Союзу.

Однак якщо подивитися на громадянське суспільство як на структурований сегмент, можна стверджувати, що поки різні типи організацій можуть виступати тільки за один із названих підходів, загалом у сегменті підтримується достатній баланс, щоб бути корисним у всіх інших. Так, установи Європейського Союзу захищають внутрішні відмінності в громадянському суспільстві, а не висувають йому універсальні вимоги.

Незважаючи на конкуренцію, різні типи організацій являють собою інтегровану систему асоціацій. У деяких випадках вони врівноважують один одного, пропонуючи правлячим структурам різні демократичні рішення. Вони можуть ефективно гарантувати внутрішню демократію, оскільки немає жодних перешкод для досягнення внутрішнього консенсусу без придушення інакомислення, що може відбуватися в однорідних орієнтованих групах [68, с. 46]. Але їхня здатність представляти суспільство може бути обмежена, що можна врівноважити внесенням громадських груп, а завдання осіб, які приймають рішення, полягає в тому, щоб забезпечити хороше поєднання представлених організацій. Будь-яке таке поєднання має містити в собі принаймні баланс корпоративних інтересів і груп громадського впливу, а також церков, профспілок, правозахисних організацій і громадських рухів, для чого інститути Європейського Союзу мають продовжувати дотримуватися підходу залучення суб'єктів

організованого громадянського суспільства в процес публічного управління.

Інша проблема для Європейського Союзу полягає в тому, щоб визначити репрезентативність тих чи інших груп для обліку їх думки під час вироблення певної політики. Наприклад, із погляду економічної та соціальної сфер основною передумовою та основою легітимізації для участі є адекватна репрезентативність тих, хто говорить від імені організованого громадянського суспільства в ході консультацій із його організаціями. Європейські інститути мають перевірити, наскільки представницькими є ці органи. Проте в підходах офіційних установ Європейського Союзу відсутнє тлумачення цього питання.

Якщо домінуюча думка зводиться до питання репрезентативності, то поряд із нею існує розуміння того, що хороші поради в сфері вироблення політики не обов'язково пов'язані з нею. Наочність не має бути єдиною визначальною умовою приналежності до одного з консультативних комітетів, хоча і є важливим критерієм. Інші фактори (історія діяльності організації, її здатність зробити істотний внесок в обговорення політики) також однаково важливі, тобто хороші ідеї, що стосуються політики, не обов'язково пов'язані з репрезентативністю організації.

Водночас повторюваний акцент на репрезентативність як вирішальний критерій внесення організацій громадянського суспільства в процес співпраці дає зрозуміти, що консультації з представницькими організаціями, а саме профспілками та організаціями роботодавців, мають розглядатися як більш важливі, ніж консультації з непередставницькими організаціями. Такі консультації можливі в контексті соціального діалогу, коли не можна легко перевірити репрезентативність учасників. Проте цей критерій може бути використаний для виправдання переваг парасолькових організацій.

Вибір у соціальному діалозі на користь таких об'єднань і асоціацій, що діють на рівні Європейського Союзу, вказує на перевагу в користь централізованої неокорпоративістської моделі відносин держави і громадянського суспільства. Це саме та перевага, що вступає в протиріччя із заявленими цілями [54, с. 133].

Виходить, що пропозиції по розосередженню влади по вертикалі і горизонталі, які зустрічаються в документах Європейського Союзу, насправді можуть бути лише відображенням намірів. У будь-якому разі спільнота громадських організацій не погодиться з критеріями доказів репрезентативності та з твердженням, що слід проводити консультації тільки з представницькими організаціями.

Треба враховувати збільшення плинності організаційних форм асоціацій, які висловлюють власні цінності і думки. Нові організації часто швидко виникають за активної підтримки населення і так само швидко змінюються або зникають. Тому наполягати на підрахунку членства в організації означає свідомо позбутися важливої частини громадянського суспільства. Варто також пам'ятати, що організоване громадянське суспільство зазнає труднощів у реалізації хороших ідей за відсутності відповідних ресурсів. Рівень залучення до співпраці з органами публічної влади має свою зворотну сторону, тому що високий рівень підтримки може обернутися надлишком «лояльності». Іде теоретична дискусія між тими, хто рекомендує спонсорувати представницькі організації і тими, хто вважає, що держава має обмежитися забезпеченням автономії організованого громадянського суспільства [16; 18].

Навіть серед громадських утворень існує двояке ставлення до участі в розробці політики. Або виконувати роль опонента, вдаючись до протесту, або дотримуватися тактики співпраці громадського руху. Нинішній акцент на участі в державних установах розглядається деякими суб'єктами організованого громадянського суспільства як маскування триваючої централізації та узаконення корисливих інтересів. У цьому разі йдеться про відповідальність перед європейським суспільством, що набагато ширше, ніж підзвітність перед обраними представниками й інститутами.

Отже, розширення демократії представлене через зв'язок Європейського Союзу з громадянським суспільством, який здійснюється з найнижчими рівнями управління в прямому контакті з громадянами. Водночас вважається, що підзвітність

є частиною механізму представницької демократії. Зокрема підкреслюється, що процес прийняття рішень у ЄС визначений законодавцем, тобто обраними представниками європейських народів. А втім, консультації, якщо вони здійснюються належно, можуть надати цінний досвід, створюючи технічну основу прийняття рішення.

Зокрема консультації допомагають примирити думки і побовання різних суб'єктів на всіх етапах політичного циклу, забезпечуючи широку підтримку і соціальне прийняття рішень [74]. Двосторонність позиції щодо громадських об'єднань часто проявляється в тому, що коли йдеться про відповідальність громадських об'єднань, то підкреслюється необхідність поважати різноманітність і різноманітність їх спільноти і водночас враховувати самостійність і незалежність громадських об'єднань. Водночас вважається можливим об'єднання цих двох підходів.

Багато загальноєвропейських громадських об'єднань не задоволені рівнем своїх відносин із Європейським Союзом [74]. Вони розглядають політичний процес як занадто непередбачуваний і фрагментарний, щоб дати можливість громадським об'єднанням виконувати свою роль коректно. Однак якщо існує загальна згода в організованому громадянському суспільстві з питання збільшення частоти і важливості консультації з суб'єктами організованого громадянського суспільства, то на практиці цей процес хоча б мінімально врегульовано.

Думки з цього питання змінюються від підтримки правової основи для діалогу з асоціаціями, початку роботи системи акредитації, до відкриття процесу консультацій із невеликими громадськими об'єднаннями, які будуть краще представляти нові настрої та ідеї в суспільстві. Механізм вибору організацій для внесення в процес консультацій викликає великі сумніви в товаристві громадських об'єднань. Одна з думок полягає в тому, що є необхідність перейти до певної системи акредитації, подібної до тієї, що існує в міжнародних організаціях, у результаті чого внесення в консультаційний процес обумовлюється визнанням організацій іншими громадськими об'єднаннями та доказом рівня їх представництва.

Однак цей підхід був відхилений деякими громадськими об'єднаннями, які бачать у ньому потенційно узаконену систему, яка призведе до маргіналізації дрібних громадських об'єднань на користь великих і відомих організацій. Він може суперечити меті внесення в консультаційний процес громадських об'єднань як джерела альтернативних політичних рішень, менш використовуваних експертиз і непопулярних, але інноваційних та корисних підходів. Для невеликих громадських об'єднань важливо, щоб принцип внесення давав можливість почути всі відповідні голоси в певній галузі політики без посилань на їхню репрезентативність.

Однак цю думку складно прийняти, адже вона тотожна звинуваченням у відсутності репрезентативності. Тож замість того, щоб побудувати чітку систему критеріїв, процес консультацій залишається досить неорганізованим і навіть випадковим. Водночас треба визнати тенденцію до впорядкування в ЄС системи консультацій із суб'єктами громадянського суспільства, заміну широких консультацій на змішану систему, в якій організовані і неорганізовані суб'єкти взаємодіють із політиками на різних форумах та на основі широкого спектра технологій.

Здійснення політичної влади надалі може утворити нові характеристики децентралізованого управління, спільно здійснюваного соціальними і політичними інститутами у співпраці з мережевими центрами, котрі перетинають територіальні рівні та містять у собі різноманітні типи організацій. Ці розгалужені структури неодноразово згадуються у ключових документах Європейського Союзу в контексті позитивного використання поняття «управління», а також внесення представників громадянського суспільства.

Проте ідея більш широкого внесення організованого громадянського суспільства і його роль в управлінні ЄС не втрачають своєї привабливості. Участь суб'єктів організованого громадянського суспільства в управлінні дає можливість елітам Європейського Союзу заявити, що оскільки демократія, повністю заснована на представницьких механізмах влади, недосяжна, її можна замінити внесенням у політичний процес широкого

кола незалежних і суперечливих голосів. Деякі дослідники вважають, що через деякий час це створить еквівалент європейського *demos* і стане інструментом у перетворенні «уряду представників» в «уряд експертів» [1, с. 48].

Отже, стає очевидним, що для забезпечення успіху подальшого процесу європейської інтеграції необхідна підтримка більшості громадян Європейського Союзу і організацій громадянського суспільства, яка може бути реалізована через нові механізми, що володіють високим ступенем легітимності. Дискусії про формат таких механізмів тривають у країнах ЄС за повного розуміння необхідності створення і легітимізації їх у найкоротший час. Пошук свідчить також про тенденції формування «зверху» механізмів взаємодії Європейського Союзу і громадянського суспільства.

Аналіз міжнародного досвіду демонструє спільність ознак поняття громадянського суспільства і практично не відрізняється від визначень провідних міжнародних організацій. Світовий банк використовує термін «організації громадянського суспільства» для позначення широкого спектра неурядових і некомерційних організацій, що беруть участь у суспільному житті, виражають інтереси і цінності своїх членів чи інших осіб та керуються етичними, культурними, політичними, науковими, релігійними або філантропічними міркуваннями [4, с. 48].

Організація економічного співробітництва і розвитку каже, що організації громадянського суспільства – це безліч асоціацій, навколо яких суспільство добровільно самоорганізується і які представляють широке коло інтересів і зв'язків. Вони можуть містити в собі громадські організації, організації некорінних народів і неурядові організації [72, с. 116]. Демократичні процеси в світовій практиці набувають характеру стійких моделей державного будівництва, ключова роль у якому належить громадянському суспільству.

Головним критерієм функціонування громадянського суспільства в світовій практиці є укладення громадського договору, що закріплює партнерство між державними структурами та інститутами громадянського суспільства для підвищення

якості життя в суспільстві і державі, спонукання громадськості до активної підтримки державних структур у їх зусиллях у галузі політики, економіки, права, культури.

Це партнерство має характеризуватися взаєморозумінням, довірою та рівними умовами для обох партнерів. Для його досягнення державним органам треба узгоджувати дії з громадянським суспільством для покращення якості надаваних населенню послуг. Потреба в системному розумінні та формуванні взаємовідносин між урядом і організаціями «третього сектору» була усвідомлена в багатьох країнах світу, а також великих міжнародних організаціях, таких як ООН і Євросоюз. Гуманітарні ризики стають усе більш значущим об'єктом міжнародної уваги через об'єктивні структурні чинники глобалізації.

Так, до 2030 року дві третини бідного населення світу будуть жити в «тендітних» і порушених конфліктами державах, де показники і перспективи скорочення бідності є найбільш проблемними [59]. Продовжиться процес концентрації населення в найбільш уразливих районах. Уже зараз мігранти, що їдуть у пошуках роботи до міст, заселяють найдешевші і необлаштовані міські райони і передмістя. Тому швидка і незапланована урбанізація в перспективі може призвести до посилення хронічної уразливості, а кризи можуть набути ще більш затяжного характеру. Нині тривалі кризи здебільшого є наслідком збройних конфліктів.

Отже, існує не тільки розрив у рівнях розвитку «людського потенціалу» в найбільш і найменш розвинених державах, але і «девальвоване» життя – особливий стан, який не варто отожднювати з екстремальною бідністю, хоча він і може породжуватися нею. Йдеться про ситуації, в яких девальвується статус людського життя як найвищої цінності та які захоплюють людські долі в результаті якого-небудь провалу і нездатності політичної спільноти надати своїм членам захист, а також можливості для самореалізації.

Водночас важливим залишається питання про те, створюються подібні простори навмисно непідконтрольною суспільству владою або виникають самі по собі, стихійно, в результаті

слабкості владних інститутів на різних рівнях політичної організації та їх нездатності забезпечити повсюдну безпеку і порядок. У зв'язку із цим можна говорити про те, що соціально-економічні фактори відіграють важливу роль у динаміці розвитку «виключених просторів», де людські життя піддаються дегуманізації, тобто втрачають цінність, захист і гідність, які гарантовані кожному індивіду відповідно до міжнародних прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Як теоретичний аналіз, так і емпіричні дані щодо такого гуманітарного виклику, як знецінення життя, доводять, що воно виникає в політичних умовах, де з яких-небудь причин відсутнє верховенство права. Не менш значущі соціально-економічні фактори можуть бути осмислені у зв'язку з політико-правовими. Відсутність верховенства права і слабкість державних інститутів можуть посилювати тяжкість соціально-економічного становища. Заслуговує на увагу питання про те, як процес девальвації цінності людського життя співвідноситься з географічними і соціальними просторами, як відтворюється і поширюється на інші людські життя цей стан граничної незахищеності [62, с. 15].

Процес девальвації цінності людського життя уособлює масштабну міжнародну проблему. Циркуляція знеціненого людського життя і поступове розширення його ареалу разом із міграцією підривають самі принципи демократичного світоустрою, закладені в Статуті ООН і Загальній декларації прав людини. Поширення такого явища, як девальвоване людське життя та захоплення процесом знецінення все більшої кількості людських доль, означає збільшення елементів хаосу і насильства в глобальному співтоваристві, підвищення толерантності до них, актуалізацію силових підходів до вирішення міжнародних проблем [55, с. 38].

Це стало причиною поширення нетрадиційних загроз безпеки. Загострення проблеми девальвації цінності людського життя та її вихід за межі конфліктних зон і «слабких» держав негативно впливає на легітимність глобальних інститутів, що може використовуватися окремими державами для

виправдання застосування військової сили в міжнародних справах. В умовах глобалізації це все більше стосується і жителів розвинених держав, погрожуючи зруйнувати той стан захищеності і «позитивної нерівності», який вони цінують. Через причини, що не залежать від них, жителі розвинених країн також можуть опинитися в різних «зонах виключення». У сучасному світі вони дуже уразливі: наймані працівники завжди стикаються з загрозою втрати роботи, а туристи ризикують опинитися в неправильний час у неправильному місці.

Виклики гуманітарній безпеці не менш серйозні, ніж традиційні загрози, до того ж вони можуть породжувати і підсилувати одне одного. У сучасному світі збільшується взаємозалежність, поряд із якою виникають і розвиваються явища і процеси, з якими національні держави не можуть впоратися самостійно. Ба більше, ослаблення потенціалу низки держав щодо підтримання порядку, верховенства права і безпеки на власних територіях призвело до астрономічного зростання кількості незахищених життів у сучасному світі.

Цей мікрополітичний вимір сучасного глобального розвитку впливає на його стійкість. Актуальна наявність незахищених людських життів і масовий характер цього явища створює ґрунт для виправдання надзвичайних заходів політичного реагування на гуманітарні проблеми і виклики сучасності. У сьогоднішньому світі існує значний ризик «зрощення» гуманітарної складової у зовнішній політиці держав з політикою, заснованою на військовій силі, метою якої є не стільки реалізація загальнолюдських інтересів, скільки утвердження власного домінування на регіональному і глобальному рівнях міжнародної системи [30; 32].

Тому досить актуальною є ідея постійного глобального діалогу щодо гуманітарної проблематики, в якому брали б участь представники міжнародних організацій, держав, організацій громадянського суспільства. Його метою міг би стати пошук нових підходів до того, як перешкоджати виникненню і розширенню «надзвичайних просторів», де життя людей перестає бути важливим, як забезпечувати гуманітарну безпеку і визволяти людей зі стану повної незахищеності. Він також має передбачати більш

різнобічне осмислення політичних кроків, які здійснюються для відновлення нормальних умов життя в кризових зонах.

Це підтверджує і практика розвинутих демократичних держав, яка показує, що саме демократична політична культура є основою їхньої стабільності та динамічного функціонування громадянського суспільства. Розуміння національної безпеки як функціональної характеристики політичної системи, що передбачає методи і способи державного регулювання, а також порядок взаємовідносин громадян, суспільства і державної влади, дозволяє визначити зв'язок політичної культури з режимом. Процес переходу до демократії уособлює сукупність декількох стадій розвитку громадянського суспільства в державі.

Завдання лібералізації і демократизації, становлення громадянського суспільства, проведення політичних та управлінських реформ кожного разу вирішуються по-різному, в різній послідовності та у різні терміни. Лібералізація здатна як викликати продовження змін, так і спровокувати репресії та посилення колишнього авторитарного режиму. Вірогідність продовження змін вища, якщо трансформація відбувається згори. Під час демократизації відбувається якісна зміна політичної системи, що полягає у формуванні демократичних політичних інститутів і структур, які взаємодіють на основі трансформації громадянського суспільства.

Найбільш характерною особливістю трансформацій є одночасне становлення ліберальної демократії та підсилення гуманітарної складової національної безпеки держави [27, с. 68]. Якщо трансформація політичних інститутів і структур є постійним об'єктом змін, то політична культура, яка виступає важливим елементом усього процесу демократизації та ключовим фактором національної безпеки держави, отримує значно менше уваги. Це актуалізує необхідність ґрунтовної трансформації політичної культури, яка відбувається за декількома векторами і передбачає зміну політичної свідомості та поведінки мас, а також культури діяльності політичних інститутів у контексті національної безпеки держави.

Публічне управління здійснюється завдяки зусиллям членів громадянського суспільства. У подальшому процесі демократизації ступінь його розвитку відіграє важливу роль, а стабільність демократії багато в чому залежить від того, наскільки серйозно органи державної влади відображають потреби громадянського суспільства та чи своєчасно реагують на процеси, що відбуваються в ньому. Громадянське суспільство забезпечує такі канали самовиразу та ідентифікації, які найбільш близькі людям. В умовах демократії інститути громадянського суспільства є альтернативним каналом виразу інтересів і думок.

Під час такого виразу інтересів збільшується політичне сприйняття і потенціал громадян, формуються і готуються до участі в публічному управлінні політичні лідери, стимулюється потяг окремого індивіда до демократії. Саме в межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання і врахування інтересів різноманітних соціальних сил, що припускає зіткнення, протиріччя та конфлікти між ними. Громадянське суспільство покликане визначити норми і межі, які здатні блокувати руйнівний потенціал боротьби різних сил, спрямовувати його в конструктивне русло для забезпечення національної безпеки держави.

У цьому і полягає головне призначення громадянського суспільства – досягнення консенсусу між різними соціальними силами та інтересами в гуманітарній сфері. І тільки так можливо досягти справжньої демократичної консолідації суспільства, його розвитку в межах нових базових цінностей національної безпеки держави. Тільки так трансформований демократичний устрій зможе отримати підтримку більшості у громадянському суспільстві, а підтримка влади не виключатиме існування розбіжностей та не заперечуватиме можливість конструктивної опозиції.

Як елемент функціонування демократичних систем громадська позиція є постійно діючим фактором державної гуманітарної політики, за допомогою якого виконуються декілька впливових функцій. Розвинуті демократичні країни приділяють велику увагу отриманню достовірної інформації про

думки і настрої людей, їх реакції на відповідні політичні події. Особливого значення громадська думка набуває у процесі вироблення політичних рішень, які торкаються інтересів громадянського суспільства.

Ефективність публічного управління полягає в тому, що воно має випереджувати усталені тенденції розвитку держави та громадянського суспільства, відображені у стереотипах масової свідомості, та пропонувати нові шляхи вирішення політичних проблем. Знаючи громадську думку, можна коригувати рішення, які приймаються, в контексті національної безпеки, а також передбачати і пом'якшувати негативні наслідки. Це особливо важливо, якщо враховувати той факт, що в демократичних державах довіра до влади безпосередньо визначається її здатністю до реального діалогу з громадянським суспільством.

Тема 3.2. Суспільно-владна взаємодія в національних інтересах України з питань демографічної політики та безпеки міграційних процесів

Сфера гуманітарної політики часто стає полем для реалізації кампаній особистої самореклами деяких громадських і політичних діячів. Найбільш ефективним і швидким способом заявити про себе є висловлювання жорстких, категоричних думок на межі проявів політичного екстремізму. Створення та впровадження механізму громадського контролю політичної полеміки з найбільш гострих питань розвитку суспільства здатне знизити емоційність і категоричність висловлювань та припинити спроби провокаційної самореклами представників як політичних партій, так і громадських об'єднань, а інколи й деяких публічних діячів.

Іншим важливим напрямком забезпечення національної безпеки та одночасно із цим сферою подолання громадянського нігілізму є пропозиція комплексу механізмів, спрямованих

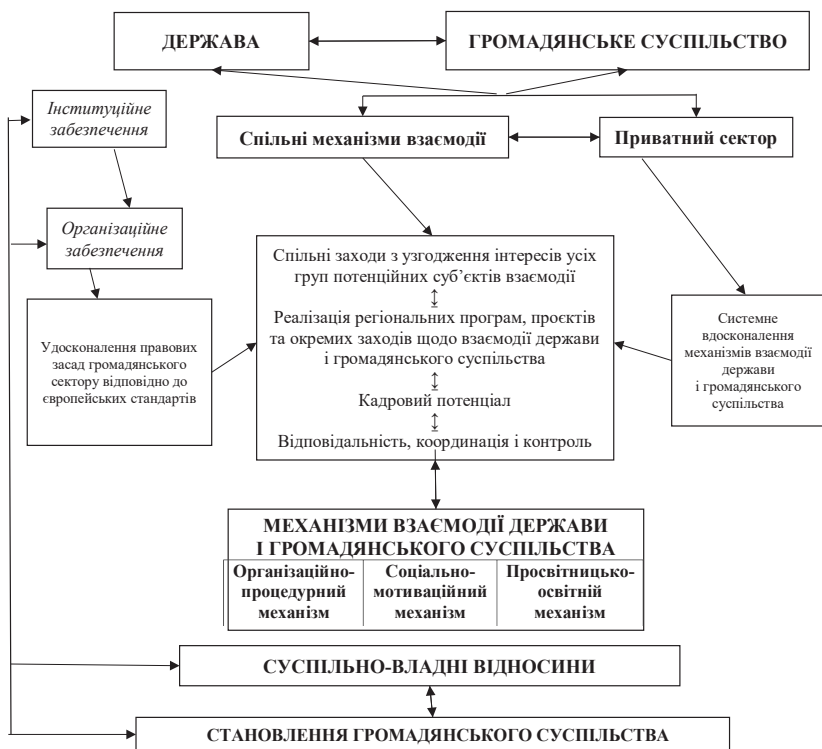
на підтримку рівноваги політичної системи, досягнення політичної стабільності без перешкоджання громадському розвитку. Сепаратизм як загроза політичній стабільності держави має широкий спектр причин появи, тому його прояви можуть бути різними. Залежно від особливостей і причини зародження сепаратизму досить суттєво мають відрізнятися механізми, спрямовані на його подолання.

Це особливо стосується заходів пропагандистського характеру, формування та реалізація відповідних програм стає все більш актуальним завданням в умовах боротьби з терористичною діяльністю, яка може завдати значної шкоди політичній стабільності країни, а також сприяти збільшенню загроз життю та здоров'ю особи і громадянина. Необхідно сконцентруватися на механізмах протидії терористичній діяльності в межах державної політики забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері.

Специфіка терористичної діяльності, а також масштабність її наслідків для держави дозволяють зрозуміти, що найбільш ефективним механізмом є політично обґрунтоване, часткове, виборче та тимчасове обмеження прав і свобод громадян для забезпечення національної безпеки [97, с. 4]. Водночас необхідно зважати на те, що будь-які обмеження прав і свобод людини є наслідком об'єктивних умов забезпечення безпеки в державі.

Важливим аспектом підтримки політичної стабільності держави є питання стійкості політичної системи. Найбільш перспективними механізмами для подолання загроз національній безпеці в цьому контексті можна вважати запрошення громадян до реальної оцінки діяльності політичних лідерів.

Серед комплексу механізмів для забезпечення національної безпеки можна виділити комплексну розробку і реалізацію суспільно-владної взаємодії, націленої на становлення громадянського суспільства (рис. 3.1). Доцільною також є розробка методологічної бази в межах освіти, яка б описувала шляхи та можливості побудови успішної життєвої та професійної стратегії [52].

Рис. 3.1. Механізми суспільно-владної взаємодії у становленні громадянського суспільства

Формування системи пропагандистських матеріалів, метою яких є створення і впровадження національної моделі успішної життєвої стратегії самостійної особистості, буде сприяти формуванню активної громадянської позиції у населення. Це також дозволить підтримати механізми публічного управління, спрямовані на створення і розвиток самозайнятості населення як основи зростання рівня життя людей.

Одним із перспективних комплексів механізмів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та подолання громадянського нігілізму, а також вирішення питань соціальної стабільності, є певне розширення функцій та залучення

громадських організацій до розвитку людського потенціалу країни.

Сучасні підходи до системи навчання вимагають удосконалення рівня кваліфікації на безперервній основі. Водночас політичний курс на розвиток країни вимагає не тільки постійного зростання професіоналізму зайнятого населення. Проблеми підготовки кадрів, здатних реалізувати «інноваційний прорив» держави, зароджуються на етапі вибору абітурієнтами професійної підготовки [35, с. 161]. Сформувалася тенденція, за якої підготовка кадрів вищого професійного рівня на основі вільного вибору майбутньої професії створює додаткове навантаження в межах державної політики зайнятості населення, а не сприяє подоланню виникаючих проблем.

Підвищення вартості освіти і поступове переосмислення його цінності серед населення вимагає залучення до процесу надання освітніх послуг третьої сторони. Додаткове використання ресурсів діяльності громадських структур в межах постійного підвищення кваліфікації працівників об'єктивно сприятиме розвитку людського потенціалу країни. До того ж розвиток громадських структур між працівниками інституту взаємодопомоги з формування життєвої та професійної стратегії сприятиме подоланню цивільного нігілізму, а також підвищенню соціальної та громадянської відповідальності особистості.

Вважається, що міграція населення є одним із найдавніших явищ історії, яке нині має невіддільну складову в усіх найважливіших процесах сучасного світу і людства загалом. Кордони держав, доктрини національної безпеки країн, культурно-ціннісні відмінності – всі ці поняття ґрунтуються на процесі міграції населення, який приносить величезну користь державі. Завдяки кваліфікованим кадрам у науковій сфері, які приїжджають з-за кордону, вітчизняні фахівці набираються досвіду та освоюють нові технології та методики, а в трудовій міграція сприяє насиченню дефіцитних галузей робочою силою [26, с. 60]. Також міграційні процеси, торкаючись туристичної сфери, поповнюють бюджет держави.

Одним із найголовніших аспектів доби глобалізації стало істотне зростання територіальної мобільності населення.

Однак якщо в одних державах відбуваються економічні кризи, військові дії, етнічні переслідування та внаслідок цього падіння рівня життя, інфляція та невизначеність в майбутньому, це може змушувати людей шукати варіанти вирішення проблем шляхом переселення в інші країни з більш стабільним становищем і високим рівнем життя [41, с. 261].

Водночас подібна ситуація може призвести до підвищення рівня безробіття через виникнення дисбалансу на ринку праці у приймаючої держави, витіснення з певних професійних і трудових ніш корінного населення. До того ж значний приплив мігрантів може спричинити утворення соціальної та культурної напруженості в суспільстві приймаючої переселенців країни. Треба враховувати те, що в сучасних реаліях міграційний процес здатний мати загрозливий характер для національної безпеки держави, що насамперед проявляється в активізації різних терористичних організацій.

Термін «міграція» позначає процес, за якого певна група індивідів переміщається з одного місця призначення в інше. Чіткого визначення досліджуваному процесу досі немає, а в науці існує кілька десятків формулювань цього поняття. Найбільш повним і точним визначенням є таке, що пояснює міграцію як будь-яке переміщення деяких груп людей через кордони тих чи інших територіальних утворень (як зовнішніх, так і внутрішніх) зі зміною місця проживання назавжди або на відносно тривалий період часу, що не залежить від чинників, які спонукали людей до такого виду переміщення [26, с. 51; 77].

Міграційний процес може впливати на національну безпеку держави залежно від своєї форми, причини або етапу здійснення. Водночас національна безпека – це своєрідний орієнтир положення суспільства, середовища, місця проживання, здатність цього суспільства витримувати вплив, що здійснюють різні руйнівні фактори, вміння адаптуватися до мінливих умов життя та охороняти, дотримуватися високого рівня життя [10; 11].

Повертаючись до питання про можливу загрозу національній безпеці держави з боку міграційних процесів, необхідно зауважити, що за розгляду переселення через етапи здійснення можна

спостерігати таку картину. Етап безпосереднього переміщення індивідів до приймаючої країни вже може загрожувати як життю самих мігрантів, так і національній безпеці держави. До того ж подібні процеси поступово створюють дисбаланс різних сфер у приймаючій державі, що очевидно веде до гуманітарних криз. Не можна заперечувати й те, що подібна ситуація є сприятливою для проникнення різних радикально налаштованих елементів.

Загроза полягає в тому, що мігранти не можуть або не хочуть усвідомлювати й приймати цінності та норми тієї держави, в яку вони прибули. Внаслідок цього напруженість між різними етнічними, релігійними та іншими групами може значно зрости, що з високою вірогідністю призведе до різних заворушень. Подібна ситуація стає причиною й підвищення рівня злочинності.

Якщо взяти до уваги форми міграційного процесу, можна відповісти, що в сучасному світі переселення набуло масового і стихійного характеру, тому незаконна міграція становить загрозу безпеці держави. Подібне явище може бути прямою загрозою національній безпеці країни, її геополітичним інтересам і авторитету на міжнародній арені. Її наслідками у сфері економіки насамперед є збільшення тіньового обороту, загострення на ринку праці [13].

Особливе місце в сучасних системах забезпечення національної безпеки держав займає демографічна безпека. Оптимальне регулювання природного руху населення, що забезпечує її, стає головною складовою державної політики будь-якої країни. Основним фактором і ключовим поняттям демографічної безпеки є безпека життя, яка визначає рівень сприйняття суспільством і окремими особистостями явищ, що відбуваються та спонукають їх до дій або бездіяльності.

Тривале скорочення чисельності населення ускладнює поняття стійкості нації, забезпечення якої є головною метою демографічної безпеки. Саме порушення механізмів зміни поколінь у результаті природних рухів населення стає основною загрозою національній безпеці. Система демографічної безпеки вивчає та реагує на небезпечні впливи демографічних процесів на перебіг світових, державних і регіональних процесів.

Водночас відбувається активна реакція на демографічний розвиток малих і великих народів, різноманітних соціальних процесів і цілеспрямованих заходів із боку держав.

У такому разі демографічну безпеку треба розуміти як стан захищеності процесів життєдіяльності та природних безперервних поновлень поколінь людей. Її зміцнення пов'язують зі збільшенням тривалості життя людини, удосконаленням демографічного відтворення, а також зі зростанням демографічних свобод. Ці цілі, перетворюючись у стратегічні завдання, відносяться до числа основних пріоритетів суспільства, які є більш значущими, ніж військова міць, економічний підйом тощо. Демографічні процеси нерідко пов'язують із глобалізацією, через що з'явилося поняття демографічної глобалізації [55, с. 22].

Демографічна глобалізація – не нове явище. Воно проявилось в попередніх історичних періодах, коли відбувалося переселення населення з різних країн і регіонів в інші держави та переміщення людського капіталу. Глобальна демографічна плинність – це природний стан, що відображає поширення різних цивілізацій і культурних груп. Така тенденція не завжди є негативною [59, с. 32]. До моменту формування націй завжди існувало відносно вільне переміщення народів, яке можна назвати демографічною глобалізацією, однак саме з утворенням держав-націй цей процес був перерваний.

Глобалізація створила головну демографічну проблему – вкрай нерівномірний демографічний розвиток людства. Демографічна криза складно співвідноситься з демографічним феноменом сучасного суспільства західного типу. Із початку ХХІ століття демографічна глобалізація набуває інших властивостей і особливостей, глобалізаційні демографічні процеси починають прискорюватися паралельно зі збільшенням швидкості руху фінансових капіталів у світі. Завдяки розвитку світового ринку праці та підвищенню вимог до якості продуктивних сил вони набули найбільшої швидкості.

За розгляду особливостей демографічного процесу в контексті глобалізації економіки можна побачити, як вони стають похідною частиною економічних процесів у їхніх фазах росту

і падіння. Коефіцієнтом кореляції в такому разі є різні соціальні чинники реакції громадськості на світове, національне та регіональне господарство, рівні глобальних військових і кліматичних загроз.

Рівень реакції суспільства та окремої особистості на події та явища, що відбуваються, визначається фактором безпеки життя, який спонукає суспільство до дії або бездіяльності. Глобалізаційні процеси сучасності визначають тенденції до розширення і поглиблення типології безпеки. Це зумовлюється утворенням нових небезпек, ризиків і викликів як для всього людства, так і для окремої держави, суспільства та окремих особистостей. Особливого значення проблематика демографічної безпеки набуває для України. Це обумовлено різномірністю її населення, а також нерівномірним розселенням народу. Іншою проблемою є етнічна та конфесійна неоднорідність українського суспільства.

Демографічна безпека є одним із видів національної безпеки разом із військовою, політичною, гуманітарною, економічною, соціальною, продовольчою та екологічною. Мета її полягає в створенні умов, які необхідні для нейтралізації реальних загроз демографії та попередження їх виникнення. Нині пов'язані з нею проблеми регулюються міграційною політикою різних країн. На жаль, вона не завжди може бути ефективною, останнім часом такі об'єднання зазнають серйозної міграційної кризи.

Міграційний процес вимагає підвищеної уваги з боку пануючих органів. Не дивлячись на позитивні сторони, а саме можливість скорочення дефіциту кадрів, додаткові надходження до бюджету країни, він не позбавлений негативних проявів, які можуть вплинути на цілісність і безпеку держави, її криміногенну складову. Тому існує необхідність постійного вдосконалення міграційної політики, а також контролю її виконання з урахуванням нових реалій і світових тенденцій. Тільки комплексний підхід, який буде передбачати адекватні заходи, спрямовані на адаптацію та інтеграцію мігрантів, контроль над прибуттям і своєчасним від'їздом людей, може сприяти забезпеченню національної безпеки держави.

На етапі утвердження демократії, коли відбувається впровадження нових інститутів та нових процедур функціонування суспільного організму в практику повсякденного життя, значення гуманітарної складової національної безпеки зростає. Утвердження політичної демократії та отримання її інститутами публічної влади необхідної стійкості можливе лише за залучення більшої частини суспільства до цінностей демократії, тобто усвідомлення її як найбільш досконалої форми державного устрою.

Основу інтересів складають матеріальні та духовні потреби, які можна визначити як необхідність того чи іншого суб'єкта соціальної структури використовувати ті чи інші державні інститути, духовні та матеріальні блага для підтримки, збереження життєдіяльності. Це сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку громадян, суспільства і держави [20, с. 52].

Необхідність задоволення матеріальних і духовних потреб людини обумовлює взаємодію її з навколишнім середовищем, формує орієнтацію діяльній активності, чим визначає напрямки і темпи розвитку, створює можливості для самоідентифікації і подальшого формування особистості. Тому усвідомлення своїх потреб та орієнтація на їх задоволення є стимулом для еволюції людини, соціуму і його структурних елементів. Усвідомлення кожним суб'єктом суспільства своєї залежності від соціального середовища в процесі своєї життєдіяльності є основою для створення механізму задоволення потреб, визначення місця кожного суб'єкта в цій системі і формування інтересу для участі в громадській, мистецькій, господарській діяльності.

Залежно від внутрішніх властивостей, потреб людини, її ставлення до потреб інших індивідів або соціальних груп у соціально-економічній формації інтереси можуть частково чи повністю збігатися або ж бути протилежними. Останнє є актуальним в умовах обмежених ресурсів, коли привласнення корисного ефекту суб'єктом об'єктивно призводить до його відчуження. Залежно від інтересів і діяльній поляризації індивідуумів відбувається їх взаємодія та об'єднання для досягнення спільної

мети з подальшою структуризацією суспільства взагалі і діяльності в конкретній сфері зокрема.

Однак мова йде не про мету в сенсі суб'єктивного її подання, яка існує у кожного індивіда окремо та може бути багато в чому різною, а про об'єктивні тенденції зусиль, що є реальним елементом спільності, який утворює основу для співпраці. Об'єднуючи, інтегруючи інтереси особистостей, кожна суб'єктна група набуває свій, властивий тільки їй реєстр потреб та інтересів. Відповідно до усталених поглядів найважливішим якісним критерієм національної безпеки є національні інтереси, які виступають у суспільстві як інтегративні за своїм характером і відображають вищі інтереси всієї суспільно-економічної формації.

Інтереси людини, соціальних груп і прошарків, політичних і економічних еліт, держави, суспільства можуть мати переважно односпрямований, різноспрямований і протилежний характер. У державі така ситуація фактично склалася за здійснення перших кроків до створення умов для стабільного розвитку, коли були вжиті невідкладні заходи для виходу з кризи. Система національних інтересів має універсальний, загальний аспект, властивий усім країнам, та унікальний, специфічний, притаманний конкретній державі.

Розвиток системи національних інтересів відбувається в результаті розвитку в часі інтересів, які утворюють її підсистеми, їх взаємозв'язків, зовнішнього впливу, він має циклічний характер. Це діяльність, спрямована на створення оптимальних умов для збільшення складності, ступеня організованості системи національних інтересів, їх актуалізації, тобто переходу з потенційного, латентного стану в активний, утворення системи їх рівноважного, еквівалентного поєднання, що дозволяє говорити про досягнення стану безпеки суспільства та характеризується істотним поширенням за територію держави і подальшою глобалізацією.

Постійне, комплексне в межах єдиної системи узгодження, взаємодія, баланс інтересів особистості, соціальних груп і прошарків, еліт, суспільства, держави і їхня своєчасна актуалізація забезпечують цілісність, незалежність, розвиток соціуму. Процес появи, формування, реалізації національних інтересів

розтягнутий у часі та має істотну історичну компоненту. Він залежить від системи державного і суспільного устрою, їхньої структури, взаємозв'язків між елементами, зовнішніх обмежень, що обумовлені конкретною історичною епохою. Структуризація системи національних цілей і пріоритетів щодо тимчасового фактору є найважливішою.

Необхідно створити ієрархію інтересів, постійно коригувати цю систему з урахуванням як змін умов розвитку, так і виникаючих нових загроз. Проблема життєво важливих інтересів вимагає вирішення питання про співвідношення інтересів різних сфер життєдіяльності, тобто їхньої пріоритетності по відношенню один до одного. Не менш важливий і такий аспект проблеми, як наявність істотних відмінностей і навіть суперечностей між інтересами особистості, суспільства і держави.

Законодавче закріплення пріоритетності інтересів особистості щодо інтересів суспільства і держави відображає демократичну спрямованість розвитку України, але часто вступає в протиріччя з потребами проведення перетворень у різних сферах життєдіяльності. Головним стає питання про стратегічний напрям розвитку держави, концептуальні підходи до моделі перетворення суспільства. Звідси випливає ще один аспект проблеми: законодавче визначення і закріплення життєво важливих інтересів. Організація, втілення і контроль за реалізацією життєво важливих інтересів можливі або за їхнього збігу, коли і особистість, і суспільство, і держава діють в одному напрямку, або якщо держава забезпечує єдину скерованість інтересів.

І в цьому разі одним із найважливіших важелів впливу на ситуацію є законодавче визначення життєво важливих інтересів і їх співвідпорядкованості, що підкріплюється економічними, адміністративними важелями [17; 60]. Вироблення концепції та стратегії національної безпеки завжди спирається на найважливіші довготривалі національно-державні інтереси, визначення яких відноситься до компетенції вищого керівництва країни. Саме на базі національних інтересів мають формуватися інтереси держави, які визначають мотиви поведінки суб'єктів і поділяються внутрішні і зовнішні.

До довгострокових інтересів можна віднести такі [22, с. 36–37; 24, с. 50–51]:

- забезпечення сталого розвитку з урахуванням нового геополітичного положення України в сучасному світі;
- точне визначення і постійна корекція пріоритетів довгострокової зовнішньої політики України та забезпечення довгострокової стійкої системи її економічних, політичних і науково-технічних зв'язків із окремими державами або групами країн;
- розширення і поглиблення співпраці з промислово розвинутими країнами;
- захист внутрішнього ринку і вітчизняного виробництва від недобросовісної конкуренції з боку іноземних держав засобами розумного протекціонізму та імпортозаміщення;
- стабільне забезпечення економіки України сировинними, енергетичними, інвестиційними, науково-інтелектуальними та технологічними ресурсами з усіх можливих зовнішніх джерел.

Інакше кажучи, інформування системи життєво важливих інтересів є актуальною проблемою системи національної безпеки. Насамперед її актуальність визначається тим, що без чіткого уявлення про життєво важливі інтереси особистості неможливе формування блоку цих важливих інтересів суспільства і держави. Невраховані інтереси особистості будуть вступати в протиріччя з державними і національними, що може призвести до виникнення внутрішніх загроз національній безпеці.

Завданням національної безпеки будь-якої держави є захист життєвих інтересів як самої держави, так і її населення. Національна безпека – це стан захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє забезпечити конституційні права, свободи, високі якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальну цілісність і сталий розвиток України, оборону і безпеку держави [25, с. 52]. Стан захищеності особистості – це відсутність як зовнішніх, так і внутрішніх загроз, почуття наявного і достатнього захисту від небезпеки, що забезпечується державою та її органами.

Велике значення для забезпечення стабільного розвитку держави має невіддільний зв'язок системи забезпечення національної безпеки з системою національних цінностей та інтересів. Однією з найсерйозніших загроз безпеці держави є соціальна напруженість, викликана порушенням принципу рівності прав і свобод людини, які в усі часи вважалися ідеалом справедливості державного і суспільного устрою. Однак забезпечення рівності завжди залежало від безлічі різних обставин, як залежних від людського фактору, так і існуючих об'єктивно.

Для забезпечення національної безпеки і зняття соціальної напруги держава має вибудувати таку інституційну систему, яка буде носити, як це не парадоксально, нерівний, але справедливий характер. Це дозволить сформувати позитивну дискримінацію щодо так званих «соціально незахищених верств населення». І хоча останнім часом соціальна політика стала набувати більш осмислений, адресний, довгостроковий характер, подолати наслідки ринкових реформ і різкого розшарування населення не вдається. Це провокує соціальне невдоволення, люмпенізацію частини населення, готового насильницьким способом покращувати соціальну справедливість і рівність.

Зв'язок забезпечення безпеки і впевненості в завтрашньому дні переважної більшості населення зі становленням рівноправ'я очевидний. Невдоволення людей, посилення соціальної напруженості може призвести навіть до державного перевороту. Знаходження за межею бідності означає, що людина отримує доходи нижче прожиткового мінімуму, який створила держава [43; 58]. Потрібно зазначити, що проблема бідності та її рішення хвилює керівництво країни, яке вживає різних заходів для її ліквідації, а стратегічною метою забезпечення національної безпеки в сфері підвищення якості життя українських громадян є зниження рівня майнової нерівності населення.

Відповідальні за національну безпеку сили у взаємодії з інститутами громадянського суспільства сприяють зростанню добробуту, скороченню бідності і відмінностей в рівні доходів населення для забезпечення постійного доступу всіх категорій громадян до необхідної для здорового способу життя кількості

харчових продуктів, вдосконалюють систему захисту від безробіття, створюють умови для залучення в трудову діяльність людей із обмеженими фізичними можливостями, проводять раціональну регіональну міграційну політику, розвивають пенсійну систему, впроваджують норми соціальної підтримки окремих категорій громадян.

Загрозами для рівності прав і свобод людини є егоцентризм, превалювання власних інтересів, групова самоізоляція та байдужість до ближніх [19, с. 177]. Зусилля держави, спрямовані на подолання нерівності, мають бути підкріплені ініціативними діями громадських організацій, окремих небайдужих громадян, самих людей, що потрапили у важку життєву ситуацію. Залишається сподіватися, що заходи, які вживаються державою і громадянським суспільством, наблизять суспільство до вирішення проблеми порушення принципу рівності, що мінімізує одну із загроз національній безпеці України.

Для тривалої стабільності та легітимності створеного демократичного режиму великого значення набуває період консолідації, тобто адаптації громадянського суспільства до нової моделі політичної культури. Характерною ознакою переходу стадії демократизації в стадію консолідації є широка участь індивідів у функціонуванні громадянського суспільства. Таке суспільство вважає демократію єдиним можливим шляхом подальшого розвитку і відкидає будь-які можливості утворення інших режимів.

Співвідношення елементів авторитарної та демократичної організації громадянського суспільства є одним із найбільш дискусійних питань. Громадянське суспільство здатне забезпечити прискорену реалізацію організаційних та управлінських заходів демократичних урядів, захищати які мають інституції та органи, відповідальні за національну безпеку. Практично всюди, де закладено початок процесу демократизації, відбувається організація і мобілізація груп за інтересами, що характеризується становленням громадянського суспільства.

Громадянське суспільство передбачає збалансовані взаємоконтроль та взаємообмеження дій державних і недержавних органів і рухів. Це означає, що державні органи та їхня діяльність

завжди мають бути в полі зору недержавних органів, які так само діють із урахуванням потреб держави в контексті національної безпеки. Ось чому розгляд процесів, які відбуваються в громадянському суспільстві у період становлення демократії, є важливим для розуміння гуманітарної складової національної безпеки.

Тема 3.3. Удосконалення державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства та національної ідентифікації України

Державна незалежність та принцип національного суверенітету в Україні ще не мають достатнього впливу на суспільно-політичний консенсус, про що свідчать дані соціологічних опитувань. Основні уявлення про національну ідентичність та її роль у становленні громадянського суспільства, а також суспільні практики, пов'язані з функціонуванням цієї ідентичності, для більшості громадян спираються на радянський досвід [56, с. 158]. Політика ідентичності у цьому контексті сприймається як ідеологічне насильство, феномен пропагандистського впливу, що сприяє відтворенню конфліктогенних стереотипів масової свідомості та перешкоджає конструктивному розв'язанню гуманітарних суперечностей.

Протягом усіх років незалежності основні типи ідентичності, а саме національна, реакційна, пострадянська, ліберально-космополітична та проімперська, представлені в українському суспільстві фактично у сталих пропорціях. Отже, разом із застарілими формами ідентичності зберігається множинність ідентифікацій та їхня потенційна конфліктність. Пафос національно-визвольної боротьби, романтичне тлумачення культурної індивідуальності, спроби культурно-освітньої уніфікації не дали очікуваного ефекту, а лише призвели до відторгнення української ідентичності та її дискредитації [53, с. 117]. В умовах несформованості чи недостатньої привабливості домінуючого типу національної ідентифікації

відтворюються й актуалізуються конкуруючі версії державної гуманітарної політики.

Підрив основ гуманітарної політики, суспільна дестабілізація, послаблення позицій на міжнародній арені є метою численних інформаційних атак, пропагандистських кампаній, що для багатьох сучасних країн є продовженням їхньої власної гуманітарної політики, але в зовнішньому, експансіоністському напрямку. Аналіз нинішнього стану державної гуманітарної політики, а також урахування чинників внутрішнього і зовнішнього впливу та світового досвіду її формування, відтворення і корекції приводять нас до визначення низки актуальних завдань в Україні.

Необхідно визначитися з базовою моделлю державної гуманітарної політики, що передбачає опір на один із двох принципів націотворення – етнічний або політичний. Складність цього вибору полягає у тому, що концепція «політичної нації», яка сьогодні й на експертному, і на побутовому рівнях має значно більше число прихильників та підтримується як всередині країни, так і її ключовими зовнішньополітичними партнерами, у своєму чистому вигляді недостатньо враховує особливості генезису української державності та її традиційну історико-культурну легітимацію [33, с. 52].

Узявши до уваги основні підходи політичної моделі нації, до яких належать принципова рівність прав громадян усіх національностей, гарантії задоволення культурних та релігійних потреб представників та етнічних груп, треба віднести до її конструкції такі ціннісні та нормативні елементи, які відображатимуть особливий статус національних традицій в Україні. Згідно з принципом самовизначення націй українська держава передусім є продуктом самовизначення українського народу, а тому її легітимність неминуче пов'язана з поняттями етнічної, культурної та історичної самобутності. Саме поняття національного суверенітету передбачає певну логіку становлення громадянського суспільства.

Досягнення громадянського консенсусу в питанні про базову модель державної гуманітарної політики неможливе без узгодженого чи принаймні компромісного підходу до змістовного

наповнення національної ідентичності, що сьогодні є предметом гострих суперечок і конфліктів. Глобалізаційний тиск призводить до захисної реакції культурно-цивілізаційної локалізації. У сучасних міжнародних відносинах це ставить сферу ідентичності в центр інформаційно-психологічного протиборства. Конкуренція в умовах нерозвинутих форм гуманітарної політики та громадянської нестабільності призвела до активного використання кризових явищ у сфері ідентичності для мобілізації електорату.

Наслідком застосування відповідних технологій стало ідеологічне та культурне розмежування політичних сил та соціально активних груп, що має виразний регіональний характер. Глобалізація культурних та політичних процесів призводить до суттєвих змін у формах гуманітарної політики, їх змістовному наповненні та ієрархічному співвідношенні. Принцип національного суверенітету в нових умовах зазнає суттєвого обмеження, а пов'язана з ним ідентичність «розчиняється» в просторі між глобальними та локальними формами спільностей, які перестають контролюватися громадянським суспільством.

Йдеться про питання державної мови, оцінки подій і суперечливих постатей історичного минулого, пріоритетність тих чи інших ідеологічних підходів, внесення до національної традиції імен, подій та творів, що мають культурну і політичну ідентифікацію. В Україні впродовж усієї національної історії навколо питань ідентичності та її політичних і культурних проявів точилася гостра полеміка і боротьба непримиренних позицій. Світоглядний спадок цієї боротьби продовжує розділяти українське суспільство й сьогодні, подолання конфлікту навколо змісту гуманітарної політики найчастіше пропонується шляхом уникання гострих питань.

Однак накладання інформаційного табу на конфліктні питання призводить до вилучення значного масиву національної духовної та інтелектуальної спадщини з активного обігу [20, с. 46]. В умовах, коли образ національної культури та уявлення про особливості історичної долі народу перебувають тільки в процесі свого становлення, це веде до штучного збіднення інтелектуального

життя громадянського суспільства та до формування непривабливого, одновимірного національного образу, що не має шансів бути сприйнятим більшістю громадян.

Більш виправданим шляхом до становлення громадянського суспільства треба вважати створення синтетичних концепцій національної історії та культури, які передбачали б осмислення конфліктних сюжетів на основі розуміння цілісності національного життя, його природної суперечливості та складності процесу пошуку оптимальних рішень у державній гуманітарній політиці. Необхідною умовою для утвердження більш сучасної і адекватної моделі державної гуманітарної політики є уточнення критеріїв національної приналежності.

Серед передбачуваних ефектів треба виділити зростання показників суспільної довіри та соціального капіталу, підвищення легітимності державної влади, нормалізацію стосунків із зовнішніми партнерами, а також стабілізацію позитивного іміджу і репутації країни в регіоні, Європі та світі. Спроби розв'язання основних суперечностей ідентифікації та конфліктних ситуацій найчастіше також здійснюються через звернення до минулого. Це не лише колізії здобуття незалежності, державного будівництва, але й сформовані за цих умов елементи власної громадянської культури, ті цінності й досвід співжиття в умовах кардинальних суспільних трансформацій, які стануть основою майбутніх досягнень і національного успіху.

Найважливіше джерело формування позитивної громадянської ідентичності – просвітницька діяльність членів інтелектуальних спільнот, професійних груп, представники яких виробляють і передають знання і цінності. Пріоритетними об'єктами такої діяльності виступають елітні групи у владі і бізнесі, засоби масової інформації, молодь. Принципово важливо мотивувати й забезпечити таку діяльність на рівні первинної соціалізації – у закладах вищої освіти [61, с. 72–75]. Йдеться не просто про отримання знань, але й про здатність працювати з ними та засвоювати нові.

Гуманітарні знання створюють основи навичок аналізу мінливого світу і формують його естетичне сприйняття.

Але на інструмент позитивної соціальної дії це перетворюється тоді, коли будується на основі ясних і непорушних моральних принципів. Інститути освіти можуть допомогти молодій людині усвідомити цінність культурної традиції та велике значення духовного життя як унікальної частини особистого досвіду.

У більш широкому контексті йдеться про просвітницьку діяльність членів інтелектуальних спільнот різних рівнів та наукового співтовариства, що займається осмисленням проблем суспільного розвитку. Актуалізація цього в масовій свідомості дозволить більш ефективно здійснити корекцію критеріїв державної гуманітарної політики, переключити увагу суспільства з деструктивних та конфліктних сюжетів на постановку і розв'язання спільних завдань.

Утвердження конструктивного підходу до питань державної гуманітарної політики щодо становлення громадянського суспільства має початися з прийняття зважених державних рішень, що створять принципи, згідно з якими подібні проблеми будуть розглядатися і вирішуватися надалі [15, с. 42]. Від офіційної державної гуманітарної політики треба відокремити маргінальні партійні чи регіональні ініціативи щодо змін топоніміки, встановлення пам'ятників, пропозицій щодо святкування, які обурюють пристрасті навколо минулого.

Держава має активно сприяти пошуку компромісних рішень, що формують основу нового суспільного договору. Оскільки зміст гуманітарної складової наповнюється історико-культурною ретроспективою, важливо, щоб вона розкривалася неконфліктно, не вносила розмежувань і протиставлень у життя сучасного суспільства. Цього можливо досягнути, якщо гострі й дискусійні питання будуть досить повно висвітлюватися в книгах, популярних телепередачах, підручниках.

Одним із перших консенсусних рішень має бути згода відповідальних політичних сил, впливових медіа та експертного середовища щодо уникнення провокативної постановки питань гуманітарної складової в публічному інформаційному просторі та спільної протидії цьому у сфері національної безпеки з боку як внутрішніх, так і зовнішніх сил [57, с. 44]. Критеріями такої

провокативності є намір ініціаторів образити честь і гідність представників певної нації чи етносу, культурної чи соціальної групи, заклик до силового розв'язання питань, що мають світоглядну, ідеологічну, культурну природу.

Подолання конфліктності в питаннях гуманітарного виміру можливе тільки за умови зняття потенційних загроз самоусвідомленню і соціальному самопочуттю громадян, які породжує політизація питань державної гуманітарної політики останніх років. Основною формою таких загроз є неконтрольовані й надто різкі зміни законодавства і державної політики [47; 51]. Соціально-політична напруга може бути суттєво знижена, якщо між основними політичними силами буде досягнена домовленість із питань, за якими визначаються принципи державної гуманітарної політики.

Подібна домовленість, укладена між владою і громадянським суспільством, сприятиме зниженню соціально-політичної напруги та суттєво знижуватиме рівень світоглядного й культурного протистояння в суспільстві. Утвердження модернізованої моделі державної гуманітарної політики дозволить Україні стати на шлях більш ефективного розв'язання низки актуальних суспільних проблем, що є суттєвою перешкодою до національного розвитку. Становленню громадянського суспільства перешкоджає розрив між ресурсним потенціалом країни і реальною якістю життя її населення.

На нинішньому етапі розмежування за рівнем життя і якістю доступу до соціальних благ формуються спільноти і групи, які взагалі не перетинаються та не взаємодіють. Зараз координація гуманітарної діяльності на глобальному рівні найбільше відповідає мережевій моделі управління, в якій беруть участь безліч суб'єктів [34, с. 92]. Україна рухається в одному напрямку зі світовими тенденціями. Зрозуміло, що нова соціальна активність буде впливати на повсякденне життя людей і держави.

Громадянське суспільство може і має стати провідником нової трансформації. Інституційний вектор розвитку суспільних відносин стає розвитком нового соціального партнерства, яке реалізується через інститути системи функціонального

представництва. Тенденція до інституціоналізації процесів формування ефективної гуманітарної політики спирається на організацію діяльності соціальних мереж як світського, так і релігійного характеру. Ситуація, що формується навколо становлення громадянського суспільства, орієнтована на створення єдиної соціокультурної спільності, затверджує видатні досягнення нації та її представників, має недискримінаційний характер.

Загострення тональності дискусії навколо проблем гуманітарного виміру пов'язане з комплексом причин, які визначають перспективи та пріоритети розвитку держави в інформаційному суспільстві. Вплив глобалізації підвищує роль неполітичних суб'єктів політичного процесу, а саме корпоративного бізнесу, наднаціональних та регіональних структур, суб'єктів глобального громадянського суспільства, рухів за соціальну справедливість. Становлення громадянського суспільства є частиною суспільно-політичного проекту. Ініціативи з конструювання такої суспільно-владної взаємодії внесені в контекст розвитку загальноєвропейських інститутів. Утворюється консенсус навколо розуміння ідентичності як системи багаторівневих, а не взаємовиключних переваг [33, с. 89].

Державна гуманітарна політика визначається більшим ідейно-політичним розмежуванням між прихильниками і противниками регулювання, ніж у попередній політичний цикл, пов'язаний із переглядом моделі держави добробуту. Це не виключає суттєвих відмінностей позицій у питаннях щодо ефективних механізмів державної політики. Проблема допустимості різних норм права в межах однієї полікультурної нації вже стала об'єктом запеклих суперечок. Питання становлення громадянського суспільства вимагає комплексного підходу і має бути вирішене у взаємозв'язку з такими феноменами, як нація, етнос, громадянські цінності, культурна і громадянська ідентичність.

Найбільш перспективними напрямками в цій сфері можна вважати вивчення взаємовпливу етнічної, громадянської та національної ідентичностей, а також практичне переломлення цієї теми в розробці механізмів формування колективної ідентичності в контексті цільових завдань державної культурної політики. Роль держави у формуванні та реалізації гуманітарної політики

можлива шляхом упорядкування гуманітарних факторів на сформованому баченні загальнонаціональних цінностей та пріоритетів.

Лише за цієї умови органи публічного управління зможуть координувати діяльність як державних, так і недержавних організацій та інших суб'єктів гуманітарної сфери. Позитивна функція трансформації полягає у відкритті можливостей подальшого розвитку громадянського суспільства [54, с. 113]. Відносини соціальних інституцій мають широкий діапазон у соціально-економічному житті держави: від соціальних та економічних процесів до питань духовного характеру та національної самоідентифікації. Однак саме диференціація в гуманітарній сфері дозволяє оцінити їхній потенціал розвитку в усіх інших галузях.

У сфері гуманітарних відносин держава має взяти на себе відповідальність за підтримання відповідних стандартів освіти, науки та здоров'я громадян. Такі цілі досягаються як прямими, так і непрямими діями публічного управління. Недержавні громадські організації та рухи доповнюють завдання держави в моделі національної самоідентифікації у гуманітарній сфері. Будь-яке державне утворення не може охопити все розмаїття національних інтересів громадянського суспільства, коли мова йде про гуманітарну сферу.

Державна гуманітарна політика має полягати, зокрема, у з'ясуванні оптимального балансу між прямими і непрямими засобами публічного управління гуманітарною сферою та її регулювання. На відміну від громадських інституцій, система публічного управління завжди претендує на цілісність вирішення гуманітарної проблематики через призму загальнонаціональних інтересів. Виявлення закономірностей функціонування гуманітарної сфери держави за публічного управління та координації є важливим полем досліджень.

Громадські організації, як правило, не є авторами наукових теоретико-методологічних напрацювань, однак є їхніми провідниками в реаліях суспільного життя, хоча послідовну державну політику в гуманітарній сфері розробляють не лише органи публічної влади, але й велика кількість громадських організацій, переважно дотичних до гуманітарної сфери. Система публічного

управління частково збігається з діяльністю громадських організацій, хоча можливі ситуації конфлікту внаслідок неможливості охопити все розмаїття гуманітарної сфери у прийнятих загальнодержавних стандартах.

Діяльність у гуманітарній сфері може бути спрямована на соціально-економічні особливості, національну самоідентифікацію, які знаходять свій об'єктивний вираз у конкретних програмах дій органів публічного управління на місцях [53]. Правильні резонанси публічного впливу можуть вивільнити потужні внутрішні сили і можливості соціальної спільноти для вироблення єдиної державницької ідеології. Уже тривалий час у науці публічного управління існує позиція, що єдина модель розвитку суспільної взаємодії відсутня, адже неможливо використовувати сталу модель в умовах трансформаційного розвитку суспільства.

Публічне управління має реалізовувати гуманітарну політику, утримувати владу. Є очевидним співвідношення цілей і засобів, основою цього можуть бути національно-ідеологічні чинники в суспільстві. Гуманітарна сфера держави сьогодні відіграє провідну роль, адже має створювати умови, які б задовольняли потреби суспільства за допомогою узгодження їхніх інтересів. Важко сперечатися з тим, що саме гуманітарній сфері властиве найбільше багатство практики самоуправління. Особливо важливим такий підхід є в ситуації зростаючого дефіциту часових, матеріальних та людських ресурсів.

Соціальне призначення недержавних інститутів полягає насамперед у їхній допомозі суспільству в розв'язанні проблем повсякденного життя, відкритті широких можливостей для виявлення громадянської ініціативи, здійсненні функцій самоврядування [27, с. 55]. Щоб процес формування простору національної самоідентифікації сучасної України не проходив хаотично, необхідне чітке розуміння призначення громадських організацій і об'єднань, що вже сформувалися або продовжують утворюватися. Не зовсім типовими для публічного управління є суб'єкти і об'єкти державної гуманітарної політики.

Користуючись зазначеним умовним поділом на громадянське суспільство і державу, органи публічного управління не можуть

виступати домінуючим і одноосібним суб'єктом гуманітарної політики. Відповідно, змінюється й уявлення про об'єкт публічного управління у гуманітарній сфері. Це не лише конкретні соціальні групи чи індивіди, а й суспільство взагалі. Відмінність усіх громадських об'єднань пов'язана з особливостями функціонування. За характером діяльності громадські організації не мають бути політизованими.

Діяльність суспільних об'єднань є однією з найголовніших перешкод на шляху до надмірної державної централізації та важливим фактором публічного управління. Суспільні об'єднання не виникають на основі єдиної державницької дії або конфронтації, вони, як правило, створюються під впливом громадської позиції. Громадські об'єднання можуть ставити під сумнів цінності суспільства, вважаючи, що вони засновуються безпосередньо на державницьких позиціях, а не на соціальних.

Тенденція до протікання державотворчих процесів збільшується зі зростанням впливу публічного управління на громадське життя. Там, де система публічного управління ефективно діє посередником між державою і суспільними силами, громадським об'єднанням легше вдається контролювати стосунки між своїми переконаннями та політикою держави. Громадські організації та об'єднання на сучасному етапі розвитку нашої держави мають бути своєрідною сполучною ланкою між системою публічного управління та громадянським суспільством [55, с. 99–101].

Для вироблення ефективного публічного управління в гуманітарній сфері можна стверджувати, що така політика має мати переважно непрямий характер, максимально підтримуючи ініціативи громадянського суспільства. За пріоритетними напрямками, які держава визначає як стратегічні перспективи національної самоідентифікації, потрібно підтримувати розбудову державних структур, які координують свою роботу в гуманітарній сфері.

Публічне управління в гуманітарній сфері може бути ефективним за умови здійснення раціонального управління і передусім самоуправління, що так само вимагає наявності розвиненої та багатовекторної державної гуманітарної політики насамперед через національну самоідентифікацію в Україні. Головною метою

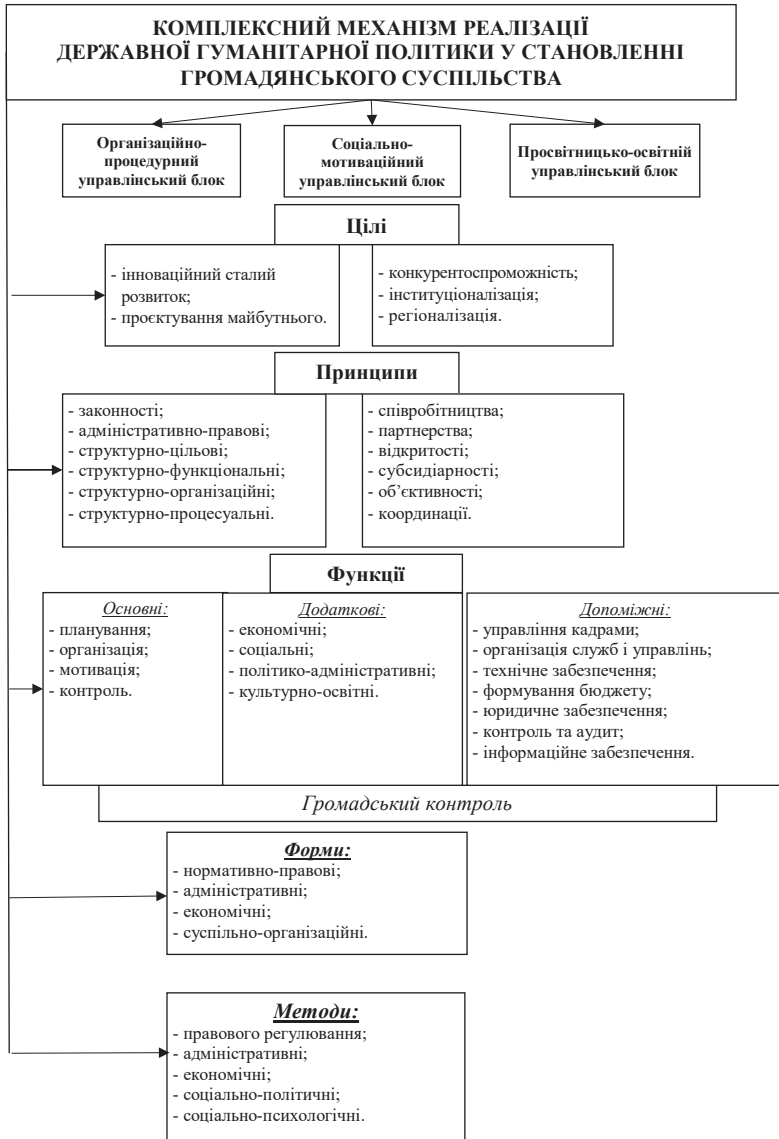

публічного управління гуманітарною політикою в державі має бути формування суспільної позиції, ступінь якої визначається тим, наскільки соціум сприяє розвитку діяльності органів державної влади через модель суспільної довіри.

Під час державних трансформацій демократія зазвичай розглядається як система, що забезпечує максимально широке представництво та участь суб'єктів суспільства за збереження влади [12, с. 38]. Поряд із протіканням демократичних процедур як система публічного управління, так і громадські ініціативи в гуманітарній сфері вважаються частиною процесу становлення національної ідентифікації. Цей процес пов'язаний із відповідними труднощами, що виникають у період трансформації системи публічного управління. Це можливе лише за умови адаптованої до українських реалій концепції публічного управління, зокрема її гуманітарних аспектів та практичних можливостей впровадження.

Зважаючи на трансформаційні процеси переходу від авторитаризму до демократії, можна виділити особливості динаміки системи публічного управління на цих стадіях та виявити визначальні фактори, що впливають на цей процес. Однак лібералізація на цьому етапі має обмежений характер, а тому не може означати зміну принципів функціонування системи органів публічної влади. Потенціал національної самоідентифікації в гуманітарній сфері полягає в необхідності формування спільної участі громадян у державотворчих процесах.

Приналежність до суспільної діяльності громадян має ціннісно-орієнтовний характер, адже цінності є спрямовуючим фактором, що виробляється соціальними групами у процесі усвідомлення своїх потреб та інтересів. Незалежна від інститутів влади активність соціуму є особливістю громадянського суспільства, його розвиток генерує демократизацію публічного управління та розширює права й свободи громадян. Залучення індивідів у діяльність структур громадянського суспільства створює базис для національної самоідентифікації на стадії становлення демократії та дає можливість формування демократичної управлінської культури на рівні усього суспільства.

Рис. 3.2. Комплексний механізм реалізації державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства у контексті національної безпеки

Становлення демократичних інститутів є ще однією закономірністю процесу переходу до демократичного публічного управління. Основними процесами становлення національної самоідентифікації в державі є формування державницького публічного управління та інституціоналізація громадських ініціатив у гуманітарній сфері. У ході трансформацій публічного управління відбувається відхід від інтерпретування цього процесу як ієрархічно організованої системи організацій, кожна з яких впливає на процес формування соціуму. Внаслідок цього впроваджуються уявлення про моделі сприйняття суспільної позиції на основі ідеології національної самоідентифікації.

На етапі трансформації та демократичних перетворень у публічному управлінні відбувається суттєве підвищення національно-ідеологічного потенціалу гуманітарної сфери. Громадянське суспільство стає суб'єктом реалізації державницької політики, це призводить до стабілізації та розвитку соціальної активності, встановлення механізмів регулювання державою суспільної поведінки шляхом формування в національній свідомості відповідних цінностей, соціальних установок та орієнтацій.

Трансформація публічного управління дозволяє об'єктивно підійти до новітніх підходів щодо функціональної структури органів державної влади в Україні з урахуванням особливостей гуманітарного напрямку [23, с. 35]. Перспективи розвитку гуманітарної сфери полягають насамперед у розбудові громадянського суспільства, демократичних форм публічного управління, пріоритеті прав і свобод громадян. Для досягнення ефективного публічного управління має бути сформована політика державотворення, що буде базуватися на демократичних принципах, національній ідеї держави, конституційних засадах, а також участі соціуму в громадській діяльності.

Зазначені переконання та цінності розширюють вплив суспільства на систему публічного управління, а їхня взаємодоповнюваність і визначає ефективність публічного управління в гуманітарній сфері. Наявність таких завдань може створювати основу для національної стабільності, а публічне управління має виконувати реформаторську функцію, пов'язану

з державотворчими реформами. Отже, взаємодія публічного управління з іншими суспільними процесами і явищами визначається відповідними взаємовідносинами органів державної влади і підвладних структур.

Ефективність публічного управління актуалізується у практичній діяльності, але ще більше – у її результатах. Реалізація гуманітарної політики, яка здійснюється владою, характеризується рівнем трансформації публічного управління. Важливим аспектом розвитку гуманітарної сфери, без якого неможлива розбудова демократичної та національно-ідентифікованої держави, є поширення суспільної взаємодії. Підтримка злагоди в суспільстві, зняття соціальної напруженості передбачає залучення якомога більшої кількості населення [39; 40].

Трансформація публічного управління в гуманітарній сфері має сприяти реалізації конкретних кроків, спрямованих на підвищення кваліфікації органів державної влади. Необхідно здійснювати освітньо-кваліфікаційні заходи для забезпечення відповідними знаннями майбутніх та діючих державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, щоб вони були готові до діалогу на засадах рівноправ'я, справедливості у вирішенні проблемних питань та обов'язковості дотримання домовленостей із суб'єктами громадянського суспільства.

Для здобуття відповідних знань та навичок із питань громадянської взаємодії необхідно здійснювати заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації посадовців, що відповідають за гуманітарну сферу. Українське суспільство має низький рівень уявлення про те, якою має бути національна самоідентифікація, кому і навіщо вона взагалі потрібна, хто її має сформувати та який має бути результат. Взаємовідносини держави і суспільства мають уособлювати найбільш значущі основи в гуманітарній політиці держави на базі національної ідентифікації.

Громадянське суспільство має все краще усвідомлювати, що публічне управління має використовуватися як інструмент, який забезпечує організацію, виконує управлінські функції, спрямовані на благо нації й народу. Суспільство має сформувати владу, а влада – прагнути створити таку систему публічного

управління, завдяки якій і держава, і громадянське суспільство можуть напрацювати єдину модель національної самоідентифікації. Небезпека ж полягає в тому, що діяльність публічного управління, здійснення владних функцій є процесом динамічним, а не статичним, він може бути перманентно підданий критиці суспільства.

Органи публічної влади мають працювати в межах існуючих законів, вивчаючи водночас стан суспільної думки, вживаючи заходів для максимально можливих перспектив розвитку усіх сфер життя, в тому числі соціально-гуманітарної [42; 44–46]. Відносини влади і громадянського суспільства постають у межах єдиної проблеми. Публічне управління має взяти на себе чималі обов'язки і відповідальність за гуманітарну політику, а також у вирішенні соціальних, демографічних, етнічних проблем, у формуванні національної самосвідомості нинішнього покоління української держави.

Державна гуманітарна політика уособлює суспільний феномен і завжди пов'язана зі специфікою громадянського суспільства. Публічне управління має вдосконалюватися, трансформуватися спільно з багатьма соціально-економічними показниками, що визначають його ефективність загалом. Державна гуманітарна політика все ж таки часто прагнула до патрунування культури, науки, мистецтва, вбачаючи в цьому своє завдання. Взаємовідносини держави, що володіє владою, і громадянського суспільства, яке є носієм основних моральних цінностей, складні, а громадянське суспільство має право вимагати від органів публічної влади раціональної управлінської позиції у формуванні та реалізації державної гуманітарної політики.

Запитання для самоконтролю

---

1. Проаналізуйте основні пріоритети державної соціально-гуманітарної стратегії демократичних країн.
2. Розкрийте сутність розвитку людського капіталу як стратегічного пріоритету державної гуманітарної політики.
3. Проаналізуйте шляхи розвитку державної гуманітарної політики в контексті національної безпеки в найближчій перспективі.
4. Поясніть проблематику отримання населенням від держави послуг гуманітарного характеру на сучасному етапі.
5. Назвіть шляхи подолання та принципи протидії кризовим явищам у національній безпеці в гуманітарній сфері України.
6. Обґрунтуйте специфіку державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства в контексті національної безпеки України.
7. У яких міжнародних документах нормативного характеру задекларовано право держави на її суверенність та охорону громадянської ідентифікації?
8. У чому полягають особливості реалізації державної гуманітарної політики на тимчасово окупованих територіях України?

Перелік тем для самостійної роботи

---

1. Наукові напрацювання у сфері протидії COVID-19: гуманітарний аспект.
2. Системне забезпечення функціонування української мови як державної.
3. Основні принципи формування та реалізації державної мовної політики.
4. Забезпечення мовних потреб національних меншин та етнічних народів.
5. Публічна дипломатія для пропагування національних інтересів України.
6. Актуальні питання реформування державної соціокультурної політики.
7. Тенденції та динаміка вдосконалення політики гуманітарної безпеки.
8. Проблемні питання державної політики у сфері міжнародних відносин.
9. Формування сучасної партнерської моделі конфесійно-владних відносин.
10. Пріоритети державної молодіжної політики в гуманітарній сфері.
11. Основні гуманітарні аспекти в державній соціальній політиці України.

Список рекомендованої літератури

1. Агамбен Дж. Номо sacer. Чрезвычайное положение / пер. с итал. М. Велижева и др. М. : Издательство «Европа», 2011. 148 с.
2. Алієв М. М. «Фабрики думки» у формуванні зовнішньополітичної стратегії держави. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Т. 1. № 3. С. 11–16.
3. Балаян А. А., Сунгуров А. Ю. Фабрика мысли: международный опыт : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Издательство НИУ ВШЭ, 2014. 236 с.
4. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації: нова світова політична економія / пер. з нім. та наук. ред. О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2011. 407 с.
5. Беляева Ю. Н. О социальных функциях государства. *Журнал российского права*. 2016. № 1. С. 99–106.
6. Бітяк Ю. П., Байдін Ю. В. Політика національної безпеки як передумова реалізації державного суверенітету України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27 листопада 2015 р.): у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 81–82.
7. Бриль В. М. Основи національної безпеки. Київ : Вид-во Задруга, 2014. 185 с.
8. Вітман К. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми : монографія. Київ : Логос, 2014. 336 с.
9. Галака С. П., Гришуткін О. М., Кондратов С. І., Перепелиця Г. М., Сівер О. І. Експортний контроль у системі міжнародної безпеки : навч. посіб. / НТЦ експорту та імпорту спец. технологій, техніки та матеріалів; відп. ред. О. М. Гришуткін. Київ : КВІЦ, 2013. 367 с.
10. Горбулін В. П., Белов О. Ф., Литвиненко О. В. Національна безпека: порядок денний для України. Київ : Стилос, 2009. 126 с.

11. Грант Г. Закон про нацбезпеку. Невеликий стрибок уперед, кілька кроків назад та кілька втрачених можливостей прийняти важкі рішення. *Незалежний часопис «І»*. 2018. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2018/grant-zakon-pro-nacbezpeku.html> (дата звернення: 12.04.2020).

12. Грицяк Н. В., Соловйов С. Г. Електронна демократія : навч. посібник. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.

13. Данілова Е. І. Логічна ієрархія понять у системі економічної безпеки. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 2. С. 127–132. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1522/6565656624> (дата звернення: 13.04.2020).

14. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.html> (дата звернення: 13.04.2020).

15. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Проблема безпеки у ранніх формах її усвідомлення. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 40–52.

16. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2016/02/5.pdf> (дата звернення: 13.04.2020).

17. Дзьобань О. П., Настюк В. Я., Белевцева В. В. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій XXI століття : монографія. Харків : Право, 2013. 295 с.

18. Довгань О. Д., Яценко В. А. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження. *Інформація і право*. 2019. № 2. С. 17–25.

19. Доронін І. Громадський контроль у сфері національної безпеки і оборони України та права людини. *Visegrad Journal on human rights*. 2018. Vol. 4(2). P. 36–40.

20. Доронін І. М. Баланс між реалізацією функції забезпечення державної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2015. № 2(5). С. 176–181.

21. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : колективна монографія: у 3 кн. / за ред. М. Михальченка, В. Скотного. Київ, Дрогобич : Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. Кн. 2. 320 с.

22. Здіорук С. І., Литвиненко О. М., Розумна О. П. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доповідь. Київ : НІСД, 2012. 64 с.

23. Інноваційна перспектива у стратегії національної консолідації в Україні: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 280 с.

24. Конституційний транзит в Україні: моделі, алгоритми та перспективи : матеріали засідання «круглого столу», 19 лист. 2010 р. / за заг. ред. О. А. Фісуна. Харків : Золоті сторінки, 2010. 60 с.

25. Котигоренко В. О. Щодо стратегії державної етнополітичної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1(6). С. 40–52.

26. Кременовська І. В., Коваль М. В., Мичко М. І. Геополітичні аспекти національної безпеки й оборони України. Донецьк : ДЮІ ДУВС, 2010. 183 с.

27. Кресіна І. О. Проблеми правового регулювання етнополітичних і міграційних процесів в Україні : доповідь. Київ : НАПН України, Київ. регіон. центр, 2010. 72 с.

28. Крутов В. В., Пилипчук В. Г. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва) : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. 136 с.

29. Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань / пер. з нім. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 264 с.

30. Лінецький С. Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України: правове регулювання та проблеми реалізації. *Часопис Парламент*. 2015. № 1. С. 3–50. URL: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Dodatok_24-11.pdf (дата звернення: 03.02.2020).

31. Літвін Л. А. Сучасні концепції національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 129–134.

32. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.

33. Мануїлова К. В. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 122. Ч. II. С. 38–44.

34. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.

35. Нестеренко Г., Боятюк О. Мережева освіта та її потенційний вплив на гуманітарну безпеку держави. *Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави* : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіюрука. Київ : НІСД, 2015. С. 90–94.

36. Освіта і наука в інноваційному розвитку сучасної Європи : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіюрука. Київ : НІСД, 2014. 121 с.

37. Парубчак І. О. Роль засобів масової інформації у взаємодії органів публічної влади із суспільством на засадах відкритості та прозорості. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. Вип. 2(7). 2018. С. 239–248.

38. Пилипчук В. Г., Доронін І. М. Право національної безпеки та військово-правове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація та право*. 2018. № 2. С. 62–72.

39. Погорелова А. І. Розвиток культури парламентаризму в Україні. Київ : Парламентське видавництво, 2012. 248 с.

40. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналіт. доп. / за ред. С. Ю. Римаренка. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 188 с.

41. Полтораков О. Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах : монографія. Київ : LAT & K, 2009. 300 с.

42. Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2017 р. : аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. К. : НІСД, 2017. 928 с.

43. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. № 2404-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 14.04.2020).

44. Закон України «Про державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» від 20 травня 2010 р. № 2278-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2278-17> (дата звернення: 11.01.2020).

45. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 11.01.2020).

46. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI (в редакції від 08.11.2016 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 11.01.2020).

47. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 13.04.2020).

48. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 13.04.2020).

49. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 13.04.2020).

50. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 28 квітня 2014 року; «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 01 травня 2014 року № 449/2014. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/347.html> (дата звернення: 12.04.2020).

51. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 29 грудня 2016 року; «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/439.html> (дата звернення: 12.04.2020).

52. Проблеми правового та інституціонального забезпечення збереження і підтримки культур національних меншин в Україні : аналітична записка НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/894> (дата звернення: 15.02.2020).

53. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років URL: <http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt> (дата звернення: 15.02.2020).

54. Розумний М. М., Андрусів В. В. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки. *Політичний менеджмент*. 2010. № 3. С. 116–123.

55. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. Київ : Вид-во НАДУ, 2012. 732 с.

56. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія. Київ : Логос, 2011. 416 с.

57. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

58. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. наук.-аналіт. доповідей / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. Київ : НІСД, 2011. 328 с.

59. Уманців Ю. М. Механізм економічної політики : навч. посіб. URL: http://pidruchniki.ws/15970122/ekonomika/metodologichni_zasadi_formuvannya_realizatsiyi_ekonomichnoyi_politiki#159 (дата звернення: 12.12.2020).

60. Урсул А. Д. Информация и глобальные процессы: междисциплинарные исследования. *Знание. Понимание. Умение*. 2013. № 3. С. 26–33. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2013/3/Ursul_Information-andGlobal-Processes/4_2013_3.pdf (дата звернення: 02.08.2020).

61. Фурашев В. М. Законодавче забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформація і право*. 2014. № 1(10). С. 59–66. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14fvmibu.pdf> (дата звернення: 12.04.2020).

62. Харченко Л. В. Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект) : монографія. Львів : ПАІС, 2011. 370 с.

63. Хаустова М. Г. Розвиток права в умовах глобалізаційних процесів: основні напрямки та тенденції. *Юридичний науковий електронний журнал: електрон. наук. фах. вид.* 2018. № 5. С. 14–18. URL: http://lsej.org.ua/5_2018/4.pdf (дата звернення: 12.08.2020).

64. Цоклан В. І. Структура Ради національної безпеки і оборони України як важливий елемент її конституційно-правового

статусу. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 90–93.

65. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять. *Правова держава*. 2012. Вип. 15. С. 193–196.

66. Чумак В. В., Бернадський Б. В. Теоретико-правовий аналіз понять «національна безпека» і «державна безпека». *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 20. С. 95–103.

67. Чупрій Л. В. Політика національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері : монографія. Київ : Національний авіаційний університет; ПП «МастерПринт», 2015. 508 с.

68. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / пер. з франц. Харків : Фоліо, 2007. 223 с.

69. Ященко В. А. Щодо визначеності поняття «національна безпека України». *Право національної безпеки та військово-право: історія, сучасність і перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 28 бер. 2019 р.) / упоряд.: М. М. Прохоренко, П. П. Богущкий, за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ : ФОРМ Ямчинський О. В., 2019. С. 45–48.

70. Abomhara M., Koien G. Cyber Security and the Internet Of Things: Vulnerabilities, Threats, Intruders and Attacks. *Journal of Cyber Security*. 2015. Vol. 4. P. 65–88.

71. Baker J. Process, Practice and Principle: Teaching National Security Law and the Knowledge that Matters Most. *The Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2014. Vol. 27. P. 163–189.

72. Balasingam I., Abie N. Risk-Based Adaptive Security for Smart IOT in eHealth. *SETIT Workshop*. 2012. 26 September, Oslo. URL: http://asset.nr.no/asset/images/0/01/SeTTIT_2012_Abie_Balasingham.pdf (дата звернення: 12.08.2020).

73. Bartels B. The Constraining Capacity of Legal Doctrine on the U.S. Supreme Court. *American Political Science Review*. 2009. Vol. 103. № 3. P. 474–495.

74. Biernat T., Gierszewski J. Poczucie bezpieczeństwa społecznego młodzieży w małym środowisku. Toruń : Akapit, 2013. № 7.

75. Birkhauser N. Sanctions of the Security Council against Individuals – Some Human Rights Problems. URL: www.esilsedi.eu/sites/default/files/Birkhauser.pdf (дата звернення: 23.12.2020).

76. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualizing and Measuring The Digital Economy. *ESRC Working Paper Series*. 2017. № 68.

77. Burgess B. People of the Sun: The EZLN in an Age of Mass Media. *The Forum: Journal of History*. 2016. Vol. 8. Iss. 1. URL: <https://digitalcommons.calpoly.edu/forum/vol8/iss1/7> (дата звернення: 23.12.2020).

78. Cambridge Dictionary Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english> (дата звернення: 24.01.2020).

79. Ciolan I. M. The Role of the “New Cold War” Concept in Constructing Russia’ Great Power Narrative. *CES Working Papers*. 2016. Vol. VIII. Iss. 4. 625 p.

80. Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 26/10/2012. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (дата звернення: 03.11.2020).

81. Corn G., Taylor R. Sovereignty in the Age of Cyber. *AJIL Unbound*. 2017. Vol. 111. P. 211–212.

82. Costigan C., Lindstrom G. Policy and The Internet of Things. Connections. 2016. № 2. P. 9–18. URL: https://connections-qj.org/system/files/15.2.01_costigan_lindstrom.pdf (дата звернення: 03.11.2020).

83. De Maday M. Economic Sanctions in Cases of Violation of International Law. *The Advocate of Peace*. 1913. Vol. 75, No. 11. P. 257–259.

84. Decentralized Financial Technologies. Report on financial stability, regulatory and governance implications. *Financial Stability Board*. 2019. June, 6. URL: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P060619.pdf> (дата звернення: 03.07.2020).

85. Dovgan O. D., Doronin I. M. Cyber Security legal framework development in Ukraine: problems and perspectives. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development*. Frankfurt (Oder) : Baltia Publishing, 2019. P. 37–56.

86. Everdell C., Mandell D. The Promise of Blockchain Technology To Combat Money Laundering. *New York Law Journal*.

2017. Vol. 257. № 62. URL: https://www.cohengresser.com/pdfs/publications/070041703_CG.pdf (дата звернення: 03.11.2020).

87. Feinberg M., Niada-Avshalom L., Toebes B. National security and public health: exceptions to human rights? *The International Journal of Human Rights*. 2015. № 19(4). P. 383–387.

88. Financial Stability Implications from FinTech. Supervisory and Regulatory Issues that Merit Authorities Attention. *Report for G20 by Financial Stability Board*. 2017, June 27.

89. Gierszewski J. Model bezpieczeństwa społecznego na tle teorii konfliktu / J. Teska (red.). *Bezpieczeństwo wewnętrzne i ochrona infrastruktury krytycznej*. Gdynia : Wydawnictwo J.P., 2012. T. 2.

90. Gierszewski J. Społeczne zagrożenia (social security) bezpieczeństwa państwa / L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk (red.). *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały*. Szczepno : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, 2011. T. 2.

91. Greer C., Burns M., Wollman D., Griffor E. Cyber-Physical Systems and Internet Of Things. Gaithersburg : National Institute of Standards and Technology, 2019. URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.1900-202> (дата звернення: 03.11.2020).

92. Haizler O. The United States' Cyber Warfare History: Implications on Modern Cyber Operational Structures and Policymaking. *Cyber, Intelligence and Security*. 2017. Vol. 1. № 1. P. 31–45.

93. Kim Joon-Ho, Lee Jiin-Jun, Lipes J. North Korea Shuts Down Illegal Cell Phone Access to Chinese Networks. *RFA*. 20.09.2018. URL: <https://www.rfa.org/english/news/korea/cellphones-09202018161614.html> (дата звернення: 03.11.2020).

94. Kitler W. Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System. Warszawa : AON, 2011.

95. Kitler W. Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie, dylematy pojęciowe i próba systematyzacji. *Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Zeszyt Problemowy*. 2010. № 1(61).

96. Konashevych O. The Use Of Blockchain Technology for the Development Of Electronic Democracy And Electronic Governance. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*.

Серія «Право». 2015. № 1. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15koiaeg.pdf> (дата звернення: 19.11.2020).

97. Leszczyński M. Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku. Warszawa : Difin, 2011.

98. Magouirk J., Atran S., Sageman M. Connecting Terrorist Network. *Studies in Conflict and Terrorism*. 2008. № 31(1). P. 1–18.

99. Medical Devices and the Internet of Things: Defending against cyber threats. *Helpnet Security*. 16.08.2017. URL: <https://www.helpnetsecurity.com/2017/08/16/medical-devices-iot> (дата звернення: 03.11.2020).

100. National Cyber Strategy of the USA. September, 2018. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-CyberStrategy.pdf> (дата звернення: 19.11.2020).

ВИСНОВКИ

Особливості функціонування гуманітарної сфери мають полягати насамперед у становленні демократичних форм публічного управління, утвердженні пріоритету прав і свобод громадян. Для досягнення ефективності у державній гуманітарній політиці має бути сформована нова система публічного управління в гуманітарній сфері, що буде базуватися на демократичних принципах, державницькій ідеології, конституційних засадах, а також активній участі соціуму в становленні громадянського суспільства.

Науково-прикладні положення гуманітарної сфери національної безпеки відрізняються синергетичним характером, який виникає на основі інтегративного підходу органів публічної влади та суспільних інституцій до забезпечення ефективної реалізації державної гуманітарної політики, що полягає у мобілізації матеріальних, духовних та організаційних ресурсів держави для забезпечення її автономного функціонування через досягнення суспільної консолідації та спрямування ефективних механізмів забезпечення національної безпеки. Зазначені чинники розширюють вплив громадянського суспільства на систему публічного управління, а взаємодоповнюваність сприяє ефективності суспільно-владної взаємодії у формуванні та реалізації державної гуманітарної політики.

Проблематика публічного управління у сфері національної безпеки полягає насамперед у відсутності комплексно сформованого гуманітарного сектору національної безпеки, який уособлював би єдиний цілісний вектор. Формулювання сутнісного змісту публічного управління у забезпеченні національної безпеки відбувається через поєднання сукупності таких критеріїв, як інтереси громадських об'єднань та громадянського суспільства щодо збереження і розвитку національних інтересів

унаслідок застосування сучасних форм суспільно-владної взаємодії та соціального діалогу в реалізації державної гуманітарної політики в Україні.

Система публічного управління в контексті національної безпеки є основоположним базисом процесу державотворення, а її неефективність здатна призвести до кризових явищ. Особливого значення гуманітарна сфера набуває в умовах загрози національній безпеці як соціально-політичній та державній ідеології. Питання сутності державної гуманітарної політики та шляхів вироблення спільних цінностей і смислів, що орієнтовані на становлення громадянського суспільства, визначає функціональне поле національної безпеки держави в гуманітарній сфері.

Правильні резонанси публічного впливу можуть вивільнити потужний внутрішній потенціал соціуму для вироблення консолідованої державної гуманітарної політики. Водночас громадянське суспільство здатне спонукати до реалізації ефективних заходів публічного управління, що забезпечують національну безпеку в гуманітарній сфері. Серед інституцій громадянського суспільства в переважній більшості існують і такі, діяльність яких безпосередньо спрямована на вирішення проблем забезпечення гуманітарних аспектів національної безпеки. На сучасному етапі в Україні актуалізується національна консолідація, визнається становлення громадянського суспільства загалом та зазначається вплив на відповідні процеси гуманітарної сфери.

Громадянське суспільство передбачає збалансований взаємоконтроль дій державних і недержавних інституцій, які мають виконуватися з урахуванням потреб держави в контексті національної безпеки. Для цього необхідне комплексне узагальнення поняття національної безпеки в гуманітарній сфері в контексті розгляду його з позицій та умов захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, які попри наявність впливу внутрішніх та зовнішніх загроз гарантують подальший прогресивний розвиток, напрацювання шляхів ефективною протидії поширенню зазначених небезпек у реалізації державної гуманітарної політики в становленні громадянського суспільства.

Публічний вплив, спрямований на протидію загрозам національній безпеці, передбачає системну діяльність аналітичного, прогностичного та організаційного характеру з орієнтацією на визначення стратегій управління національною безпекою та ризиком для гуманітарних систем різного рівня за зовнішніх впливів. Для ефективності публічного управління в гуманітарній сфері вагому роль має відігравати громадянське суспільство, застосовуючи механізми громадянської відповідальності, суспільно-владної взаємодії та дотримання соціальної справедливості.

Державна гуманітарна політика має бути невіддільною від процесів взаємного делегування повноважень і суспільної відповідальності у відносинах між органами публічної влади та громадянським суспільством. Увага у такому разі приділяється стимулюванню й підтримці креативних суспільних практик у гуманітарній сфері на рівні місцевих громад. Потребують ефективної реалізації концептуальні засади національної безпеки у гуманітарній сфері щодо забезпечення взаємодії широкого спектра державних та громадських інституцій, які діють у національних інтересах, для забезпечення необхідного рівня соціальної, політичної, культурної, інформаційної безпеки для реалізації інтересів соціуму із урахуванням взаємозалежності критеріїв, що характеризують ефективність державної гуманітарної політики у становленні громадянського суспільства.

Невідкладним завданням у трансформації гуманітарної сфери національної безпеки держави має стати удосконалення реалізації державної гуманітарної політики та забезпечення ефективної участі громадянського суспільства в соціальному партнерстві. Комплексний механізм реалізації державної гуманітарної політики в контексті національної безпеки держави у зв'язку зі змінними соціально-гуманітарними чинниками має стати платформою для реалізації ефективних рішень на всіх рівнях публічного управління з їхнім науково-теоретичним обґрунтуванням. Управлінські підходи до формування державної гуманітарної політики в контексті національної безпеки за допомогою утвердження ролі громадянського суспільства мають сприяти

досягненню суспільної стабільності, підвищенню рівня соціальної солідарності, взаємоузгодженню державних та суспільних пріоритетів, досягненню згоди щодо основних проблем гуманітарного розвитку в забезпеченні національних інтересів України.

Напрями вдосконалення суспільно-владної взаємодії у становленні громадянського суспільства в контексті національної безпеки мають уособлювати проведення комплексного незалежного моніторингу із соціальної стабільності, прогнозування та недопущення загроз національній безпеці в гуманітарній сфері, встановлення гранично допустимих значень, недотримання яких викликає суспільну непокору і соціальні конфлікти. Стратегія, спрямована на стабілізацію та підвищення рівня національної безпеки в гуманітарній сфері, має базуватися на вдосконаленні суспільно-владної взаємодії в реалізації державної гуманітарної політики. Невідкладним завданням у формуванні нових управлінських підходів має бути ефективна участь суб'єктів громадянського суспільства у процесах соціального партнерства в гуманітарній сфері.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Парубчак Іван Орестович – доктор наук із державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

Радух Надія Богданівна – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри публічного управління та адміністрування Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

Гринишин Галина Миколаївна – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри публічного управління та адміністрування Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

Матвеева Мар'яна Петрівна – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри публічного управління та адміністрування Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

Харечко Дмитро Олександрович – кандидат наук із державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

Демидко Дмитро Леонідович – доктор філософії в галузі публічного управління та адміністрування, кафедра публічного управління та адміністрування Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

Навчальне видання

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ
У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ**

Навчальний посібник

Дизайн обкладинки В. Савельєва
Технічне редагування Т. Шутова
Верстка Ю. Семенченко

Підписано до друку 14.02.2022 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Гарнітура Warnock Pro.
Ум. друк. арк. 11,06.
Наклад 300. Замовлення № 0222-025.

Видавництво та друк: Олді+
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46а
Свідоцтво ДК № 7546 від 13.12.2021 р.

Тел.: +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.ua

